1. Топологічні простори

В курсі математичного аналізу [1, с. 26] уже розглядалися поняття околу точки, відкритої і замкненої множин, точки дотику, граничної точки, границі послідовності в просторі $\mathbb{R}$ тощо. Всі ці поняття визначалися за допомогою метрики простору $\mathbb{R}$ і відбивали певні властивості, притаманні множинам, за допомогою яких ми могли описувати основну концепцію цієї теорії — близькість між точками. Адже саме поняття близькості між точками (в розумінні малої відстані) є базовим для таких головних понять математичного аналізу як збіжність послідовностей і неперервність функцій.

Відносним недоліком цього підходу є очевидна залежність від метрики, уведеної в просторі. Тому постало питання, чи не можна побудувати більш абстрактну конструкцію, за допомогою якої можна було б описати ідеї, згадані вище. Серед дослідників цієї проблеми слід відзначити французьких математиків М. Фреше (1906), М.Рісса (1907–1908), німецького математика Ф.Хаусдорфа (1914), польського математика К.Куратовського (1922) і радянського математика П.Александрова (1924). В результаті досліджень цих та багатьох інших математиків виникла нова математична дисципліна — загальна топологія, предметом якої є вивчення ідеї про неперервність на максимально абстрактному рівні.

В цій та наступній лекціях ми введемо в розгляд ряд важливих топологічних понять. Це дозволить нам вийти на більш високий рівень абстракції і опанувати ідеї, що пронизують майже всі розділи математики. Не буде великим перебільшенням сказати, що в певному розумінні топологія разом з алгеброю є скелетом сучасної математики, а *функціональний аналіз* — це розділ математики, головною задачею якого є дослідження нескінченновимірних просторів та їх відображень.

Озн. 1.1. *Нехай X — множина елементів, яку ми будемо називати носієм.* ***Топологією*** в *X називається довільна система* τ *його підмножин, яка задовольняє таким умовам* ***(аксіомам Александрова)****:*

A1. $\varnothing, X \in \tau$.

A2. $G_\alpha \in \tau,\ \alpha \in A \Rightarrow \bigcup_{\alpha \in A} G_\alpha \in \tau$, де *A — довільна множина.*

A3. $G_\alpha \in \tau,\ \alpha = 1, 2, ..., n \Rightarrow \bigcap_{\alpha=1}^{n} G_\alpha \in \tau$.

Інакше кажучи, топологічною структурою називається система множин, замкнена відносно довільного об'єднання і скінченого перетину.

Озн. 1.2. *Пара* $T = (X, \tau)$ *називається* ***топологічним простором****.*

Приклад 1.1. Нехай X — довільна множина, $\tau = 2^X$ — множина всіх підмножин *X*. Пара $(X, 2^X)$ називається простором з *дискретною (максимальною) топологією*.

Приклад 1.2. Нехай *X* — довільна множина, $\tau = \{\varnothing, X\}$. Пара (X, τ) називається простором з *тривіальною (мінімальною, або антидискретною) топологією*.

Зрозуміло, що на одній і тій же множині *X* можна ввести різні топології, утворюючи різні топологічні простори. Припустимо, що на носії *X* введено дві топології — τ_1 і τ_2. Вони визначають два топологічні простори: $T_1 = (X, \tau_1)$ і $T_2 = (X, \tau_2)$.

Говорять, що топологія τ_1 є *сильнішою*, або *тонкішою*, ніж топологія τ_2, якщо $\tau_2 \subset \tau_1$. Відповідно, топологія τ_2 є *слабкішою*, або *грубішою*, ніж топологія τ_1. Легко бачити, що найслабкішою є тривіальна топологія, а найсильнішою — дискретна.

Зауваження 1.1. Множина **всіх** топологій не є цілком упорядкованою, тобто не всі топології можна порівнювати одну з одною. Наприклад, наступні топології (зв'язні двокрапки) порівнювати не можна: $X = \{a, b\}$, $\tau_1 = \{\varnothing, X, \{a\}\}$, $\tau_2 = \{\varnothing, X, \{b\}\}$.

Озн. 1.3. *Множини, що належать топології τ, називаються* ***відкритими****. Множини, які є доповненням до відкритих множин, називаються* ***замкненими****.*

Наприклад, множина всіх цілих чисел Z замкнена в R^1.

Зауваження 1.2. Топологія включає в себе **всі** відкриті множини. Водночас, треба зауважити, що поняття відкритих і замкнених множин не є взаємовиключними. Одна і та ж множина може бути одночасно і відкритою і замкненою (наприклад, $\varnothing$ або *X*), або ані відкритою, ані замкненою (множини раціональних та ірраціональних чисел в R^1). Отже, топологія може містити і замкнені множини, якщо вони одночасно є відкритими.

Як бачимо, поняття відкритої множини в топологічному просторі *постулюється* — для того щоб довести, що деяка множина *M* в топологічному просторі *T* є відкритою, треба довести, що вона належить його топології.

Озн. 1.4. Нехай (X, τ) — топологічний простір, $M \subset X$. Топологія (M, τ_M), де $\tau_M = \{U_M^{(\alpha)} = U_\alpha \cap M, U_\alpha \in \tau\}$, називається *індукованою*.

Озн. 1.5. *Топологічний простір* (X, τ) *називається* ***зв'язним****, якщо лише множини X і* $\varnothing$ *є замкненими й відкритими одночасно.*

Озн. 1.6. *Множина M топологічного простору* (X, τ) *називається* ***зв'язною****, якщо топологічний простір* (M, τ_M) *є зв'язним.*

Приклад 1.4. Тривіальний (антидискретний) простір і зв'язна двокрапка є зв'язними просторами.

Озн. 1.7. *Довільна відкрита множина* $G \subset T$*, що містить точку* $x \in T$*, називається її* ***околом****.*

Озн. 1.8. *Точка* $x \in T$ *називається* ***точкою дотику*** *множини* $M \subset T$*, якщо кожний окіл* $O(x)$ *точки x містить хоча б одну точку із M:* $\forall O(x) \in \tau : O(x) \cap M \neq \varnothing$.

Озн. 1.9. *Точка* $x \in T$ *називається* ***граничною точкою*** *множини* $M \subset T$*, якщо кожний окіл точки x містить хоча б одну точку із M, що не збігається з x:* $\forall O(x) \in \tau : O(x) \cap \{M \setminus \{x\}\} \neq \varnothing$

Озн. 1.10. *Сукупність точок дотику множини* $M \subset T$ *називається* **замиканням** *множини M і позначається* $\overline{M}$.

Озн. 1.11. *Сукупність* ***граничних точок*** *множини* $M \subset T$ *називається* ***похідною*** *множини M і позначається* M'.

Теорема 1.1 (про властивості замикання). *Замикання задовольняє наступним умовам:*

1) $M \subset \overline{M}$;
2) $\overline{\overline{M}} = \overline{M}$ (ідемпотентність);
3) $M \subset N \Rightarrow \overline{M} \subset \overline{N}$ (монотонність);
4) $\overline{M \cup N} = \overline{M} \cup \overline{N}$ (адитивність).
5) $\overline{\varnothing} = \varnothing$.

Доведення.

1). $M \subset \overline{M}$.

Нехай $x \in M$. Тоді x — точка дотику множини M. Отже, $x \in \overline{M}$.

2). $\overline{\overline{M}} = \overline{M}$

Внаслідок твердження 1) $\overline{M} \subset \overline{\overline{M}}$. Отже достатньо довести, що $\overline{\overline{M}} \subset \overline{M}$. Нехай $x_0 \in \overline{\overline{M}}$ і U_0 — довільний окіл точки x_0. Оскільки $U_0 \bigcap \overline{M} \neq \varnothing$ (за означенням точки дотику), то існує точка $y_0 \in U_0 \bigcap \overline{M}$. Отже, множину U_0 можна вважати околом точки y_0. Оскільки $y_0 \in \overline{M}$, то $U_0 \bigcap M \neq \varnothing$. Значить, точка x_0 є точкою дотику множини M, тобто $x_0 \in \overline{M}$.

3) $M \subset N \Rightarrow \overline{M} \subset \overline{N}$.

Нехай $x_0 \in \overline{M}$ і U_0 — довільний окіл точки x_0. Оскільки $U_0 \bigcap M \neq \varnothing$ (за означенням точки дотику) і $M \subset N$ (за умовою), то $U_0 \bigcap N \neq \varnothing$. Отже, x_0 — точка дотику множини N, тобто $x_0 \in \overline{N}$. Таким чином, $\overline{M} \subset \overline{N}$.

4) $\overline{M \bigcup N} = \overline{M} \bigcup \overline{N}$.

Із очевидних включень $M \subset M \bigcup N$ і $N \subset M \bigcup N$ внаслідок монотонності операції замикання випливає, що $\overline{M} \subset \overline{M \bigcup N}$ і $\overline{N} \subset \overline{M \bigcup N}$. Отже, $\overline{M} \bigcup \overline{N} \subset \overline{M \bigcup N}$. З іншого боку, припустимо, що $x \notin \overline{M} \bigcup \overline{N}$, тоді $x \notin \overline{M}$ і $x \notin \overline{N}$. Отже, існує такий окіл точки x, у якому немає точок з множини $M \bigcup N$, тобто $x \notin \overline{M \bigcup N}$. Таким чином, за законом заперечення, $x \in \overline{M \bigcup N} \Rightarrow x \in \overline{M} \bigcup \overline{N}$, тобто $\overline{M \bigcup N} \subset \overline{M} \bigcup \overline{N}$.

5) $\overline{\varnothing} = \varnothing$.

Припустимо, що замикання порожньої множини не є порожньою множиною: $x \in \overline{\varnothing} \Rightarrow \forall O(x): O(x) \cap \varnothing \neq \varnothing$. Але $\forall N \subset X \;\; N \cap \varnothing = \varnothing$. Отже, $\overline{\varnothing} = \varnothing$.■

Теорема 1.2 (критерій замкненості). *Множина M топологічного простору X є замкненою тоді і лише тоді, коли* $M = \overline{M}$, *тобто коли вона містить всі свої точки дотику.*

Доведення. Необхідність. Припустимо, що M — замкнена множина, тобто $G = X \setminus M$ — відкрита множина. Оскільки, $M \subset \overline{M}$, достатньо довести, що $\overline{M} \subset M$. Дійсно, оскільки G — відкрита множина, вона є околом кожної своєї точки. До того ж $G \cap M = \varnothing$. Звідси випливає, то жодна точка $x \in G$ не може бути точкою дотику для множини M, отже всі точки дотику належать множині M, тобто $\overline{M} \subset M$.

$G = X \setminus M \in \tau \Rightarrow G \cap M = \varnothing \Rightarrow \overline{M} \subset M$.

Достатність. Припустимо, що $\overline{M} = M$. Доведемо, що $G = X \setminus M$ — відкрита множина (звідси випливатиме замкненість множини M). Нехай $x_0 \in G$. З цього випливає, що $x_0 \notin M$, а значить $x_0 \notin \overline{M}$. Тоді за означенням точки дотику існує окіл U_{x_0} такий, що $U_{x_0} \cap M = \varnothing$. Значить, $U_{x_0} \subset X \setminus M = G$, тобто $G = \bigcup_{x \in G} U_x \in \tau$.■

Наслідок 1.1. *Замикання* $\overline{M}$ *довільної множини M із простору X є замкненою множиною в X.*

Теорема 1.3. *Замикання довільної множини M простору* (X, τ) *збігається із перетином всіх замкнених множин, що містять множину M.*

$$\forall M \in (X, \tau) \;\; \overline{M} = \bigcap_{\alpha} F_\alpha,\; F_\alpha = \overline{F}_\alpha,\; M \subset F_\alpha .$$

Доведення. Нехай M — довільна множина із (X, τ) і $N = \bigcap\limits_{\alpha} F_{\alpha}$, де $F_{\alpha} = \overline{F}_{\alpha}, M \subset F_{\alpha}$.

Покажемо включення $\bigcap\limits_{\alpha} F_{\alpha} \subseteq \overline{M}$.

$$N = \bigcap_{\alpha} F_{\alpha} \Rightarrow N \subseteq F_{\alpha}\ \forall\alpha \Rightarrow N \subseteq \overline{F}_{\alpha}\ \forall\alpha.$$

Оскільки $\{F_{\alpha}\}$ — множина *усіх* замкнених множин, серед них є множина $\overline{M}$: $\exists\alpha_0 : F_{\alpha_0} = \overline{M}$. Отже,

$$N \in \overline{F}_{\alpha}\ \forall\alpha \Rightarrow N \in F_{\alpha_0} = \overline{M} \Rightarrow \bigcap_{\alpha} F_{\alpha} \subset \overline{M}.$$

Тепер покажемо включення $\overline{M} \subseteq \bigcap\limits_{\alpha} F_{\alpha}$. Розглянемо довільну замкнену множину F, що містить M: $\overline{F} = F, M \subset F$. Внаслідок монотонності замикання маємо:

$$\overline{F} = F, M \subset F \Rightarrow \overline{M} \subset \overline{F} = F \Rightarrow$$
$$\Rightarrow \overline{M} \subset F_{\alpha}, F_{\alpha} = \overline{F}_{\alpha}\ \forall\alpha \Rightarrow \overline{M} \subset \bigcap_{\alpha} F_{\alpha}.$$

Порівнюючи обидва включення, маємо

$$\overline{M} = \bigcap_{\alpha} F_{\alpha}. \blacksquare$$

Наслідок 1.2. *Замикання довільної множини M простору X є найменшою замкненою множиною, що містить множину M.*

Озн. 1.12. *Нехай A і B — дві множини в топологічному просторі T. Множина A називається* ***щільною в B****, якщо* $\overline{A} \supset B$.

Зауваження 1.3. Множина A не обов'язково міститься в B: множина раціональних чисел є щільною в множині ірраціональних чисел і навпаки.

Озн. 1.13. *Якщо* $\overline{A} = X$, *множина A називається* ***скрізь щільною****.*

Озн. 1.14. *Множина A називається* ***ніде не щільною****, якщо вона не є щільною в жодній непорожній відкритій підмножині множини X.*

Множина A є щільною в кожній непорожній відкритій множині, якщо $\forall U \in \tau, U \neq \varnothing \ \overline{A} \supset U$, тобто кожна точка множини U є точкою дотику множини A. Отже, $\forall x \in U \ \forall O(x) \in \tau \ \ O(x) \cap A \neq \varnothing.$ Заперечення цього твердження збігається з означенням ніде не щільної множини. Формальний запис означення має такий вигляд.

$$\exists U_0 \in \tau, U_0 \neq \varnothing \ \overline{A} \not\supset U_0 \Rightarrow \exists x_0 \in U_0 \ \exists O(x_0) \in \tau : O(x_0) \cap A = \varnothing.$$

Озн. 1.15. *Простір T, що містить скрізь щільну зліченну множину, називається* ***сепарабельним****.*

Приклад 1.5. В топології числової прямої множина всіх раціональних чисел $\mathbb{Q}$ є щільною в множині всіх ірраціональних чисел $\mathbb{R} \setminus \mathbb{Q}$, і навпаки.

Приклад 1.6. Найпростішими прикладами ніде не щільних множин є цілі числа просторі $\mathbb{R}$ і пряма в просторі $\mathbb{R}^2$.

Приклад 1.7. Зліченна множина всіх раціональних чисел $\mathbb{Q}$ є скрізь щільною у просторі $\mathbb{R}$, отже простір $\mathbb{R}$ є сепарабельним.

З того, що $\overline{\mathbb{Q}} = \mathbb{R}$ і $\overline{\mathbb{R} \setminus \mathbb{Q}} = \mathbb{R}$, зокрема, випливає, що $\mathbb{Q}$ і $\mathbb{R} \setminus \mathbb{Q}$ є ані відкритими, ані замкненими множинами.

Приклад 1.8. Зліченна множина всіх поліномів з раціональними коефіцієнтами за теоремою Вєйєрштрасса є скрізь щільною в просторі неперервних функцій $C[a,b]$. Отже, простір $C[a,b]$ є сепарабельним.

Література

1. Ляшко И.И., Емельянов В.Ф, Боярчук А.К. Основы классического и современного математического анализа. — К.: Вища школа, 1988 (стр. 26–27).
2. Александрян Р.А., Мирзаханян Э.А . Общая топология. — М.: Высшая школа, 1979 (стр. 10–20).
3. Энгелькинг Р. Общая топология. — М.: Мир, 1986 (стр. 32–50).

2.1 Оператори замикання і взяття внутрішності

Система аксіом, наведена в означенні 1.1 належить радянському математику П.С.Александрову (1925). Проте першу систему аксіом, що визначає топологічну структуру, запропонував польський математик К.Куратовський (1922).

Озн. 2.1. *Нехай* X — *довільна множина. Відображення* cl: $2^X \to 2^X$ *називається* ***оператором замикання Куратовського на X****, якщо воно задовольняє наступні умови (**аксіоми Куратовського**):*

K.1. $\mathrm{cl}(M \cup N) = \mathrm{cl}(M) \cup \mathrm{cl}(N)$ (аддитивність);
K.2. $M \subset \mathrm{cl}(M)$;
K.3. $\mathrm{cl}(\mathrm{cl}(M)) = \mathrm{cl}(M)$ (ідемпотентність);
K.4. $\mathrm{cl}(\varnothing) = \varnothing$.

Теорема 2.1. *Якщо в деякій множині X введено топологію в розумінні Александрова, то відображення cl, що задовольняє умові* $cl(M) = \overline{M}$ *є оператором Куратовського на X.*

Доведення. Неважно помітити, що аксіоми К1–К4 просто співпадають із властивостями замикання, доведеними в теоремі 1.1. ■

Теорема 2.2 (про завдання топології оператором Куратовського). *Кожний оператор Куратовського cl на довільній множині X задає в X топологію* $\tau = \{U \subset X : cl(X \setminus U) = X \setminus U\}$ *в розумінні Александрова, до того ж замикання* $\overline{M}$ *довільної підмножини M із X в цій топології* τ *збігається з cl(M), тобто* $cl(M) = \overline{M}$.

Доведення. Побудуємо сімейство

$$\sigma = \{M \subset X : M = X \setminus U, U \in \tau\},$$

що складається із всіх можливих доповнень множин із системи τ, тобто таких множин, для яких cl(M) = M. Інакше кажучи, система σ складається з нерухомих точок оператора замикання Куратовського. За принципом двоїстості де Моргана, для сімейства σ виконуються аксіоми *замкненої топології*

F1. $X, \varnothing \in \sigma$.

F2. $F_\alpha \in \sigma,\ \alpha \in A \Rightarrow \bigcap_{\alpha \in A} F_\alpha \in \sigma$, де A — *довільна множина.*

F3. $F_\alpha \in \sigma,\ \alpha = 1, 2, \ldots, n \Rightarrow \bigcup_{\alpha=1}^{n} G_\alpha \in \sigma$.

Отже, щоб перевірити аксіоми Александрова для сімейства множин τ, достатньо перевірити виконання аксіом F1–F3 для сімейства множин σ.

1) Перевіримо аксіому F1: X∈σ? ∅∈σ?

Аксіома К2 стверджує, що $M \subset$ cl(M). Покладемо $M = X$. Отже, $X \subset$ cl(X) $\subset X \Rightarrow$ cl(X) = $X \Rightarrow X \in$ σ.

Аксіома К4 стверджує, що cl(∅) = ∅ ⇒ ∅∈σ.

2) Перевіримо виконання аксіоми F2.

Спочатку покажемо, що оператор cl є *монотонним*:

$$\forall A, B \in \sigma : A \subset B \Rightarrow cl(A) \subset cl(B).$$

Нехай $A, B \in \sigma$ і $A \subset B$. Тоді

$$cl(B) = cl(B \cup A) = cl(B) \cup cl(A) \text{ (аксіома К1)},$$

Отже,

$$cl(A) \subset cl(A) \cup cl(B) = cl(B \cup A) = cl(B).$$

Використаємо це допоміжне твердження для перевірки аксіоми F3. З одного боку,

$$\forall F_\alpha \in \sigma \ \bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha \subset F_\alpha \ \forall \alpha \in A \Rightarrow \Rightarrow$$

$$cl\left(\bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha\right) \subset cl(F_\alpha) = F_\alpha \quad \forall \alpha \in A \Rightarrow$$

$$\Rightarrow cl\left(\bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha\right) \subset \bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha .$$

З іншого боку, за аксіомою К2

$$\bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha \subset cl\left(\bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha\right).$$

Отже,

$$cl\left(\bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha\right) = \bigcap_{\alpha\in A} F_\alpha \in \sigma.$$

3) Перевіримо виконання аксіоми F3.

$A, B \in \sigma \Rightarrow \mathrm{cl}(A \cup B) = \mathrm{cl}(A) \cup \mathrm{cl}(B) = A \cup B \Rightarrow A \cup B \in \sigma$.

Таким чином, σ — замкнена топологія, а сімейство τ, що складається із доповнень до множин із сімейства σ — відкрита топологія.

Залишилося показати, що в просторі (X, τ), побудованому за допомогою оператора cl, замикання $\bar{M}$ довільної множини M збігається з $\mathrm{cl}(M)$:

$$\mathrm{cl}(M) = \bar{M} .$$

Дійсно, за теоремою 1.2 множина M є замкненою, якщо $\bar{M} = M$. Із аксіом К2 і К3 випливає, що множина $\mathrm{cl}(M)$ є замкненою і містить M. Покажемо, що ця множина — найменша замкнена множина, що містить множину M, тобто є її замиканням.

Нехай F — довільна замкнена в (X, τ) множина, що містить M:

$$M \subset F,\ \mathrm{cl}(F) = F.$$

Внаслідок монотонності оператора cl отримуємо наступне.

$$M \subset F,\ \mathrm{cl}(F) = F \Rightarrow \mathrm{cl}(M) \subset \mathrm{cl}(F) = F. \blacksquare$$

Озн. 2.2. *Нехай* X *— довільна множина. Відображення* $\mathrm{Int}\colon 2^X \to 2^X$ *називається* ***оператором взяття внутрішності множини X****, якщо воно задовольняє наступні умови:*

К.1. $\mathrm{Int}(M \cap N) = \mathrm{Int}(M) \cap \mathrm{Int}(N)$ (аддитивність);

К.2. $\mathrm{Int}(M) \subset M$;

К.3. $\mathrm{Int}(\mathrm{Int}(M)) = \mathrm{Int}(M)$ (ідемпотентність);

К.4. $\mathrm{Int}(\varnothing) = \varnothing$.

Наслідок 2.1. *Оскільки*

$$Int\ A = X \setminus \overline{X \setminus A},$$

оператор взяття внутрішності є двоїстим для оператора замикання Куратовського. Отже, система множин $\tau = \{A \subseteq X : Int\ A = A\}$ *утворює в* X *топологію, а множина* $Int\ A$ *в цій топології є внутрішністю множини* A.

2.2 Бази

Для завдання в множині X певної топології немає потреби безпосередньо указувати всі відкриті підмножини цієї топології. Існує деяка сукупність відкритих підмножин, яка повністю визначає топологію. Така сукупність називається *базою* цієї топології.

Озн. 2.3. *Сукупність* β *відкритих множин простору* (X, τ) *називається* ***базою топології*** τ *або* ***базою простору*** (X, τ)*, якщо довільна непорожня відкрита множина цього* *простору є об'єднанням деякої сукупності множин, що належать* β.

$$\forall G \in \tau, G \neq \varnothing\ \exists B_\alpha \in \beta, \alpha \in A : G = \bigcup_{\alpha \in A} B_\alpha .$$

Зауваження 2.1. Будь-який простір (X,τ) має базу, оскільки система всіх відкритих підмножин цього простору утворює базу його топології.

Зауваження 2.2. Якщо в просторі (X,τ) існують ізольовані точки, вони повинні входити в склад будь-якої бази цього простору.

Теорема 2.3. *Для того щоб сукупність* β *множин із топології* τ *була базою цієї топології, необхідно і достатньо, щоб для кожної точки* $x \in X$ *і довільної відкритої множини* U*, що містить точку* x*, існувала множина* $V \in \beta$*, така щоб* $x \in V \subset U$*.*

Доведення. *Необхідність.* Нехай β — база простору (X, τ), $x_0 \in X$, а $U_0 \in \tau$, таке що $x_0 \in U_0$. Тоді за означенням бази $U_0 = \bigcup_{\alpha \in A} V_\alpha$, де $V_\alpha \in \beta$. З цього випливає, що $x_0 \in V_{\alpha_0} \subset U_0$.

$\beta = \mathcal{B}(\tau)$, $x_0 \in X$, $U_0 \in \tau$, $x_0 \in U_0 \Rightarrow U_0 = \bigcup_{\alpha \in A} V_\alpha$, $V_\alpha \in \beta \Rightarrow$

$x_0 \in V_{\alpha_0} \subset U_0$

Достатність. Нехай для кожної точки $x \in X$ і довільної відкритої множини $U \in \tau$, що містить точку x, існує множина $V_x \in \beta$, така що $x \in V_x \subset U$. Легко перевірити, що $U = \bigcup_{x \in U} V_x$.

Дійсно, якщо точка $x \in U$, то за умовою теореми, вона належить множині $V_x \subset U$, а отже і об'єднанню таких множин $\bigcup_{x \in U} V_x$.

$x\in U \Rightarrow \exists\ V_x\subset U\colon x\in V_x \Rightarrow x\in \bigcup\limits_{x\in U} V_x$.

І навпаки, якщо точка належить об'єднанню $\bigcup\limits_{x\in U} V_x$, то вона належить принаймні одній із цих множин $V_x\subset U$, а отже — вона належить множині U.

$x\in \bigcup\limits_{x\in U} V_x \Rightarrow \exists\ V_x\subset U\colon x\in V_x \Rightarrow x\in U$.

Таким чином, довільну відкриту множину $U\in\tau$ можна подати у вигляді об'єднання множин із β. ■

Приклад 2.1. Оскільки $\forall x\in \mathrm{R}^1$ і $\forall (a,b)\ni x$ $\exists (a_0,b_0)\subset(a,b)$, то за теоремою 2.3 сукупність всіх відкритих інтервалів утворює базу топології в R^1.

Приклад 2.2. Оскільки $\forall x\in \mathrm{R}^1$ і $\forall (a,b)\ni x$ $\exists (r_1,r_2)\subset(a,b)$, $r_1, r_2\in \mathrm{Q}$, то за теоремою 2.3 сукупність всіх відкритих інтервалів із раціональними кінцями також утворює базу топології в R^1.

Із теореми 2.3 випливають два наслідки.

Властивість 2.1. *Об'єднання всіх множин, які належать базі β топології τ, утворює всю множину X.*

Доведення. Оскільки $X\in\tau$, то за означенням бази $X = \bigcup\limits_{\alpha\in A} V_\alpha$, де $V_\alpha\in\beta$. ■

Властивість 2.2. *Для довільних двох множин U і V із бази β і для кожної точки $x\in U\cap V$ існує множина W із β така, що $x\in W\subset U\cap V$.*

Доведення. Оскільки $U\cap V\in\tau$, то за теоремою 2.3 в множині $U\cap V$ міститься відкрита множина W із бази, така що $x\in W$.■

Теорема 2.4 (про завдання топології за допомогою бази). *Нехай в довільній множині X задана деяка сукупність відкритих множин β, що має властивості 2.1 і 2.2. Тоді в* *множині X існує єдина топологія* τ, *однією з баз якої є сукупність* β.

Доведення. Припустимо, що τ — сімейство, що містить лише порожню множину і всі підмножини множини X, кожна з яких є об'єднанням підмножин із сукупності β (властивість 2.1).

$$\tau = \left\{ \varnothing,\ G_\alpha \subset X, \alpha \in A : G_\alpha = \bigcup_{i \in I} B_i^\alpha,\ B_i^\alpha \in \beta \right\}.$$

Перевіримо, що це сімейство множин є топологією. Виконання аксіом топології 1 і 2 є очевидним: $\varnothing \in \tau$, $X \in \tau$ і $G_\alpha \in \tau$, $\alpha \in A \Rightarrow \bigcup_{\alpha \in A} G_\alpha \in \tau$. Аксіома 3 є наслідком властивостей 2.1 і 2.2. Не обмежуючи загальності, можна перевірити її для випадку перетину двох множин.

Нехай $U, U' \in \tau$. За означенням, $U = \bigcup_{i \in I} V_i$, $U' = \bigcup_{j \in J} V_j'$, $V_i, V_i' \in \beta$. Розглянемо перетин

$$U \cap U' = \left(\bigcup_{i \in I} V_i \right) \cap \left(\bigcup_{j \in J} V_j' \right) = \bigcup_{i \in I,\, j \in J} \left(V_i \cap V_j' \right).$$

Доведемо, що $V_i \cap V_j' \in \tau$. Нехай $x \in V_i \cap V_j'$. Тоді, за властивістю 2.2, існує множина $W_x \in \beta$, така що $x \in W_x \subset V_i \cap V_j'$. Оскільки точка $x \in V_i \cap V_j'$ є довільною, то $V_i \cap V_j' = \bigcup_{x \in V_i \cap V_j} W_x \in \tau$. Отже, $U \cap U' \in \tau$.

Таким чином, сімейство τ дійсно утворює топологію на X, а система β є її базою. ■

Література

1. Александрян Р.А., Мирзаханян Э.А. Общая топология. — М.: Высшая школа, 1979 (стр. 14–22).
2. Энгелькинг Р. Общая топология. — М.: Мир, 1986 (стр. 46–50).

3. Збіжність і неперервність

В основі поняття збіжності послідовностей в топологічних просторах лежать аксіоми зліченності, які в свою чергу використовують поняття локальної бази в точці.

Озн. 3.1. *Система* β_{x_0} *відкритих околів точки* x_0 *називається* ***локальною базою в точці*** $\boldsymbol{x_0}$, *якщо кожний окіл U точки* x_0 *містить її деякий окіл V із системи* β_{x_0} .

Озн. 3.2. *Топологічний простір X називається таким, що* ***задовольняє першій аксіомі зліченності****, якщо в кожній його точці існує локальна база, що складається із не більш ніж зліченої кількості околів цієї точки.*

Озн. 3.3. *Топологічний простір X називається таким, що* ***задовольняє другій аксіомі зліченності****, або* ***простором із зліченною базою****, якщо воно має базу, що складається із не більш ніж зліченої кількості відкритих множин.*

Лема 3.1. *Якщо простір X задовольняє другій аксіомі зліченності, то він задовольняє і першій аксіомі зліченності.*

Доведення. Нехай U_1, U_2, ... , U_n, ... — зліченна база в просторі *X*, тоді $\beta_{x_0} = \{U_k \in \beta : x_0 \in U_k\}$ — зліченна локальна база в точці x_0.

Лема 3.2. *Існують простори, що задовольняють першій аксіомі зліченності, але не задовольняють другій аксіомі зліченності.*

Доведення. В якості контрприкладу розглянемо довільну *незліченну* множину *X*, в якій введено дискретну топологію $\tau=\{\varnothing, X, 2^X\}$. ■

Приклад 3.1. Простір R^n, топологія якого утворена відкритими кулями, задовольняє першій аксіомі зліченності, оскільки в кожній точці $x_0 \in X$ існує зліченна локальна база

$S(x_0, 1/n)$. Очевидно, що цей простір задовольняє і другій аксіомі зліченності, оскільки має зліченну базу, що складається з куль $S(x_n, r)$, де центри куль x_n належать зліченній скрізь щільній множині (наприклад, мають раціональні координати), а r — раціональне число.

Поняття точки дотику і замикання множини відіграють основну роль в топології, оскільки будь-яка топологічна структура повністю описується в цих термінах.

Проте поняття точки дотику занадто абстрактне. Набагато більше змістовних результатів можна отримати, якщо виділити широкий клас просторів, топологічну структуру яких можна описати виключно в термінах границь збіжних послідовностей.

Озн. 3.4. *Послідовність точок $\{x_n\}$ топологічного простору X називається збіжною до точки $x_0 \in X$, якщо кожний окіл U_0 точки x_0 містить всі точки цієї послідовності, починаючи з деякої. Точку x_0 називають границею цієї послідовності:* $\lim\limits_{n\to\infty} x_n = x_0$.

Приклад 3.2. В довільному тривіальному просторі послідовність збігається до будь-якої точки цього простору.

Довільна гранична точка множини A довільного топологічного простору X є точкою дотику. Проте в загальних топологічних просторах не для всякої точки дотику $x \in \overline{A}$ існує послідовність $\{x_n\} \in A$, що до неї збігається.

Приклад 3.3. Нехай X — довільна незліченна множина. Задамо в просторі X топологію, оголосивши відкритими порожню множину і всі підмножини, які утворені із X викиданням не більш ніж зліченної кількості точок.

$$\tau = \{\varnothing, X \setminus \{x_1, x_2, ..., x_n, ...\}\}.$$

Спочатку покажемо, що в цьому просторі збіжними є лише стаціонарні послідовності. Припустимо, що в просторі існує нестаціонарна послідовність $\{x_n\} \to x_0$. Тоді, взявши в якості околу точки x_0 множину U, яка утворюється викиданням із X всіх членів послідовності $\{x_n\}$, які відрізняються від точки x_0, ми дійдемо до протиріччя з тим, що окіл U мусить містити всі точки послідовності $\{x_n\}$, починаючи з деякої.

Тепер розглянемо підмножину $A = X \setminus \{x_0\}$. Точка x_0 є точкою дотику множини A. Справді, якщо U — довільний відкритий окіл точки x_0, то за означенням відкритих в X множин, доповнення $X \setminus U$ є не більш ніж зліченим.

$U \in \tau \Rightarrow U = X \setminus \{x_1, x_2, ..., x_n, ...\} \Rightarrow$

$\Rightarrow X \setminus U = X \setminus X \setminus \{x_1, x_2, ..., x_n, ...\} = \{x_1, x_2, ..., x_n, ...\} \Rightarrow$

$\Rightarrow A \cap U \neq \varnothing$ (оскільки card $A = c$, а доповнення $X \setminus U$ і тому не може містити в собі незліченну множину A).

З іншого боку, оскільки в просторі X збіжними є лише стаціонарні послідовності, то із $x_0 \notin A$ випливає, що жодна послідовність точок із множини A не може збігатися до точки дотику $x_0 \notin A$.

Теорема 3.1. *Якщо простір X задовольняє першій аксіомі зліченності, то $x_0 \in \bar{A}$ тоді і лише тоді, коли x_0 є границею деякої послідовності $\{x_n\}$ точок із A.*

Доведення. *Достатність.* Якщо в довільному топологічному просторі $\{x_n\} \in A$, $\lim\limits_{n\to\infty} x_n = x_0$, то $x_0 \in \bar{A}$.

Необхідність. Нехай $x_0 \in \bar{A}$. Якщо $x_0 \in A$, достатньо в якості $\{x_n\} \in A$ взяти стаціонарну послідовність.

Припустимо, що $x_0 \in \overline{A} \setminus A$ і U_1, U_2, ... , U_n, ... — зліченна локальна база в точці x_0, до того ж $\forall n \in N$ $U_{n+1} \subset U_n$. (Якщо б ця умова не виконувалася, ми взяли б іншу базу $\{V_n\}$, де $V_n = \bigcap_{k=1}^{n} U_k$). Оскільки $A \cap U_n \neq \varnothing$, взявши за x_n довільну точку із $A \cap U_n$, ми отримаємо послідовність $\{x_n\} \in A$, $\lim_{n\to\infty} x_n = x_0$.

Дійсно, нехай V — довільний окіл точки x_0. Оскільки U_1, U_2, ... , U_n, ... база в точці x_0, існує такий елемент U_{n_0}, який належить цій базі, що $U_{n_0} \subset V$. З іншого боку, для всіх $n \geq n_0$ $U_{n+1} \subset U_n$. Це означає, що $\forall n \geq n_0$ $x_n \in A \cap U_n \subset U_{n_0} \subset U$. Отже, $x_0 = \lim_{n\to\infty} x_n$. ■

Поняття неперервного відображення належить до фундаментальних основ топології.

Озн. 3.5. *Відображення* $f : X \to Y$ *називається* ***сюр'єктивним****, якщо* $f(X) = Y$, *тобто множина X відображається на весь простір Y.*

Озн. 3.6. *Відображення* $f : X \to Y$ *називається* ***ін'єктивним****, якщо з того, що* $x_1 \neq x_2$ випливає, що $f(x_1) \neq f(x_2)$, *тобто відображення є однозначним.*

Озн. 3.7. *Відображення* $f : X \to Y$, *яке одночасно є сюр'єктивним та ін'єктивним, називається* ***бієктивним****, або взаємно однозначною відповідністю між X і Y.*

Тепер нагадаємо основні співвідношення для образів та прообразів множин відносно функції $f : X \to Y$.

Якщо $A, B \subset X$, то

1. $A \subset B \Rightarrow f(A) \subset f(B) \not\Rightarrow A \subset B$;

2. $A \neq \varnothing \Rightarrow f(\varnothing) \neq \varnothing$;
3. $f(A \cap B) \subset f(A) \cap f(B)$;
4. $f(A \cup B) = f(A) \cup f(B)$.

Якщо $A', B' \subset Y$, то

5. $A' \subset B' \Rightarrow f^{-1}(A') \subset f^{-1}(B')$;
6. $f^{-1}(A' \cap B') = f^{-1}(A') \cap f^{-1}(B')$;
7. $f^{-1}(A' \cup B') = f^{-1}(A') \cup f^{-1}(B')$.

Якщо $B' \subset A' \subset Y$, то

8. $f^{-1}(A' \setminus B') = f^{-1}(A') \setminus f^{-1}(B')$;
9. $f^{-1}(Y \setminus B') = X \setminus f^{-1}(B')$

Для довільних множин $A \subset X$ і $B' \subset Y$

10. $A \subset f^{-1}(f(A))$;
11. $f(f^{-1}(B')) \subset B'$.

Введемо поняття неперервного відображення.

Озн. 3.8. *Нехай X і Y — два топологічних простора. Відображення $f : X \to Y$ називається* ***неперервним в точці*** *x_0, якщо для довільного околу V точки $y_0 = f(x_0)$ існує такий окіл U точки x_0, що $f(U) \subset V$.*

Озн. 3.9. *Відображення $f : X \to Y$ називається* ***неперервним****, якщо воно є неперервним в кожній точці $x \in X$.*

Інакше кажучи, неперервне відображення зберігає граничні властивості: якщо точка $x \in X$ є близькою до деякої множини $A \subset X$, то точка $y = f(x) \in Y$ є близькою до образу множини A.

Теорема 3.2. *Для того щоб відображення $f : X \to Y$ було неперервним, необхідно і достатньо, щоб прообраз*

$f^{-1}(V)$ *будь-якої відкритої множини* $V \subset Y$ *був відкритою множиною в X.*

Доведення. *Необхідність.* Нехай $f: X \to Y$ — неперервне відображення, а V — довільна відкрита множина в Y. Доведемо, що множина $U = f^{-1}(V)$ є відкритою в X. Для цього візьмемо довільну точку $x_0 \in U$ і позначимо $y_0 = f(x_0)$. Оскільки множина V є відкритим околом точки y_0 в просторі Y, а відображення f є неперервним в точці x_0, в просторі X існує відкритий окіл U_0 точки x_0, такий що $f(U_0) \subset V$. Звідси випливає, що $U_0 \subset U$ (властивість 5). Отже, множина U є відкритою в X.

$$f \in C(X,Y) \Rightarrow \exists U_0 \in \tau_X : x_0 \in U_0, f(U_0) \subset V \Rightarrow$$
$$f^{-1}(f(U_0)) \subset f^{-1}(V) = U \Rightarrow U_0 \subset f^{-1}(f(U_0)) \subset U \Rightarrow U \in \tau_X$$

Достатність. Нехай прообраз $f^{-1}(V)$ довільної відкритої в Y множини V є відкритим в X, а $x_0 \in X$ — довільна точка. Доведемо, що відображення f є неперервним в точці x_0. Дійсно, нехай $y_0 = f(x_0)$, а V — її довільний відкритий окіл. Тоді $U = f^{-1}(V)$ за умовою теореми є відкритим околом точки x_0, до того ж $f(U) \subset V$ (властивість 11). Отже, відображення f є неперервним в кожній точці $x_0 \in X$. Таким чином, f є неперервним в X.

$$V \in \tau_X, U \overset{def}{=} f^{-1}(V) \in \tau_X \Rightarrow$$
$$\Rightarrow f(U) = f(f^{-1}(V)) \subset V \Rightarrow f \in C(X,Y). \qquad \blacksquare$$

Теорема 3.3. *Для того щоб відображення* $f: X \to Y$ *було неперервним, необхідно і достатньо, щоб прообраз* $f^{-1}(V)$ *будь-якої замкненої множини* $V \subset Y$ *був замкненою множиною в X.*

Доведення випливає з того, що доповнення відкритих множин є замкненими, а прообрази множин, що взаємно доповнюють одна одну, самі взаємно доповнюють одна одну (властивість 9).

Теорема 3.4. *Для того щоб відображення* $f: X \to Y$ *було неперервним, необхідно і достатньо, щоб* $\forall A \subset X \ f\left(\overline{A}\right) \subset \overline{f(A)}$.

Доведення. *Необхідність*. Нехай відображення $f: X \to Y$ є неперервним, а $x_0 \in \overline{A}$. Покажемо, що $y_0 = f(x_0) \in \overline{f(A)}$. Справді, нехай V — довільний окіл точки y_0. Тоді внаслідок неперервності f існує окіл U, який містить точку x_0 такий, що $f(U) \subset V$. Оскільки $x_0 \in \overline{A}$, то в околі U повинна міститись точка $x' \in A$ (можливо, вона збігається з точкою x_0). Разом з тим, очевидно, що $y' = f(x')$ належить одночасно множині $f(A)$ і околу V, тобто $y_0 \in \overline{f(A)}$.

$f \in C(X,Y) \Rightarrow \forall V \in \tau_Y : f(x_0) \in V \ \exists U \in \tau_X : x \in U, f(U) \subset V$

$x_0 \in \overline{A} \Rightarrow U \bigcap A \neq \varnothing \Rightarrow \exists x' \in U \bigcap A \Rightarrow$

$\Rightarrow f(x') \in f(U \cap A) \subset f(U) \cap f(A) \Rightarrow y_0 = f(x_0) \in \overline{f(A)}$.

Достатність. Нехай $\forall A \subset X \ f\left(\overline{A}\right) \subset \overline{f(A)}$ і B — довільна замкнена в Y множина. Покажемо, що множина $A = f^{-1}(B)$ є замкненою в X. Нехай x_0 — довільна точка із $\overline{A}$. Тоді $f(x_0) \in f\left(\overline{A}\right) \subset \overline{f(A)}$. Разом з тим

$A = f^{-1}(B) \Rightarrow f(A)=f(f^{-1}(B)) \subset B \Rightarrow \overline{f(A)} \subset \overline{B} = B$.

Тому $f(x_0) \in B$, отже, $x_0 \in A$. Таким чином, $\overline{A} \subset A$, тобто A — замкнена множина. Звідси випливає, що відображення f є неперервним. ■

Озн. 3.10. *Бієктивне відображення* $f: X \to Y$ *називається* ***гомеоморфним***, *або* ***гомеоморфізмом***, *якщо і само відображення* f *і обернене відображення* f^{-1} *є неперервними.*

Озн. 3.11. *Топологічні простор* X *і* Y *називаються* ***гомеоморфними***, *або* ***топологічно еквівалентними***, *якщо існує хоча б одне гомеоморфне відображення* $f: X \to Y$.

Цей факт записується так: $f: X \cong Y$.

Приклад 3.3. Тривіальний приклад гомеоморфізму — тотожнє перетворення.

Приклад 3.4. Відображення, що задається строго монотонними неперервними дійсними функціями дійсної змінної є гомеоморфізмами. Гомеоморфним образом довільного інтервалу є інтервал.

Озн. 3.12. *Неперервне відображення* $f: X \to Y$ *називається* ***відкритим***, *якщо образ будь-якої відкритої множини простору X є відкритим в Y.*

Озн. 3.13. *Неперервне відображення* $f: X \to Y$ *називається* ***замкненим***, *якщо образ будь-якої замкненої множини простору X є замкненим в Y.*

Поняття відкритого і замкненого відображення не є взаємовиключними.

Приклад 3.5. Тотожне відображення одночасно є і відкритим, і замкненим.

Приклад 3.6. Відображення *вкладення* (ін’єктивне відображення) $i: A \subset X \to X$ є відкритим, якщо підмножина *A* є відкритою, і замкненим, якщо підмножина

A є замкненою.

Теорема 3.5. *Відображення $f: X \to Y$ є замкненим тоді і лише тоді, коли* $\forall A \subset X \ f\left(\overline{A}\right) = \overline{f(A)}$.

Доведення. *Необхідність.* Оскільки замкнене відображення є неперервним (за означенням), то внаслідок теореми 3.4 $\forall A \subset X \ f\left(\overline{A}\right) \subset \overline{f(A)}$. Разом з тим, очевидно, що $f(A) \subset f\left(\overline{A}\right)$ (властивість 1), тому внаслідок монотонності замикання $\overline{f(A)} \subset \overline{f\left(\overline{A}\right)}$. Оскільки відображення f є замкненим, то $\overline{f\left(\overline{A}\right)} = f\left(\overline{A}\right)$. Таким чином, $\overline{f(A)} = f\left(\overline{A}\right)$.

Достатність. Функція f є неперервною внаслідок теореми 3.4. З умови $\overline{f(A)} = f\left(\overline{A}\right)$ для замкненої множини $A \subset X$ отримуємо, що $f(A) = \overline{f(A)}$, тобто образ будь-якої замкненої множини є замкненим.■

Теорема 3.6. *Відкрите бієктивне відображення $f: X \to Y$ є* ***гомеоморфізмом***.

Доведення. Оскільки $f: X \to Y$ – бієктивне відображення, існує обернене відображення $f^{-1}: Y \to X$. Оскільки $\forall A \subset X \ \left(f^{-1}\right)^{-1}(A) = f(A)$ і, за умовою теореми, f – відкрите відображення, то прообрази відкритих підмножин із X є відкритими. З теореми 3.2 випливає, що відображення f^{-1} є неперервним. Оскільки бієктивне відкрите відображення завжди є неперервним, доходимо висновку, що f – гомеоморфізм. ■

Теорема 3.7. *Замкнене бієктивне відображення*

$f: X \to Y$ *є гомеоморфізмом.*

Доведення цілком аналогічне теоремі 3.6. ■

Теорема 3.8. *Гомеоморфне відображення* $f: X \cong Y$ *одночасно є і відкритим, і замкненим.*

Доведення. Нехай $f^{-1}: Y \to X$ – обернене відображення. Тоді $\forall A \subset X \ f(A) = \left(f^{-1}\right)^{-1}(A)$. Оскільки відображення *f* є гомеоморфізмом, відображення *f* і f^{-1} є неперервними. Оскільки образ множини *A* при відображенні *f* є прообразом множини *A* при відображенні $\left(f^{-1}\right)^{-1}$ і обидва ці відображення є неперервними, то відображення f є відкритим і замкненим одночасно, тобто відкриті множини переводить у відкриті, а замкнені – у замкнені. ■

Теорема 3.9. *Бієктивне відображення* $f: X \to Y$ *є гомеоморфізмом тоді і лише тоді, коли воно зберігає операцію замикання, тобто* $\forall A \subset X \ f\left(\overline{A}\right) = \overline{f(A)}$.

Необхідність випливає з теорем 3.5 і 3.8, а достатність — з теорем 3.5 і 3.7.

Література

1. Александрян Р.А., Мирзаханян Э.А. Общая топология. — М.: Высшая школа, 1979 (стр. 24–28).
2. Энгелькинг Р. Общая топология. — М.: Мир, 1986. — с.57–68.
3. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. 5-е изд. — М.: Наука, 1981 (с. 89-91, Гл. II, § 5. Топологические пространства).

4. Аксіоми віддільності

Аналізуючи властивості різних топологічних просторів ми бачили, що їх структура може бути настільки “неприродною”, що будь-яка послідовність збігається до будь-яких точок (тривіальний простір), існують точки дотику множин, які не є границями послідовностей їх елементів (простір Зариського) тощо. В математичному аналізі ми не зустрічаємо таких “патологій”: там всі послідовності мають лише одну границю, кожна точка дотику є границею тощо. Отже, виникає потреба в інструментах, які дозволили ли б виділити серед топологічних просторів “природні” простори. Такими інструментами є аксіоми віддільності, які разом з аксіомами зліченності дають можливість повністю описати властивості топологічних просторів.

Аксіоми віддільності в топологічному просторі (X,τ) формулюються наступним чином.

T_0 (Колмогоров, 1935). *Для двох довільних різних точок* x *і* y, *що належать множині* X, *існує множина із топологічної структури* τ, *яка містить рівно одну з цих точок.*

$$\forall x, y \in X : x \neq y \; \exists V_x \in \tau : x \in V_x, y \notin V_x \vee \exists V_y \in \tau : y \in V_y, x \notin V_y.$$

T_1 (Рісс, 1907). *Для двох довільних різних точок* x *і* y, *що належать множині* X, *існують множина* V_x *із топологічної структури* τ, *яка містить точку* x *і не містить точки* y, *і множина* V_y *із топологічної структури* τ, *яка містить точку* y *і не містить точки* x.

$$\forall x, y \in X : x \neq y \; \exists V_x, V_y \in \tau : x \in V_x, y \in V_y, x \notin V_y, y \notin V_x$$

T_2 (Хаусдорф, 1914). *Для двох довільних різних точок x і y, що належать множині X, існують множина V_x із топологічної структури τ, яка містить точку x, і множина V_y із топологічної структури τ, яка містить точку y, такі що не перетинаються.*

$$\forall x, y \in X : x \neq y \; \exists V_x, V_y \in \tau : x \in V_x, y \in V_y, V_x \cap V_y = \varnothing$$

T_3 (В'єторіс, 1921). *Для довільної точки x і довільної замкненої множини F, що не містить цієї точки, існують дві відкриті множини V_x і V, що не перетинаються, такі що $x \in V_x$, а $F \subset V$.*

$$\forall x \in X, \bar{F} \subset X : x \notin \bar{F} \; \exists V_x, V \in \tau : x \in V_x, F \subset V, V_x \cap V = \varnothing .$$

$T_{3\frac{1}{2}}$ (Урисон, 1925). *Для довільної точки x і довільної замкненої множини $\bar{F}$, що не містить цієї точки, існує неперервна числова функція f, задана на просторі X, така що $0 \le f(t) \le 1$, до того ж $f(x) = 0$ і $f(t) = 1$, якщо $x \in \bar{F}$.*

$$\forall x \in X, \bar{F} \subset X : x \notin \bar{F} \; \exists f : X \to R^1 :$$
$$0 \le f(t) \le 1, f(x) = 0, f(t) = 1, \text{ якщо } t \in \bar{F}.$$

T_4 (В'єторіс, 1921). *Для двох довільних замкнених множин $\overline{F_1}$ і $\overline{F_2}$, що не перетинаються, існують відкриті множини G_1 і G_2, що не перетинаються, такі що $\overline{F_1} \subset G_1$, $\overline{F_2} \subset G_2$.*

$$\forall \overline{F_1}, \overline{F_2} \subset X : \overline{F_1} \cap \overline{F_2} = \varnothing \; \exists G_1, G_2 \in \tau :$$
$$\overline{F_1} \subset G_1, \overline{F_2} \subset G_2, G_1 \cap G_2 = \varnothing .$$

Озн. 4.1 (Колмогоров, 1935). *Топологічні простори, що задовольняють аксіому* T_0, *називаються* T_0***-просторами***, *або* ***колмогоровськими***.

Озн. 4.2 (Рісс, 1907). *Топологічні простори, що задовольняють аксіому* T_1, *називаються* T_1***-просторами***, *або* ***досяжними***.

Озн. 4.3 (Хаусдорф, 1914). *Топологічні простори, що задовольняють аксіому* T_2, *називаються* ***хаусдорфовими***, *або* ***віддільними***.

Озн. 4.4 (В’єторіс, 1921). *Топологічні простори, що задовольняють аксіоми* T_1 *і* T_3, *називаються* ***регулярними***.

Озн. 4.5 (Тихонов, 1930). *Топологічні простори, що задовольняють аксіоми* T_1 *і* $T_{3\frac{1}{2}}$, *називаються* ***цілком регулярними***, *або* ***тихоновськими***.

Озн. 4.6 (Тітце (1923), Александров і Урисон (1929)). *Топологічні простори, що задовольняють аксіоми* T_1 *і* T_4, *називаються* ***нормальними***.

Розглянемо наслідки, які випливають із аксіом віддільності.

Теорема 4.1 (критерій досяжності). *Для того щоб топологічний простір* (X,τ) *був* T_1*-простором необхідно і достатньо, щоб будь-яка одноточкова множина* $\{x\}\subset X$ *була замкненою*.

Доведення. *Необхідність*. Припустимо, що виконується перша аксіома віддільності: якщо $x\neq y$, то існує окіл $V_y\in\tau : x\notin V_y$. Тоді $\forall y\neq x\ y\notin\overline{\{x\}}$, тобто $\overline{\{x\}}=\{x\}$.

Достатність. Припустимо, що $\overline{\{x\}}=\{x\}$. Тоді $\forall y \neq x\, \exists V_y \in \tau : x \notin V_y$. Отже виконується перша аксіома віддільності. ■

Наслідок. *В просторі T_1 будь-яка скінченна множина є замкненою.*

Теорема 4.2. *Для того щоб точка x була граничною точкою множини M в T_1-просторі необхідно і достатньо, щоб довільний окіл U цієї точки містив нескінченну кількість точок множини M.*

Доведення. *Необхідність*. Якщо точка x є граничною точкою множини M, то

$$\forall O(x)\in \tau \;\; O(x)\cap M \setminus \{x\} \neq \varnothing.$$

Припустимо, що існує такий окіл U точки x, що містить лише скінченну кількість точок $x_1, x_2, ..., x_n \in M$. Оскільки простір (X,τ) є T_1-простором, то існує окіл U_i точки x, що не містить точку x_i. Введемо в розгляд множину $V=\bigcap_{i=1}^{n} U_i$. Ця множина є околом точки x, що не містить точок множини M, за винятком, можливо, самої точки x. Отже, точка x не є граничною точкою множини M, що суперечить припущенню.

Достатність. Якщо довільний окіл U точки x містить нескінченну кількість точок множини M, то вона є граничною за означенням.■

Приклад 4.1. Зв’язна двокрапка є колмогоровским, але недосяжним простором.

Приклад 4.2. Простір Зариського є досяжним, але не хаусдорфовим.

Теорема 4.3 (критерій хаусдорфовості). *Для того щоб простір* (X,τ) *був хаусдорфовим необхідно і достатньо, щоб для кожної пари різних точок* x_1 *і* x_2 *в* X *існувало неперервне ін'єктивне відображення* f *простору* X *в хаусдорфів простір* Y.

Доведення. *Необхідність.* Нехай простір (X,τ) є хаусдорфовим. Тоді можна покласти $Y = X$ і $f = I$ — тотожне відображення.

Достатність. Нехай (X,τ) — топологічний простір і $\forall x_1 \neq x_2 \, \exists f : X \to Y,\ f(x_1) \neq f(x_2)$, де Y — хаусдорфів, а f — неперервне відображення. Оскільки простір Y є хаусдорфовим, то

$$\exists O(f(x_1)) \in \tau_Y, O(f(x_2)) \in \tau_Y : O(f(x_2)) \cap O(f(x_2)) = \varnothing.$$

Оскільки відображення f є неперервним, то

$\exists O(x_1) \in \tau_X, O(x_2) \in \tau_Y : f(O(x_1)) \subset O(f(x_1))$,

$f(O(x_2)) \subset O(f(x_2))$. Тоді околи $V(x_1) = f^{-1} f(O(x_1))$ і $V(x_2) = f^{-1} f(O(x_2))$ не перетинаються. ■

Озн. 4.7. *Замкнена множина, що містить точку* x *разом з деяким її околом, називається* ***замкненим околом*** *точки* x.

Теорема 4.4 (критерій регулярності). *Для того щоб* T_1*-простір* (X,τ) *був регулярним необхідно і достатньо, щоб довільний окіл* U *довільної точки* x *містив її замкнений окіл.*

Доведення. *Необхідність.* Нехай простір (X,τ) є регулярним, x — його довільна точка, а U — її довільний окіл. Покладемо $F = X \setminus U$. Тоді внаслідок регулярності простору (X,τ) існує окіл V точки x і окіл W множини F, такі що $V\bigcap W=\varnothing$. Звідси випливає, що $V\subset X\setminus W$, отже, $\bar{V}\subset\overline{X\setminus W}=X\setminus W\subset X\setminus F=U$.

Достатність. Нехай довільний окіл довільної точки x містить замкнений окіл цієї точки, а F — довільна замкнена множина, що не містить точку x. Покладемо $G=X\setminus F\in\tau$. Нехай V — замкнений окіл точки x, що міститься в множині G. Тоді $W=X\setminus V$ є околом множини F, який не перетинається з множиною V. ■

Приклад 4.4. Розглянемо множину $X=\mathbb{R}$ і введемо топологію так: замкненими будемо вважати всі множини, що є замкненими у природній топології числової прямої, а також множину $A=\left\{\frac{1}{n}, n=1,2,....\right\}$. Точка нуль їй не належить, але будь-які околи точки нуль і довільні околи множини A перетинаються. Це означає, що побудований простір не є регулярним, але є хаусдорфовим.

Озн. 4.8. Система $\gamma=\{A_i, i\in I\}$ замкнених підмножин простору X називається його *замкненою базою*, якщо будь-яку замкнену в X множину можна подати у вигляді перетину множин із системи γ. Система $\delta=\{B_j\}$ замкнених підмножин B_j називається *замкненою передбазою*, якщо будь-яку замкнену в X множину можна подати у вигляді перетину скінченних об'єднань множин із системи δ.

Озн. 4.9. *Підмножини A і B простору X називаються функціонально віддільними, якщо існує дійсна неперервна функція* $f:X\to[0,1]$ *така, що* $f(x)=\begin{cases}0, \text{ якщо } x\in A,\\ 1, \text{ якщо } x\in B.\end{cases}$

Оскільки замкнені бази і передбази є двоїстими до відкритих, мають місце наступні твердження.

Лема 4.1. *Для того щоб система* $\gamma=\{A_i, i\in I\}$ *замкнених множин із* X *була замкненою базою в* X, *необхідно і достатньо, щоб для кожної точки* $x_0\in X$ *і для кожної замкненої множини* F_0, *що не містить точку* x_0, *існувала множина* $A_{j_0}\in\gamma$ *така, що* $x_0\notin A_{j_0}\supset F_0$.

Лема 4.2. *Для того щоб система* $\delta=\{B_j, j\in J\}$ *замкнених множин із* X *була замкненою передбазою в* X, *необхідно і достатньо, щоб для кожної точки* $x_0\in X$ *і для кожної замкненої множини* F_0, *що не містить точку* x_0, *існував скінченний набір елементів* $B_{j_1}, B_{j_2}, ..., B_{j_n}$ *такий, що*

$$x_0\notin\bigcup_{k=1}^{n}B_{j_k}\supset F_0.$$

Теорема 4.5 (критерій цілковитої регулярності). *Для того щоб* (X,τ) *був цілком регулярним (тихоновським) необхідно і достатньо, щоб кожна його точка* x_0 *була функціонально віддільною від усіх множин із деякої замкненої передбази* $\delta=\{F_i, i\in I\}$, *що її не містять.*

Доведення. *Необхідність.* Якщо простір (X,τ) є цілком регулярним (тихоновським), то точка x_0 є функціонально віддільною від *усіх* замкнених множин, що її не містять, а значить, і від усіх множин із деякої замкненої передбази $\delta=\{F_i, i\in I\}$, що її не містять.

Достатність. Нехай F_0 — довільна замкнена в X множина, що не містить точку x_0, і нехай $F_{i_1},...,F_{i_n}$ —

скінченний набір елементів із δ такий, що $x_0 \notin \bar{F} = \bigcup_{k=1}^{n} F_{i_k} \supset F_0$ (за лемою 4.2). За припущенням, існує неперервна функція $f_k : X \to [0,1]$, яка здійснює функціональну віддільність точки x_0 і замкненої множини F_{i_k}. Покладемо $f(x) = \sup_k f_k(x)$ і покажемо, що функція f здійснює функціональну віддільність точки x_0 і множини F, а тим більше, точки x_0 і множини $F_0 \subset F$.

Дійсно, $f(x_0) = \sup_k f_k(x_0) = 0.$ Далі, оскільки $\forall k = 1,...,n$ $f_k(x) \le 1$, із $x \in F$ випливає, що $f(x) = \sup_k f_k(x) = 1.$ Крім того, із того що $x \in F = \bigcup_{k=1}^{n} F_{i_k}$ випливає, що $x \in F_{i_m}$, $1 \le m \le n$, тобто $f_m(x) = 1.$

Залишилося показати неперервність побудованої функції. Для цього треба довести, що $\forall x' \in X$ і $\forall \varepsilon > 0$ $\exists U \in \tau : x' \in U$: $\forall x \in U$ $|f(x) - f(x')| < \varepsilon.$ Оскільки f_k — неперервна функція, то існує окіл U_k точки x', такий що $\forall x \in U_k$ $|f_k(x) - f_k(x')| < \varepsilon.$ Покладемо $U = \bigcap_{k=1}^{n} U_k$. Тоді для кожного $x \in U$ і $\forall k = 1,...,n$ виконуються нерівності

$$f_k(x') - \varepsilon < f_k(x) \le \sup_k f_k(x) = f(x),$$

$$f_k(x) < f_k(x') + \varepsilon \le \sup_k f_k(x') + \varepsilon = f(x') + \varepsilon.$$

Звідси випливає, що $f(x') - \varepsilon < f(x) < f(x') + \varepsilon.$ ■

Зауваження. Побудова регулярних просторів, які не є тихоновськими є нетривіальною задачею.

Мала лема Урисона (критерій нормальності). *Досяжний простір X є нормальним тоді і лише тоді, коли для кожної замкненої підмножини $F \subset X$ і відкритої множини U, що її містить, існує такий відкритий окіл V множини F, що $\bar{V} \subset U$, тобто коли кожна замкнена підмножина має замкнену локальну базу.*

Доведення. *Необхідність*. Нехай простір X є нормальним. Розглянемо замкнену множину F та її окіл U. Покладемо $F' = X \setminus U$. Оскільки $F \cap F' = \varnothing$, то існує відкритий окіл V множини F і відкритий окіл V' множини F', такі що $V \cap V' = \varnothing$. Отже, $V \subset X \setminus V'$. З цього випливає, що $\bar{V} \subset \overline{X \setminus V'} = X \setminus V' \subset X \setminus F' = U$.

Достатність. Нехай умови леми виконані, а F і F' — довільні диз’юнктні замкнені підмножини простору X. Покладемо $U = X \setminus F'$. Тоді, оскільки множина U є відкритим околом множини F, то за умовою леми, існує окіл V множини F, такий що $\bar{V} \subset U$. Покладаючи $V' = X \setminus \bar{V}$ безпосередньо переконуємося, що множини V і V' не перетинаються і є околами множини F і F'. ■

Велика лема Урисона. *Будь-які непорожні диз’юнктні замкнені підмножини нормального простору є функціонально віддільними.* (Без доведення.)

Література

1. Александрян Р.А., Мирзаханян Э.А. Общая топология. — М.: Высшая школа, 1979 (стр. 191–206).
2. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. — М.: Наука, 1981 (стр. 94–97).
3. Энгелькинг Р. Общая топология. — М.: Мир, 1986 (стр. 69–85).

5. Компактність в топологічних просторах

Велику роль в топології відіграє клас компактних просторів, які мають дуже важливі властивості. Введемо основні поняття.

Озн. 5.1. *Система множин* $S = \{A_i \subset X,\ i \in I\}$ *називається* ***покриттям*** *простору* X*, якщо* $\bigcup_{i \in I} A_i = X$.

Озн. 5.2. *Покриття* S *називається* ***відкритим*** ***(замкненим)****, якщо кожна із множин* A_i *є* ***відкритою*** ***(замкненою)****.*

Озн. 5.3. *Підсистема* P *покриття* S *простору* X *називається* ***підпокриттям*** *покриття* S*, якщо сама* P *утворює покриття* X*.*

Теорема 5.1. (Ліндельоф). *Якщо простір* X *має злічену базу, то із його довільного відкритого покриття можна виділити не більш ніж злічене підпокриття.*

Доведення. Нехай $\beta = \{U_n\}$ — деяка злічена база простору X, а $S = \{G_i,\ i \in I\}$ — довільне відкрите покриття простору X. Для кожного $x \in X$ позначимо через $G_n(x)$ один із елементів покриття S, що містить точку x, а через $U_n(x)$ — один із елементів бази β, що містить точку x і цілком міститься у відкритій множині G_n (теорема 2.3).

$$x \in U_n(x) \subset G_n(x).$$

Відібрані нами множини $U_n(x) \in \beta$ утворюють злічену множину. Крім того, кожна точка x простору X міститься в деякій множині $U_n(x)$, отже

$$\bigcup_{x \in X} U_n(x) = X .$$

Вибираючи для кожного $U_n(x)$ відкриту множину $G_n(x)$, ми отримаємо не більш ніж злічену систему, яка є підпокриттям покриття S. ■

Озн. 5.4. *Топологічний простір (X,τ), в якому із довільного відкритого покриття можна виділити не більш ніж злічене підпокриття, називається* ***ліндельофовим****, або* ***фінально компактним****.*

Звузимо клас ліндельофових просторів і введемо наступне поняття.

Озн. 5.5. *Топологічний простір (X,τ) називається* ***компактним (бікомпактним)****, якщо будь-яке його відкрите покриття містить скінченне підпокриття (умова Бореля–Лебега).*

Приклад 5.1. Простір з тривіальної топологією є компактним.

Приклад 5.2. Простір з дискретною топологією є компактним тоді і лише тоді, коли він складається із скінченної кількості точок.

Приклад 5.3. Простір Зариського є компактним.

Приклад 5.4. Простір $\mathbb{R}^n$, $n \geq 1$ не є компактним.

Теорема 5.2 (перший критерій компактності). *Для компактності топологічного простору (X,τ) необхідно і достатньо, щоб будь-яка сукупність його замкнених підмножин з порожнім перетином містила скінченну підмножину таких множин із порожнім перетином.*

(X,τ) — компактний $\Leftrightarrow$

$$\Leftrightarrow \forall \left\{ \overline{F}_\alpha, \alpha \in A : \bigcap_{\alpha \in A} \overline{F}_\alpha = \varnothing \right\} \ \exists \left\{ \overline{F}_{\alpha_1}, \overline{F}_{\alpha_2}, \ldots, \overline{F}_{\alpha_n} \right\} : \bigcap_{i=1}^{n} \overline{F}_{\alpha_i} = \varnothing .$$

Доведення. *Необхідність*. Нехай (X,τ) — компактний, а $\left\{ \overline{F}_\alpha, \alpha \in A \right\}$ — довільна сукупність замкнених множин, що задовольняє умові $\bigcap_{\alpha \in A} \overline{F}_\alpha = \varnothing$. Розглянемо множини

$U_\alpha = X \setminus \overline{F}_\alpha$. За правилами де Моргана (принцип двоїстості) сукупність множин $\{U_\alpha, \alpha \in A\}$ задовольняє умові $\bigcup\limits_{\alpha \in A} U_\alpha = X$, тобто утворює покриття простору (X, τ). Оскільки, за припущенням, (X, τ) — компактний простір, то існує скінченна підмножина множин $\{U_{\alpha_1}, U_{\alpha_2}, ..., U_{\alpha_n}\}$, які також утворюють покриття: $\bigcup\limits_{i=1}^{n} U_{\alpha_i} = X$. Отже, за правилами де Моргана

$$X \setminus \bigcap_{i=1}^{n} \overline{F}_{\alpha_i} = \bigcup_{i=1}^{n}\left(X \setminus \overline{F}_{\alpha_i}\right) = \bigcup_{i=1}^{n} U_{\alpha_i} = X \Rightarrow \bigcap_{i=1}^{n} \overline{F}_{\alpha_i} = \varnothing.$$

Достатність. Нехай $\{U_\alpha, \alpha \in A\}$ — довільне відкрите покриття простору (X, τ). Очевидно, що множини $\overline{F}_\alpha = X \setminus U_\alpha, \alpha \in A$ є замкненими, а їх сукупність має порожній перетин: $\bigcap\limits_{\alpha \in A} \overline{F}_\alpha = \varnothing$. За умовою, ця сукупність містить скінченну підмножину множин $\{\overline{F}_{\alpha_1}, \overline{F}_{\alpha_2}, ..., \overline{F}_{\alpha_n}\}$, таку що $\bigcap\limits_{i=1}^{n} \overline{F}_{\alpha_i} = \varnothing$. Звідси випливає, що множини U_{α_n}, які є доповненнями множин $\overline{F}_{\alpha_n}$, утворюють покриття простору (X, τ), тобто простір (X, τ) є компактним. ■

Озн. 5.6. *Система підмножин* $\{M_\alpha \subset X, \alpha \in A\}$ *називається* ***центрованою***, *якщо перетин довільної скінченної кількості цих підмножин є непорожнім.*

$$\forall \{\alpha_1, \alpha_2, ..., \alpha_n\} \in A \bigcap_{i=1}^{n} M_{\alpha_i} \neq \varnothing \Rightarrow$$

$\Rightarrow \{M_\alpha \subset X, \alpha \in A\}$ — центрована система.

Теорема 5.3 (другий критерій компактності). *Для компактності топологічного простору* (X,τ) *необхідно і достатньо, щоб будь-яка центрована система його замкнених підмножин мала непорожній перетин.*

Доведення. *Необхідність.* Нехай простір (X,τ) — компактний, а $\{F_\alpha\}$ — довільна центрована система замкнених підмножин. Множини $G_\alpha = X \setminus F_\alpha$ відкриті. Жодна скінченна система цих множин $G_{\alpha_n}, 1 \le n < \infty$ не покриває X, оскільки

$$\forall n \in N \bigcap_{i=1}^{n} F_{\alpha_i} \ne \varnothing \Rightarrow$$

$$\Rightarrow X \setminus \bigcap_{i=1}^{n} F_{\alpha_i} = \bigcup_{i=1}^{n} \left(X \setminus F_{\alpha_i}\right) = \bigcup_{i=1}^{n} G_{\alpha_i} \ne X \setminus \varnothing = X .$$

Отже, оскільки (X,τ) — компактний простір, система $\{G_\alpha\}$ не може бути покриттям компактного простору. Інакше ми могли б вибрати із системи $\{G_\alpha\}$ скінченне підпокриття $\{G_{\alpha_1},...,G_{\alpha_n}\}$, а це означало б, що $\bigcap_{i=1}^{n} F_{\alpha_i} = \varnothing$. Але, якщо $\{G_\alpha\}$ — не покриття, то $\bigcap_{\alpha} F_\alpha \ne \varnothing$:

$$\bigcup_{\alpha} G_\alpha \ne X \Rightarrow X \setminus \bigcup_{\alpha} G_\alpha \ne X \setminus X = \varnothing \Rightarrow \bigcap_{\alpha} \left(X \setminus G_\alpha\right) = \bigcap_{\alpha} F_\alpha \ne \varnothing .$$

Достатність. Припустимо, що довільна центрована система замкнених множин із X має непорожній перетин. Нехай $\{G_\alpha\}$ — відкрите покриття (X,τ). Розглянемо множини $F_\alpha = X \setminus G_\alpha$. Тоді

$$\bigcup_{\alpha} G_{\alpha} = X \Rightarrow X \setminus \bigcup_{\alpha} G_{\alpha} = X \setminus X = \varnothing \Rightarrow \bigcap_{\alpha} \left(X \setminus G_{\alpha} \right) = \bigcap_{\alpha} F_{\alpha} = \varnothing .$$

Це означає, що система $\{F_{\alpha}\}$ не є центрованою, тобто існують множини $F_1, F_2, ..., F_N$, такі що

$$\bigcap_{i=1}^{N} F_i = \varnothing \Rightarrow X \setminus \bigcap_{i=1}^{N} F_i = X \setminus \varnothing = X \Rightarrow \bigcup_{i=1}^{N} G_i = X .$$

Отже, із покриття $\{G_{\alpha}\}$ ми виділили скінчену підсистему

$$\{G_1, ..., G_N\} = \{X \setminus F_1, ..., X \setminus F_N\},$$

таку що $\bigcup_{\alpha=1}^{N} G_{\alpha} = X$. Це означає, що простір (X, τ) є компактним. ■

Озн. 5.7. *Множина $M \subset X$ називається* ***компактною (бікомпактною)****, якщо топологічний підпростір (M, τ_M), що породжується індукованою топологією, є компактним.*

Озн. 5.8. *Множина $M \subset X$ називається* ***відносно компактною (відносно бікомпактною)****, якщо її замикання $\bar{M}$ є компактною множиною.*

Озн. 5.9. *Компактний і хаусдорфів простір називається* ***компактом*** (***бікомпактом***).

Озн. 5.10. *Топологічний простір (X, τ) називається* ***зліченно компактним****, якщо із його довільного зліченного відкритого покриття можна виділити скінченне підпокриття (умова Бореля).*

Озн. 5.11. *Топологічний простір (X, τ) називається* ***секвенційно компактним****, якщо довільна нескінченна послідовність його елементів містить збіжну підпослідовність (умова Больцано-Вейєрштрасса).*

Теорема 5.4 (перший критерій зліченної компактності). *Для того щоб простір* (X,τ) *був зліченно компактним необхідно і достатньо, щоб кожна його нескінченна підмножина мала принаймні одну строгу граничну точку, тобто точку, в довільному околі якої міститься нескінченна кількість точок підмножини.*

Доведення. *Необхідність.* Нехай (X,τ) — зліченно компактний простір, а M — довільна нескінченна множина в X. Припустимо, усупереч твердженню, що M не має жодної строгої граничної точки. Розглянемо послідовність замкнених множин $\Phi_n \subset M$, таку що $\Phi_n \subset \Phi_{n+1}$. Візьмемо $x_n \in \Phi_n$. За припущенням нескінченна послідовність точок $x_1, x_2, ..., x_n, ...$ не має строгих граничних точок. Побудуємо скінченну систему підмножин $\{F_n, n \in \mathbb{N}\}$, поклавши $F_n = \{x_n, x_{n+1}, ..., ...\}$. Із структури цих множин випливає, що будь-яка скінченна сукупність точок F_n має непорожній перетин, всі множини F_n є замкненими, але $\bigcap_{n \in \mathbb{N}} F_n = \varnothing$. Отже, ми побудували зліченну центровану систему замкнених множин, перетин яких порожній, що суперечить припущенню, що простір (X,τ) зліченно компактним.

Достатність. Нехай в просторі (X,τ) кожна нескінченна множина M має строгу граничну точку. Доведемо, що простір (X,τ) є зліченно компактним. Для цього достатньо перевірити, що будь-яка зліченна центрована система $\{F_n\}$ замкнених множин має непорожній перетин. Побудуємо множини $\hat{F}_m = \bigcap_{k=1}^{m} F_k$.

Оскільки система $\{F_n\}$ є центрованою, то замкнені непорожні множини $\hat{F}_m$ утворюють послідовність $\hat{F}_1, \hat{F}_2, ..., \hat{F}_m, ...$, що не зростає. Очевидно, що $\bigcap_{n\in\mathbb{N}} F_n = \bigcap_{m\in\mathbb{N}} \hat{F}_m$. Можливі два варіанти: серед множин $\hat{F}_m$ є лише скінченна кількість попарно різних множин, або нескінченна кількість таких множин. Розглянемо ці варіанти окремо.

1). Якщо серед множин $\hat{F}_m$ є лише скінченна кількість попарно різних множин, то починаючи з деякого номера m_0 виконується умова $F_{m_0} = F_{m_0+1} = \ldots$. Тоді твердження доведено, оскільки $\bigcap_{m\in\mathbb{N}} \hat{F}_m = \hat{F}_{m_0} \neq \varnothing$.

2). Якщо серед множин $\hat{F}_m$ є лише нескінченна кількість попарно різних множин, то можна вважати, що $\hat{F}_m \setminus \hat{F}_{m+1} \neq \varnothing$. Оберемо по одній точці з кожної множини $\hat{F}_m \setminus \hat{F}_{m+1}$. Отже, ми побудували нескінченну множину різних точок, яка, за умовою, має граничну точку x^*. Всі точки $x_m, x_{m+1}, ...$ належать множинам $\hat{F}_m$. Отже, $x^* \in \hat{F}'_m \quad \forall m \in \mathbb{N}$, до того ж $\overline{\hat{F}_m} = \hat{F}_m$. З цього випливає, що $\bigcap_{m\in\mathbb{N}} \hat{F}_m \neq \varnothing$. ■

Зауваження 5.1. Вимогу наявності строгої граничної точки можна замінити аксіомою T_1. Інакше кажучи, в досяжних просторах будь-яка гранична точка є строгою. Припустимо, що X — досяжний простір, а гранична точка x множини A не є строгою, і тому існує деякий окіл U, що містить лише скінчену кількість точок множини A, що відрізняються від x. Розглянемо множину

$V = U \setminus \left(\left(A \cap U \right) \setminus \{x\} \right)$, тобто різницю між множиною U і цим скінченним перетином. Оскільки простір X є досяжним, то в ньому будь-яка скінченна множина є замкненою. Отже, множина V є відкритою ($V = X \cap \left(U \setminus \{ A \cap U \setminus \{x\} \} \right) = U \cap \left(X \setminus \left(U \cap A \setminus \{x\} \right) \right)$, містить точку x, а перетин множин дорівнює $A \cap V = \{x\}$ або $\varnothing$. Це суперечить тому, що x — гранична точка множини A.

Зауваження 5.2. Чому не можна взагалі зняти умову наявності строгої граничної точки? Розглянемо як контрприклад топологію, що складається з натуральних чисел на відрізку $[1, n]$, тобто $\tau = \{ \varnothing, \mathbb{N}, [1, n] \cap \mathbb{N} \ \forall n \in \mathbb{N} \}$. Цей простір не є зліченно компактним (порушується другий критерій компактності). Розглянемо нескінченну множину $A \subset \mathbb{N}$ і покладемо $n = \min A$. Тоді будь-який $m \in A \setminus \{n\}$ є граничною точкою множини A, тобто $\mathbb{N}$ є слабко зліченно компактним простором.

Теорема 5.5 (другий критерій зліченної компактності). *Для того щоб досяжний простір (X, τ) був зліченно компактним необхідно і достатньо, щоб кожна нескінченна множина точок із X мала принаймні одну граничну точку (такі простори називаються слабко зліченно компактними). Інакше кажучи, в досяжних просторах слабка зліченна компактність еквівалентна зліченній компактності.*

Доведення. *Необхідність.* Припустимо, що A — злічена підмножина X, що не має граничних точок (це не обмежує загальності, оскільки в будь-якій нескінченій підмножині ми можемо вибрати злічену підмножину). Множина A є замкненою в X (оскільки будь-яка точка множини $\overline{A} \setminus A$ є граничною точкою множини A, яка за припущенням не має граничних точок, тому $\overline{A} = A$). Нехай $A = \{a_1, a_2, ...\}$ і $A_n = \{a_n, a_{n+1}, ...\}$. Із сказаного вище випливає, що $A_n = \overline{A}_n$, інакше $A' \neq \varnothing$. Покладемо $G_n = X \setminus A_n$. Ця множина є доповненням замкненої множини A_n, тому вона є відкритою. Розглянемо послідовність множин G_n. Вона зростає і покриває X, тому що кожна точка x із множини $X \setminus A$ належить G_1, а значить, усім множинам G_n, а якщо $x \in A$, то вона дорівнює якомусь a_N, отже, належить G_{N+1}. Таким чином, послідовність множин G_n є покриттям, але вона не може містити скінченне підпокриття $\{G_{i_1}, G_{i_2}, ..., G_{i_m}\}$, оскільки об'єднання елементів цього скінченного підпокриття було б найбільшим серед усіх множин G_n (які утворюють зростаючу послідовність).

$$G_1 \subset G_2 \subset ... \subset \bigcup_{k=1}^{m} G_{i_k} = G_N = X \ .$$

У цьому випадку об'єднання $G_N = \bigcup_{k=1}^{m} G_{i_k}$ не може містити усі елементи a_i, номер яких перевищує N (за конструкцією), отже, воно не покриває X. У такому випадку простір X не є зліченно компактним. Отримане протиріччя доводить бажане.

Достатність. Припустимо, що простір X не є зліченно компактним. Значить, існує зліченне відкрите покриття $\{G_n\}_{n \in \Gamma}$, що не містить скінченного підпокриття. Оскільки жодна сукупність множин $\{G_1, G_2, ..., G_i\}$ не є покриттям, виберемо з множин $X \setminus \bigcup_{k=1}^{i} G_i$ по одній точці x_i і утворимо із них множину A.

Розглянемо довільну точку $x \in X$. Оскільки $\{G_n\}_{n\in\Gamma}$ — покриття простору X, точка x належить якійсь множині G_N, яка в свою чергу може містити лише такі точки x_i із множини A, номер яких задовольняє умові $i < N$ (оскільки за означенням точка x_i не належить жодному G_j, якщо $j \le i$). Отже, множина G_N є околом точки x, перетин якої із множиною A є лише скінченним. В той же час, оскільки простір є досяжним, в околі граничної точки будь-якої множини повинно міститись нескінченна кількість точок цієї множини. Отже, точка x не є граничною точкою множини A. Це твердження є слушним для будь-якої точки x, отже, множина A не має жодної граничної точки. Отримане протиріччя доводить бажане. ■

Теорема 5.6 (про еквівалентність компактності і зліченої компактності). *Для топологічного простору* (X, τ) *із зліченною базою компактність еквівалентна зліченній компактності.*

Доведення. *Необхідність.* Нехай (X, τ) — компактний простір. Тоді із *довільного* відкритого покриття можна виділити скінченне покриття. Значить, скінченне покриття можна виділити із зліченного відкритого покриття.

Достатність. Нехай (X, τ) є зліченно компактним простором, а $S = \{U_\alpha, \alpha \in A\}$ — його довільне відкрите покриття. Оскільки простори із зліченою базою мають властивість Ліндельофа (теорема 5.1), то покриття S

містить підпокриття S', яке, внаслідок, зліченної компактності простору (X,τ) містить скінченне підпокриття S''. Отже, простір (X,τ) є зліченно компактним. ■

Теорема 5.7 (про еквівалентність компактності, секвенційної компактності і зліченної компактності). *Для досяжних просторів із зліченою базою компактність, секвенційна компактність і злічення компактність є еквівалентними.*

Доведення. З огляду на теорему 5.6, достатньо показати, що злічена компактність в досяжному просторі із зліченною базою еквівалентна секвенційній компактності.

Необхідність. Розглянемо зліченно компактний простір (X,τ). Нехай $A=\{x_n\}_{n\in\Gamma}$ — довільна нескінченна послідовність (тобто послідовність, що містить нескінченну кількість різних точок), а простір є зліченно компактним. Отже, за теоремою 5.5, множина A має граничну точку x^*. Розглянувши зліченну локальну базу околів $\{G_k\}_{k\in\Gamma}$ точки x^*, так що $G_{k+1}\subset G_k$, можна виділити послідовність x_{n_k}, що збігається до x^*. Отже, простір (X,τ) є секвенційно компактним.

Достатність. Нехай простір (X,τ) є секвенційно компактним. Із теореми 5.4 випливає, що будь-яка зліченна нескінченна підмножина простору X має строгу граничну точку. Це означає, що будь-яка нескінченна зліченна послідовність має граничну точку, тобто із неї можна виділити збіжну підпослідовність.

Література

1. Александрян Р.А., Мирзаханян Э.А. Общая топология. — М.: Высшая школа, 1979, с. 225–238.
2. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. — М.: Наука, 1981, с. 98–105.
3. Энгелькинг Р. Общая топология. — М.: Мир, 1986, с. 195–215.

6. Метричні простори

Численні поняття і теореми математичного аналізу використовують поняття відстані між точками простору. Зокрема, це стосується границі і неперервності. В багатьох випадках самі теореми та їх доведення залежать не від способу завдання метрики, а лише від їхніх властивостей: невід’ємності, симетрії і нерівності трикутника.

Озн. 6.1. *Нехай* X *— довільна множина. Відображення* $\rho : X \times X \to R^+$ *називається* ***метрикою****, якщо* $\forall x, y, z \in X$ *воно має такі властивості (аксіоми метрики):*

1) $\rho(x, y) = 0 \Leftrightarrow x = y$ (аксіома тотожності);

2) $\rho(x, y) = \rho(y, x)$ (аксіома симетрії);

3) $\rho(x, y) \le \rho(x, z) + \rho(z, y)$ (нерівність трикутника).

Озн. 6.2. *Метричним простором називається пара* (X, ρ)*, де* X *— множина-носій, а* ρ *— метрика.*

Приклад 6.1. $\left(R^n, \sqrt{\sum_{i=1}^{n} (x_i - y_i)^2} \right)$.

Приклад 6.2. $\left(C[a,b], \max_{[a,b]} |x(t) - y(t)| \right)$.

Озн. 6.3. ***Відкритою кулею*** *радіуса* $\varepsilon > 0$ *з центром в точці* $x_0 \in X$ *називається множина*

$$S(x_0, \varepsilon) = \{ x \in X : \rho(x, x_0) < \varepsilon \}.$$

Озн. 6.4. ***Замкненою кулею*** *радіуса* $\varepsilon > 0$ *з центром в точці* $x_0 \in X$ *називається множина*

$$S^*(x_0, \varepsilon) = \{ x \in X : \rho(x, x_0) \le \varepsilon \}.$$

Озн. 6.5. *Множина* $G \subset X$ *називається відкритою в метричному просторі* (X, ρ), *якщо* $\forall x \in G \ \exists S(x, r) \subset G$.

Озн. 6.6. *Множина* $G \subset X$ *називається замкненою, якщо її доповнення є відкритою множиною.*

Озн. 6.7. *Множина метричного простору є* ***обмеженою за відстанню****, або просто* ***обмеженою****, якщо воно міститься в деякій кулі:* $\exists S(x, r) : M \subset S(x, r)$.

Озн. 6.8. *Точка* x *метричного простору* (X, ρ) *називається* ***границею*** *послідовності точок* $x_n \in X$, *якщо* $\rho(x_n, x) \to 0$ *при* $n \to \infty$. *Така збіжність називається збіжністю за відстанню (або за метрикою).*

Цей факт записується так: $x = \lim\limits_{n \to \infty} x_n$.

Приклад 6.3. В просторі $\left(R^1, |x - y|\right)$ відкритою кулею $S(x_0, r)$ є інтервал $(x_0 - r, x_0 + r)$, а замкненою кулею — сегмент $[x_0 - r, x_0 + r]$.

Приклад 6.4. В просторі $\left(R^2, \sqrt{\sum\limits_{i=1}^{2} (x_i - y_i)^2}\right)$ відкритою кулею $S(x_0, r)$ є коло радіуса r з центром в точці x_0.

Приклад 6.5. В просторі $\left(R^2, |x_1 - y_1| + |x_2 - y_2|\right)$ одинична куля є ромбом з вершинами (0,1), (1,0), (0,–1) і (0,-1).

Приклад 6.6. В просторі $\left(C[a, b], \max\limits_{t \in [a, b]} |x(t) - y(t)|\right)$ околом є смуга, що складається із функцій, які задовольняють умові $\forall t \in [a, b] \ |x(t) - y(t)| < r$.

Лема 6.1. *Для довільних точок* x, x', y, y' *метричного простору* (X, ρ) *виконується нерівність*

$$\left|\rho(x', y') - \rho(x, y)\right| \le \rho(x, x') + \rho(y, y').$$

Доведення. Із нерівності трикутника випливає:

$$\rho(x', y') \le \rho(x', x) + \rho(x, y') \le \rho(x, x') + \rho(x, y) + \rho(y, y').$$

Отже,

$$\rho(x', y') - \rho(x, y) \le \rho(x, x') + \rho(y, y').$$

Аналогічно,

$$\rho(x, y) \le \rho(x, x') + \rho(x', y) \le \rho(x, x') + \rho(x', y') + \rho(y', y).$$

Звідси випливає, що

$$\rho(x, y) - \rho(x', y') \le \rho(x, x') + \rho(y, y').$$

Таким чином,

$$\left|\rho(x', y') - \rho(x, y)\right| \le \rho(x, x') + \rho(y, y'). \ \blacksquare$$

Лема 6.2. *Метрика* $\rho(x, y)$ *є неперервною функцію своїх аргументів, тобто якщо* $x_n \to x, y_n \to y$, *то* $\rho(x_n, y_n) \to \rho(x, y)$.

Доведення. Із леми 6.1 випливає, що при $x_n \to x_0, y_n \to y_0$

$$\left|\rho(x_n, y_n) - \rho(x_0, y_0)\right| \le \rho(x_n, x_0) + \rho(y_n, y_0) \to 0. \ \blacksquare$$

Теорема 6.1. *Відкрита куля* $S(a,r)$ *в метричному просторі* (X, ρ) *є відкритою множиною в топології метричного простору, що породжена його метрикою.*

Доведення. Розглянемо довільну точку $x \in S(a, r)$.

$$x \in S(a, r) \Rightarrow \rho(x, a) < r.$$

Покладемо $\varepsilon = r - \rho(x, a)$. Розглянемо довільну точку $y \in S(x, \varepsilon)$.

$y \in S(x, \varepsilon) \Rightarrow \rho(y, x) < \varepsilon.$

$\rho(y, a) \le \rho(y, x) + \rho(x, a) < r \Rightarrow y \in S(a, r) \Rightarrow S(x, \varepsilon) \subset S(a, r)$

Таким чином, точка x є внутрішньою точкою множини (a, r), тобто $S(a, r)$ — відкрита множина. ■

Теорема 6.2. *Точка x належить замиканню $\bar{A}$ множини $A \subset X$ в топології, що індукована на X метрикою ρ, тоді і лише тоді, якщо існує послідовність точок множини A, що збігається до точки x.*

Доведення. *Необхідність.*

$$x \in \bar{A} \Rightarrow \forall n \in N \ \exists x_n \in A \cap S\left(x, \frac{1}{n}\right) \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \rho(x, x_i) < \frac{1}{n} \Rightarrow x = \lim_{n \to \infty} x_n .$$

Достатність.

$$x \notin \bar{A} \Rightarrow \exists r > 0 : A \cap S(x, r) = \varnothing \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \forall x' \in A \ \rho(x, x') \ge r \Rightarrow \nexists \{x_n\} : \lim_{n \to \infty} x_n = x . \ ■$$

Наслідок 1. *Теорема 6.2 стверджує, що кожна точка дотику множини в метричному просторі є границею деякої послідовності елементів цієї множини. Отже, топологію метричного простору можна описати не лише за допомогою куль, а й за допомогою збіжних послідовностей.*

Наслідок 2. *Множина є замкненою, якщо всі послідовності її точок збігаються лише до точок цієї ж множини.*

Теорема 6.3. *Замкнена куля $S^*(a, r)$ є замкненою множиною в топології метричного простору, що породжена його метрикою.*

Доведення. Нехай $x_n \in S^*(a, r)$.

$x_n \in S^*(a, r) \Rightarrow \rho(x_n, a) \le r \Rightarrow$

$\Rightarrow \lim\limits_{n\to\infty}\rho(x_n, a) = \rho\left(\lim\limits_{n\to\infty} x_n, a\right) = \rho(x, a) \le r \Rightarrow x \in S^*(a, r)$.

Отже, всі граничні точки множини $S^*(a, r)$, які є точками її дотику, належать кулі $S^*(a, r)$. ■

Озн. 6.9. *Послідовність* $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ *точок метричного простору* (X, ρ) *називається фундаментальною, якщо* $\rho(x_n, x_m) \to 0$ *при* $n \to \infty, m \to \infty$.

Лема 6.3. *Будь-яка збіжна послідовність метричного простору є фундаментальною.*

Доведення. Нехай $x_n \to x$ при $n \to \infty$. Тоді

$$\rho(x_n, x_m) \le \rho(x_n, x) + \rho(x, x_m) \to 0 \text{ при } n, m \to \infty.$$

Отже, послідовність є фундаментальною. ■

Лема 6.4. *Будь-яка фундаментальна послідовність точок метричного простору є обмеженою.*

Доведення. Задамо $\varepsilon > 0$ і підберемо натуральне число N так, щоб $\rho(x_n, x_m) < \varepsilon$ при $n, m \ge N$. Зокрема, $\rho(x_n, x_N) < \varepsilon$ при $n \ge N$. Введемо позначення

$$r = \max\{\varepsilon, \rho(x_1, x_N), \rho(x_2, x_N), ..., \rho(x_{N-1}, x_N)\}.$$

Тепер при всіх $n = 1, 2, ...$

$$\rho(x_n, x_N) \le r.$$

Інакше кажучи,

$$\{x_n\}_{n=1}^{\infty} \subset S^*(x_N, r).$$

Замінюючи число r на будь-яке число $r' > r$, можна заключити послідовність в довільну відкриту кулю:

$$\{x_n\}_{n=1}^{\infty} \subset S(x_N, r'). ■$$

Література

1. Александрян Р.А., Мирзаханян Э.А. Общая топология. — М.: Высшая школа, 1979. — с.47–50.
2. Садовничий В,А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. — с. 60–69.

7. Повні метричні простори

Озн. 7.1. *Метричний простір називається* ***повним****, якщо в ньому будь-яка фундаментальна послідовність має границю.*

Приклад 7.1. $\left(R^n, \sqrt{\sum_{i=1}^{n}(x_i - y_i)^2}\right)$.

Приклад 7.2. $\left(C[a,b], \max_{[a,b]}\left|x(t) - y(t)\right|\right)$.

Озн. 7.2. *Бієктивне відображення* φ *одного метричного простору* (E_1, ρ_1) *на інший* (E_2, ρ_2) *називається ізометрією, якщо*

$$\forall x_1, x_2 \in E_1 \ \rho_1(x_1, x_2) = \rho_2(\varphi(x_1), \varphi(x_2)).$$

Озн. 7.3. *Метричні простори, між якими існує ізометрія, називаються ізометричними.*

Озн. 7.4. *Повний метричний простір* $(\tilde{E}, \tilde{\rho})$ *називається* ***поповненням*** *метричного простору* (E, ρ)*, якщо*

1) $E \subset \tilde{E}$;
2) $\overline{E} = \tilde{E}$.

Теорема про поповнення метричного простору (Хаусдорф). *Будь-який метричний простір має поповнення, єдине з точністю до ізометрії, що залишає точки простору нерухомими.*

Лема 7.1. *Якщо фундаментальна послідовність містить збіжну підпослідовність, то сама послідовність збігається до тієї ж границі.*

Доведення. Припустимо, що $\lim_{n_k \to \infty} \rho\left(x_{n_k}, x_0\right) = 0$, тобто

$$\forall \varepsilon > 0\, \exists N_1(\varepsilon) > 0 : \forall n \geq N_1 \;\; \rho\left(x_{n_k}, x_0\right) < \varepsilon$$

За нерівністю трикутника

$$\rho(x_n, x) \leq \rho\left(x_n, x_{n_k}\right) + \rho\left(x_{n_k}, x\right).$$

Оскільки послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ є фундаментальною,

$$\forall \varepsilon > 0\, \exists N(\varepsilon) > 0 : \forall n, m \geq N \;\; \rho(x_n, x_m) < \varepsilon .$$

Таким чином,

$$\forall \varepsilon > 0\, \forall n, n_k \geq \max(N_1, N_2)$$

$$\rho(x_n, x_0) \leq \rho\left(x_n, x_{n_k}\right) + \rho\left(x_{n_k}, x_0\right) < \varepsilon + \varepsilon = 2\varepsilon.$$

■

Лема 7.2. *Будь-яка підпослідовність фундаментальної послідовності є фундаментальною.*

Доведення. За нерівністю трикутника

$$\rho\left(x_{n_k}, x_{n_l}\right) \leq \rho\left(x_{n_k}, x_n\right) + \rho\left(x_n, x_{n_l}\right).$$

Оскільки послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ є фундаментальною,

$$\forall \varepsilon > 0\, \exists N(\varepsilon) > 0 : \forall n, m \geq N \;\; \rho(x_n, x_m) < \varepsilon .$$

Отже,

$$\forall \varepsilon > 0\, \forall n, n_k, n_l \geq N$$

$$\rho\left(x_{n_k}, x_{n_l}\right) \leq \rho\left(x_{n_k}, x_n\right) + \rho\left(x_n, x_{n_l}\right) < \varepsilon + \varepsilon = 2\varepsilon.$$

■

Теорема 7.1 (принцип вкладених куль). *Для того щоб метричний простір був повним, необхідно і достатньо, щоб у ньому будь-яка послідовність замкнених вкладених одна в одну куль, радіуси яких прямують до нуля, мала непорожній перетин.*

Доведення. Необхідність. Нехай (X,ρ) — повний метричний простір, а $S_1^*(x_1,r_1) \supset S_2^*(x_2,r_2) \supset \ldots$ — вкладені одна в одну замкнені кулі.

Послідовність їх центрів є фундаментальною, оскільки

$$\rho(x_n,x_m) < r_n \text{ при } m > n \text{, а } r_n \to 0 \text{ при } n \to \infty .$$

Оскільки (X,ρ) — повний метричний простір, існує елемент $x = \lim\limits_{n\to\infty} x_n$, $x \in X$.

Покажемо, що x належить всім кулям $S_n^*(x_n,r_n)$, $n = 1, 2, \ldots$, тобто $x \in \bigcap\limits_{n=1}^{\infty} S^*(x_n,r_n)$. Дійсно, оскільки $x = \lim\limits_{n\to\infty} x_n$, то

$$\forall \varepsilon > 0 \ \exists N > 0 : \forall n \geq N \quad \rho(x_n,x) < \varepsilon .$$

Значить, в довільному околі точки x знайдеться нескінченна кількість точок із послідовності $\{x_n\}$, починаючи з деякого номера N. Оскільки кулі вкладені одна в одну, ці точки належать всім попереднім кулям $S_1^*, S_2^*, \ldots, S_{N-1}^*$. Отже, для довільного n точка x є точкою дотику множини S_n^*, тобто належить його замиканню. Оскільки кожна куля є замкненою, точка x належить всім S_n^*. Це означає, що

$$x \in \bigcap_{n=1}^{\infty} S_n^* .$$

Достатність. Покажемо, що якщо $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ — фундаментальна послідовність, то вона має границю $x \in X$.

1. Оскільки послідовність $\{x_n\}$ є фундаментальною, то $\forall \varepsilon > 0\, \exists n_1 > 0 : \forall n \geq n_1 \quad \rho\left(x_n, x_{n_1}\right) < \varepsilon$. Поклавши $\varepsilon = \frac{1}{2}$, ми можемо вибрати точку x_{n_1} так, що $\rho\left(x_n, x_{n_1}\right) < \frac{1}{2}$ для довільного $n > n_1$. Зробимо точку x_{n_1} центром замкненої кулі радіуса 1: $S_1^*\left(x_{n_1}, 1\right)$.
2. Оскільки підпослідовність $\{x_n\}_{n=n_1}^{\infty}$ є фундаментальною (за лемою 7.2), то поклавши $\varepsilon = \frac{1}{2^2}$, можна вибрати точку x_{n_2} таку, що $\rho\left(x_n, x_{n_2}\right) < \frac{1}{2^2}$ для довільного $n > n_2 > n_1$. Зробимо точку x_{n_2} центром замкненої кулі радіуса $\frac{1}{2}$: $S_2^*\left(x_{n_2}, \frac{1}{2}\right)$.

...

k. Нехай $x_{n_1}, x_{n_2}, ..., x_{n_{k-1}}$, де $n_1 < n_2 < ... < n_{k-1}$ уже вибрані. Тоді, оскільки підпослідовність $\{x_n\}_{n=n_{k-1}}^{\infty}$ є фундаментальною, покладемо $\varepsilon = \frac{1}{2^k}$ і виберемо точку x_{n_k} так, щоб виконувалися умови $\rho\left(x_n, x_{n_k}\right) < \frac{1}{2^k}$ для довільного $n \geq n_k > n_{k-1}$. Як і раніше, будемо вважати точку x_{n_k} центром замкненої кулі радіуса $\frac{1}{2^{k-1}}$: $S_k^*\left(x_{n_k}, \frac{1}{2^{k-1}}\right)$.

Продовжуючи цей процес, ми отримаємо послідовність замкнених куль, радіуси яких прямують до нуля. Покажемо, що ці кулі вкладаються одна в одну, тобто

$$S_{k+1}^{*}\left(x_{n_{k+1}},\frac{1}{2^{k}}\right)\subset S_{k}^{*}\left(x_{n_k},\frac{1}{2^{k-1}}\right).$$

Нехай точка $y\in S_{k+1}^{*}\left(x_{n_{k+1}},\frac{1}{2^{k}}\right)$. Значить, $\rho\left(y,x_{n_{k+1}}\right)\le\frac{1}{2^{k}}$. За нерівністю трикутника

$$\rho\left(y,x_{n_k}\right)\le\rho\left(y,x_{n_{k+1}}\right)+\rho\left(x_{n_{k+1}},x_{n_k}\right).$$

Оскільки $n_{k+1}>n_k$, то $\rho\left(x_{n_{k+1}},x_{n_k}\right)<\frac{1}{2^{k}}$. Значить,

$$\rho\left(y,x_{n_k}\right)\le\frac{1}{2^{k}}+\frac{1}{2^{k}}=\frac{2}{2^{k}}=\frac{1}{2^{k-1}}.$$

Інакше кажучи,

$$y\in S_{k}^{*}\left(x_{n_k},\frac{1}{2^{k-1}}\right).$$

Таким чином, ми побудували послідовність вкладених одна в одну замкнених куль, радіуси яких прямують до нуля. За припущенням, в просторі (X,ρ) існує точка x, загальна для всіх таких куль: $x\in\bigcap_{k=1}^{\infty}S_{k}^{*}\left(x_{n_k},\frac{1}{2^{k-1}}\right)$. Крім того, за побудовою, $\rho\left(x_{n_k},x\right)=\frac{1}{2^{k-1}}\to 0$, коли $k\to\infty$. Таким чином, фундаментальна послідовність $\{x_n\}$ містить підпослідовність $\{x_{n_k}\}$, що збігається до деякої точки в просторі (X,ρ). Із леми 7.1 випливає, що і вся послідовність $\{x_n\}$ прямує то тієї ж точки. Таким чином, простір (X,ρ) є повним. ■

Зауваження. Покажемо, що умову $r_n \to 0$ зняти не можна. Розглянемо метричний простір (N,ρ), де N — множина натуральних чисел, а

$$\rho(m,n)=\begin{cases}1+\dfrac{1}{n+m}, \text{ якщо } n\neq m,\\ 0, \text{ якщо } n=m.\end{cases}$$

Визначимо послідовність замкнених куль з центрами в точках n і радіусом $1+\dfrac{1}{2n}$.

$$S^*\left(n,1+\frac{1}{2n}\right)=\left\{m:\rho(m,n)\leq 1+\frac{1}{2n}\right\}=\{n,n+1,\ldots\},\ n=1,2,\ldots$$

Ці кулі є вкладеними одна в одну і замкненими, простір є повним, але перетин куль є порожнім (яке б число ми не взяли, знайдеться нескінченна кількість куль, які лежать правіше цієї точки). Отже, необхідні умови в принципі вкладених куль не виконуються. ■

Озн. 7.5. *Підмножина M метричного простору (X,ρ) називається* ***множиною першої категорії****, якщо його можна подати у вигляді об'єднання не більш ніж зліченої кількості ніде не щільних множин.*

Озн. 7.6. *Підмножина M метричного простору (X,ρ) називається* ***множиною другої категорії****, якщо вона не є множиною першої категорії.*

Теорема 7.2 (теорема Бера про категорії). *Нехай* (X,ρ) — *непорожній повний метричний простір, тоді* X *є множиною другої категорії.*

Доведення. Припустимо супротивне, тобто

$$X = \bigcup_{n=1}^{\infty} E_n ,$$

і кожна множина E_n, $n = 1, 2, \ldots$ є ніде не щільною в X. Нехай S_0 — деяка замкнена куля радіуса 1.

Оскільки множина E_1 є ніде не щільною, існує замкнена куля S_1, радіус якої менше $\frac{1}{2}$, така що

$$S_1 \subset S_0 \text{ і } S_1 \cap E_1 = \varnothing .$$

(Якщо існує куля радіуса більше $\frac{1}{2}$, що задовольняє таким умовам, то ми виберемо в ній кулю, радіуса менше $\frac{1}{2}$.)

Оскільки множина E_2 є ніде не щільною, існує замкнена куля S_2, радіус якої менше $\frac{1}{2^2}$, така що

$$S_2 \subset S_1 \text{ і } S_2 \cap E_2 = \varnothing .$$

Продовжуючи цей процес, ми отримаємо послідовність вкладених одна в одну замкнених куль $\{S_n\}_{n=1}^{\infty}$, радіуси яких прямують до нуля. За принципом вкладених куль існує точка $x \in \bigcap_{n=1}^{\infty} S_n \cap X$. Оскільки за побудовою $S_n \cap E_n = \varnothing$, то

$x \notin E_n \ \forall n = 1, 2, \ldots$. Значить, $x \notin \bigcup_{n=1}^{\infty} E_n$. Це суперечить припущенню, що $X = \bigcup_{n=1}^{\infty} E_n$. ■

Озн. 7.7. *Відображення* $g : (X, \rho) \to (X, \rho)$ *називається* ***стискаючим****, якщо існує таке число* $0 < \alpha < 1$*, що* $\rho(g(x), g(y)) \le \alpha \rho(x, y)$ *для довільних* $x, y \in X$.

Теорема 7.3. *Будь-яке стискаюче відображення є неперервним.*

Розв'язок. Нехай $x_n \to x$, а $g : X \to X$ є стискаючим відображенням. Тоді

$$0 \le \rho(g(x_n), g(x)) \le \alpha \rho(x_n, x) \to 0, n \to \infty.$$

Отже,

$$g(x_n) \to g(x), \text{ коли } x_n \to x. \ ■$$

Теорема 7.4 (принцип стискаючих відображень Банаха). *Будь-яке стискаюче відображення повного метричного простору* (X, ρ) *в себе має лише одну нерухому точку, тобто* $\exists! x \in X : g(x) = x$.

Розв'язок. Нехай x_0 — деяка точка із X. Визначимо послідовність точок $\{x_n\}$ за таким правилом:

$$x_1 = g(x_0), \ldots, x_n = g(x_{n-1}).$$

Покажемо, що ця послідовність є фундаментальною. Дійсно, якщо $m > n$, то

$$\rho(x_n, x_m) = \rho(g(x_{n-1}), g(x_{m-1})) \le \alpha \rho(x_{n-1}, x_{m-1}) \le \ldots \le$$

$$\le \alpha^n \rho\left(x_0, x_{m-n}\right) \le \alpha^n \left\{\rho\left(x_0, x_1\right) + \rho\left(x_1, x_2\right) + \ldots + \rho\left(x_{m-n-1}, x_{m-n}\right)\right\} \le$$

$$\le \alpha^n \rho\left(x_0, x_1\right)\left\{1 + \alpha + \alpha^2 + \ldots + \alpha^{m-n-1}\right\} \le \alpha^n \rho\left(x_0, x_1\right)\frac{1}{1-\alpha}$$

.

Таким чином, оскільки $0 < \alpha < 1$,

$$\rho\left(x_n, x_m\right) \to 0, n \to \infty, m \to \infty, m > n .$$

Внаслідок повноти простору $\left(X, \rho\right)$ в ньому існує границя послідовності $\left\{x_n\right\}$. Позначимо її через $x = \lim\limits_{n\to\infty} x_n$.

Із теореми 7.3 випливає, що

$$g\left(x\right) = \lim_{n\to\infty} g\left(x_n\right) = \lim_{n\to\infty} x_{n+1} = x .$$

Отже, нерухома точка існує.

Доведемо її єдиність. Якщо $g\left(x\right) = x$ і $g\left(y\right) = y$, то $\rho\left(x, y\right) \le \alpha\rho\left(x, y\right)$, тобто $\rho\left(x, y\right) = 0$. за аксіомою тотожності це означає, що $x = y$. ■

Наслідок 7.1. Умову $\alpha \le 1$ не можна замінити на $\alpha < 1$.

Доведення. Якщо відображення $g : \left(X, \rho\right) \to \left(X, \rho\right)$ має властивість $\rho\left(g\left(x\right), g\left(y\right)\right) < \rho\left(x, y\right) \quad \forall x, y \in X, x \ne y$, то нерухомої точки може не бути. Дійсно, розглянемо простір $\left(\left[1, \infty\right), \left|x - y\right|\right)$ і визначимо відображення $g\left(x\right) = x + \dfrac{1}{x}$. Тоді $\rho\left(g\left(x\right), g\left(y\right)\right) = \left|x + \dfrac{1}{x} - y - \dfrac{1}{y}\right| < \left|x - y\right|$. Оскільки для жодного $x \in \left[1, \infty\right)$ $g\left(x\right) = x + \dfrac{1}{x} \ne x$, нерухомої точки немає. ■

Література

1. Садовничий В,А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. — с.41–47.
2. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. (5-е изд.) — М.: Наука, 1981. — с. 66–75.

8. Компактні метричні простори

Озн. 8.1. *Нехай* A — *деяка множина в метричному просторі* (X,ρ) *і* ε — *деяке додатне число. Множина* B *із цього простору називається* ***ε-сіткою*** *для множини* A, *якщо* $\forall x \in A\ \exists y \in B : \rho(x,y) < \varepsilon$.

Озн. 8.2. *Множина* A *називається* ***цілком обмеженою***, *якщо для неї при довільному* $\varepsilon > 0$ *існує скінченна* ε-сітка.

Теорема 8.1 (Хаусдорф). *Нехай* (X,ρ) — *метричний простір. Наступні твердження є еквівалентними.*

1) (X,ρ) — *компактний;*
2) (X,ρ) — *повний і цілком обмежений;*
3) *із довільної післідовності точок простору* (X,ρ) *можна вибрати збіжну підпослідовність (**секвенціальна компактність**);*
4) *довільна нескінченна підмножина в* X *має хоча б одну граничну точку (**зліченна компактність**).*

Доведення. $1 \Rightarrow 2 \Rightarrow 3 \Rightarrow 4 \Rightarrow 1$.

Покажемо, що $1 \Rightarrow 2$. Нехай (X,ρ) — компактний простір. Покажемо його повноту. Нехай $\{x_1, x_2, ..., x_n, ...\}$ — фундаментальна послідовність в X. Покладемо $A_n = \{x_n, x_{n+1}, ...\}$ і $B_n = \overline{A}_n$. Оскільки система $\{B_n\}$ є центрованою системою замкнених підмножин, то $\bigcap_{i=1}^{\infty} B_i$ — непорожня множина. Нехай $x_0 = \bigcap_{i=1}^{\infty} B_i$. Тоді

$\forall \varepsilon > 0\ \forall N > 0\ \exists n > N : \rho(x_0, x_n) < \varepsilon,$

$\forall \varepsilon > 0 \, \exists N > 0 \, \forall n, m > N : \rho(x_n, x_m) < \varepsilon,$

$\forall \varepsilon > 0 \, \exists N > 0 \, \forall n, m > N :$

$\rho(x_0, x_m) \le \rho(x_0, x_n) + \rho(x_n, x_m) < 2\varepsilon.$

З цього випливає, що

$$x_0 = \lim_{n \to \infty} x_n \in X .$$

Отже, (X, ρ) — повний простір.

Припустимо тепер, що простір (X, ρ) не є цілком обмеженим. Інакше кажучи, припустимо, що існує таке число $\varepsilon_0 > 0$ таке, що в X немає скінченної ε_0-сітки. Візьмемо довільну точку $x_1 \in X$.

1) $\exists x_2 \in X$: $\rho(x_1, x_2) > \varepsilon_0$. Інакше точка x_1 утворювала б ε_0-сітку в X .
2) $\exists x_3 \in X$: $\rho(x_1, x_3) > \varepsilon_0$, $\rho(x_2, x_3) > \varepsilon_0$. Інакше точки x_1 і x_2 утворювали б ε_0-сітку в X .

...

n) $\exists x_{n+1} \in X$: $\rho(x_{n+1}, x_i) > \varepsilon_0$, $i = 1, 2, ..., n$. Інакше точки $x_1, x_2, ..., x_n$ утворювали б ε_0-сітку в X .

Таким чином, ми побудували послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$, яка не є фундаментальною, а, отже, не має границі. З цього випливає, що кожна із множин $A_n = \{x_n, x_{n+1}, ...\}$, які утворюють центровану систему, є замкненою. Їх перетин є порожнім. Це протирічить компактності простору (X, ρ).

Покажемо, що $2 \Rightarrow 3$. Нехай $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ — послідовність точок X .

1) Виберемо в X скінченну 1-сітку і побудуємо навколо кожної з точок, що її утворюють, кулю радіуса 1: $S_i\left(a_i,1\right)$, $i=1,\dots,N_1$. Оскільки X є цілком обмеженою,
$$\bigcup_{i=1}^{N_1} S_i\left(a_i,1\right)=X\ .$$
З цього випливає, що принаймні одна куля, скажімо, S_1, містить нескінченну підпослідовність $\left\{x_n^{(1)}\right\}_{n=1}^{\infty}$ послідовності $\left\{x_n\right\}_{n=1}^{\infty}$.

2) Виберемо в X скінченну $\dfrac{1}{2}$-сітку і побудуємо навколо кожної з цих точок, що її утворюють кулю радіуса $\dfrac{1}{2}$: $S_i\left(b_i,\dfrac{1}{2}\right)$, $i=1,2,\dots,N_2$. Оскільки множина X є цілком обмеженою,
$$\bigcup_{i=1}^{N_2} S_i\left(b_i,\frac{1}{2}\right)=X\ .$$
З цього випливає, що принаймні одна куля, скажімо, S_2, містить нескінченну підпослідовність $\left\{x_n^{(2)}\right\}_{n=1}^{\infty}$ послідовності $\left\{x_n^{(1)}\right\}_{n=1}^{\infty}$.

...

m) Виберемо в X скінченну $\dfrac{1}{m}$-сітку і побудуємо навколо кожної з цих точок, що її утворюють кулю радіуса $\dfrac{1}{m}$: $S_i\left(c_i,\dfrac{1}{m}\right)$, $i=1,2,\dots,N_m$. Оскільки множина X є цілком обмеженою,

$$\bigcup_{i=1}^{N_m} S_i\left(c_i, \frac{1}{m}\right) = X .$$

З цього випливає, що принаймні одна куля, скажімо, S_m, містить нескінченну підпослідовність $\left\{x_n^{(m)}\right\}_{n=1}^{\infty}$ послідовності $\left\{x_n^{(m)}\right\}_{n=1}^{\infty}$.

Продовжимо цей процес до нескінченності.

Розглянемо діагональну послідовність $\left\{x_n^{(n)}\right\}_{n=1}^{\infty}$. Вона є підпослідовністю послідовності $\left\{x_n\right\}_{n=1}^{\infty}$. Крім того, при $m \ge n_0$ $x_m^{(m)} \in \left\{x_n^{(n_0)}\right\}_{n=1}^{\infty} \in S_{n_0}$. Це означає, що $\left\{x_n^{(n)}\right\}_{n=1}^{\infty}$ є фундаментальною і внаслідок повноти (X, ρ) має границю.

Твердження $3 \Rightarrow 4$ є тривіальним, оскільки із довільної нескінченної множини можна виділити зліченну множину $\left\{x_n\right\}_{n=1}^{\infty}$, яка внаслідок секвенціальної компактності містить збіжну підпослідовність: $\left\{x_{n_k}\right\}_{n_k=1}^{\infty} \to x_0 \in X$.

Покажемо тепер, що $4 \Rightarrow 1$. Для цього спочатку доведемо, що множина X є цілком обмеженою, тобто в ній для довільного числа $\varepsilon > 0$ існує ε-сітка. Якщо б це було не так, то застосувавши той же прийом, що і на етапі $1 \Rightarrow 2$, ми побудували б послідовність $\left\{x_n\right\}_{n=1}^{\infty}$, яка не має граничних точок, оскільки вона не є фундаментальною. Для кожного n побудуємо скінченну $\frac{1}{n}$-сітку і розглянемо об’єднання всіх таких сіток. Воно є щільним і не більше ніж зліченним. Таким чином, простір (X, ρ) є сепарабельним, отже, має зліченну базу.

Для того щоб довести компактність простору, що має зліченну базу, достатньо перевірити, що із будь-якого зліченного (а не довільного нескінченного) відкритого покриття можна виділити скінченне підпокриття. Припустимо, що $\{U_\alpha\}$ — довільне покриття простору (X,ρ), а $\{V_n\}$ — його зліченна база. Кожна точка $x\in X$ міститься в деякому U_α. За означенням бази знайдеться деяке $V_i\in\{V_n\}$ таке, що $x\in V_i\subset U_\alpha$. Якщо кожній точці $x\in X$ поставити у відповідність окіл $V_i\in\{V_n\}$, то сукупність цих околів утворить зліченне покриття множини X.

Залишилося довести, що із довільного зліченного відкритого покриття множини X можна вибрати скінченне підпокриття. Для цього достатньо довести еквівалентне твердження для замкнених підмножин, що утворюють зліченну центровану систему.

Нехай $\{F_n\}_{n=1}^{\infty}$ — центрована система замкнених підмножин X. Покажемо, що

$$\bigcap_{n=1}^{\infty} F_n \neq \varnothing .$$

Нехай $\Phi_n=\bigcap_{k=1}^{n} F_k$. Ясно, що множини Φ_n є замкненими і непорожніми, оскільки система $\{F_n\}_{n=1}^{\infty}$ є центрованою, і

$$\Phi_1\supset\Phi_2\supset\ldots,\bigcap_{n=1}^{\infty}\Phi_n=\bigcap_{n=1}^{\infty}F_n .$$

Можливі два випадки.

1) Починаючи з деякого номера

$$\Phi_{n_0} = \Phi_{n_0+1} = \ldots = \Phi_{n_0+k} = \ldots$$

Тоді

$$\bigcap_{n=1}^{\infty} F_n = \bigcap_{n=1}^{\infty} \Phi_n = \Phi_{n_0} \neq \varnothing .$$

2) Серед Φ_n є нескінченно багато попарно різних. Достатньо розглянути випадок, коли всі вони відрізняються одна від одної. Нехай $x_n \in \Phi_n \setminus \Phi_{n+1}$. Тоді послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ є нескінченною множиною різних точок із X і, внаслідок уже доведеного факту (*злічення компактність*), має хоча б одну граничну точку x_0. Оскільки Φ_n містить всі точки $x_n, x_{n+1}, \ldots$. то x_0 — гранична точка для кожної множини Φ_n і внаслідок замкнености Φ_n

$$\forall n \in N \quad x_0 \in \Phi_n .$$

Отже,

$$x_0 \in \bigcap_{n=1}^{\infty} \Phi_n = \bigcap_{n=1}^{\infty} F_n ,$$

тобто $\bigcap_{n=1}^{\infty} F_n$ є непорожнім. ■

Література

1. Садовничий В,А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. — с.49–51.

9. Лінійні простори

Лінійна система є алгебраїчною структурою, яка абстрагує властивості, пов'язані із додаванням та множенням векторів евклідова простору на скаляр.

Озн. 9.1. ***Дійсним лінійним (векторним) простором*** називається упорядкована трійка (E,+, $\times$), *що складається з множини E, елементи якого називаються векторами, операції додавання і операції множення на дійсні числа, якщо для кожних двох її елементів x та y визначено їх суму $x+y \in E$, і для будь-якого x та дійсного числа λ визначено добуток $\lambda x \in E$, які задовольняють аксіоми лінійного простору*:

1. $\exists\, \theta \in E$, *що* $x+\theta = x$ *для довільного* $x \in E$;
2. $\exists(-x) \in E: \; x+(-x)=\theta$
3. $(x+y)+z = x+(y+z)$ *(асоціативність додавання);*
4. $x+y = y+x$ *(комутативність додавання);*
5. $(\lambda+\mu)x = \lambda x + \mu x$ *(дистрибутивність);*
6. $\lambda(x+y) = \lambda x + \lambda y$ *(дистрибутивність);*
7. $(\lambda\mu)x = \lambda(\mu x)$ *(асоціативність множення);*
8. $1 \cdot x = x$.

Властивості 1–4 означають, що лінійний простір є *абелевою* (тобто *комутативною*) *групою*.

Приклад 9.1. Сукупність дійсних чисел R^1 із звичайними арифметичними операціями додавання та множення є лінійним простором.

Приклад 9.2. Евклідів простір R^n — сукупність векторів $x=(x_1, x_2, ..., x_n)$, що складаються с дійсних чисел, є лінійним.

Озн. 9.2. *Лінійні простори E і F називаються* ***ізоморфними****, якщо між їхніми елементами можна установити взаємно-однозначну відповідність, яка узгоджена із операціями в цих просторах, тобто* $x \leftrightarrow x'$, $y \leftrightarrow y'$, $x, y \in E$, $x', y' \in F$ $\Rightarrow x + y \leftrightarrow x' + y'$, $\lambda x \leftrightarrow \lambda x'$.

Ізоморфні простори можна вважати різними реалізаціями **одного** простору.

Приклад 9.3. Простір R^n і простір поліномів, степінь яких не перевищує n-1 є ізоморфними.

Озн. 9.3. *Числова функція f, визначена на лінійному просторі E, називається* ***функціоналом****.*

Озн. 9.4. *Функціонал називається* ***адитивним****, якщо*

$$\forall x, y \in E \quad f(x+y) = f(x) + f(y)$$

Озн. 9.5. *Функціонал називається* ***однорідним****, якщо*

$$\forall x \in E \quad f(\alpha x) = \alpha f(x).$$

Озн 9.6. *Адитивний однорідний функціонал називається* ***лінійним****.*

Озн 9.7. *Функціонал називається* ***неперервним у точці*** *x_0, якщо з того що довільна послідовність x_n прямує до x_0 випливає, що послідовність $f(x_n)$ прямує до $f(x_0)$.*

Озн. 9.8. *Сукупність усіх лінійних неперервних функціоналів, заданих на лінійному топологічному просторі E, називається простором, спряженим до E, і позначається як E^*.*

Приклад 9.4. $I(x) = \int\limits_a^b x(t)\,dt$ є лінійним функціоналом в $C[a,b]$.

Озн 9.9. *Нехай E — лінійний простір. Визначений на просторі E функціонал $p(x)$ називається* ***опуклим****, якщо*

$\forall x, y \in E, 0 \le \alpha \le 1: \ p(\alpha x + (1-\alpha) y) \le \alpha p(x) + (1-\alpha) p(y)$.

Озн 9.9. *Функціонал $p(x)$ називається* ***додатно-однорідним****, якщо* $\forall x \in E, \alpha > 0: \ p(\alpha x) = \alpha p(x)$.

Приклад 9.4. Будь-який лінійний функціонал є додатно-однорідним.

Озн 9.11. *Нехай E — дійсний лінійний простір, а E_0 — його підпростір. До того ж на підпросторі E_0 заданий деякий лінійний функціонал f_0. Лінійний функціонал f, визначений на всьому просторі E, називається* ***продовженням*** *функціонала f_0, якщо* $\forall x \in E_0 \quad f(x) = f_0(x)$.

Озн 9.12. *Непорожня підмножина L' лінійного простору L називається* ***лінійним підпростором****, якщо вона сама утворює лінійний простір відносно операцій додавання і множення на число, уведених в просторі L.*

Теорема Хана-Банаха. *Нехай $p(x)$—додатно-однорідний і опуклий функціонал, визначений на дійсному лінійному просторі L, а L_0— лінійний підпростір в L. Якщо f_0 — лінійний функціонал, заданий на L_0 і підпорядкований на цьому підпросторі функціоналу p, тобто*

$$f_0(x) \le p(x), \tag{1}$$

то функціонал f_0 може бути продовжений до лінійного функціонала f, заданого на просторі L і підпорядкованого функціоналу p на всьому просторі L:

$$f(x) \le p(x). \tag{2}$$

Доведення. Покажемо, що якщо $L_0 \ne L$, то f_0 можна продовжити на $L' \supset L_0$, зберігаючи умову підпорядкованості. Нехай $z \in L' \setminus L_0$, а L' — елементарне розширення L_0:

$$L' = \{x' : x' = tz + x,\ x \in L_0,\ z \in L \setminus L_0,\ t \in R^1\} = \{L_0; z\}.$$

Якщо f' — шукане продовження f_0 на L', то

$$f'(tz + x) = tf'(z) + f(x) = tf'(z) + f_0(x).$$

Покладемо $f'(z) = c$. Тоді $f'(tz + x) = tc + f_0(x)$. Виберемо c так, щоб виконувалась умова підпорядкованості:

$$\forall x \in L_0 \quad f_0(x) + tc \le p(x + tz). \tag{3}$$

Якщо $t > 0$, поділимо (3) на t і отримаємо еквівалентну умову

$$\forall x \in L_0 \ f_0\left(\frac{x}{t}\right) + c \le p\left(\frac{x}{t} + z\right) \Rightarrow c \le p\left(\frac{x}{t} + z\right) - f_0\left(\frac{x}{t}\right). \tag{4}$$

Якщо $t < 0$, поділимо (3) на $-t$. Тоді

$$\forall x \in L_0 - f_0\left(\frac{x}{t}\right) - c \le p\left(-\frac{x}{t} - z\right) \Rightarrow c \ge -p\left(-\frac{x}{t} - z\right) - f_0\left(\frac{x}{t}\right) \tag{5}$$

Покажемо, що число c, що задовольняє умови (4) і (5) існує. Нехай y' і $y'' \in L_0$, а $z \in L' \setminus L_0$. Тоді

$$f_0(y'' - y') = f_0(y'') - f_0(y') \le p(y'' - y') =$$
$$= p(y'' + z - y' - z) \le p(y'' + z) + p(-y' - z).$$

З цього випливає, що

$$-f_0(y'') + p(y'' + z) \ge -f_0(y') - p(-y' - z).$$

Покладемо

$$c'' = \inf_{y''}\left(-f_0(y'') + p(y'' + z)\right),\ c' = \sup_{y'}\left(-f_0(y') + p(-y' - z)\right).$$

Оскільки y' і y'' — довільні, то з умови підпорядкованості випливає, що $c'' > c'$. Отже, $\exists c : c'' \ge c \ge c'$.

Визначимо функціонал f' на L':

$$f'(tz + x) = tc + f_0(x).$$

За побудовою цей функціонал задовольняє умову (1). Отже, якщо f_0 задано на $L_0 \subset L$ і задовольняє на L_0 умову (1), то його можна продовжити на $L' \supset L_0$ із збереженням цієї умови.

Якщо в просторі L існує злічена система елементів $x_1, x_2, ..., x_n, ...$, така що будь-який елемент простору L можна подати як лінійну комбінацію елементів $x_1, x_2, ..., x_n, ...$, то продовження функціонала f_0 на L можна побудувати за індукцією, розглядаючи зростаючий ланцюжок підпросторів

$$L^{(1)} = \{L_0, x_1\},\ L^{(2)} = \{L^{(1)}, x_2\},\ ...,\ L^{(n)} = \{L^{(n-1)}, x_n\},\ ...,$$

де $L^{(k)} = \{L^{(k-1)}, x_{k+1}\}$ — мінімальний лінійний підпростір, що містить $L^{(k)}$ і $x^{(k+1)}$. Тоді кожний елемент $x \in L$ увійде в деякий $L^{(k)}$ і функціонал f_0 буде продовжений на весь простір L. В загальному випадку використовується схема, яка базується на лемі Цорна. Уведемо в розгляд потрібні означення.

Озн 9.13. *Говорять, що на множині X задано* ***відношення часткового порядку ≤****, якщо виділено деяку сукупність пар $P = \{(x, y) \in X \times X\}$, для яких*

1) $x \le x$;
2) $x \le y,\ y \le z \Rightarrow x \le z$.

При цьому не вимагається, щоб усі елементи були порівняними.

Приклад 9.6. Площина R^2, на якій між точками $x = (x_1, x_2)$ і $y = (y_1, y_2)$ установлено відношення $x \le y$, якщо $x_1 \le x_2$ і $y_1 \le y_2$.

Озн 9.14. *Якщо всі елементи X є попарно порівняними, то множина X називається* ***лінійно упорядкованою****.*

Озн 9.15. *Лінійно упорядкована підмножина частково упорядкованої множини називається* ***ланцюгом****.*

Приклад 9.7. Пряма R^1 із покоординатним порядком, що розглядається як підмножина площини R^2, є ланцюгом.

Озн 9.16. *Якщо X — частково упорядкована множина і $M \subset X$, то елемент $\mu \in X$ називається* ***мажорантою*** *множини X, якщо*

$$m \leq \mu \quad \forall m \in M .$$

Озн 9.17. *Якщо m — така мажоранта $M \subset X$, що $m \leq \hat{m}$ для будь-якої іншої мажоранти $\hat{m}$ множини M, то m називається* ***точною верхньою гранню*** *множини M.*

Озн 9.18. *Елемент $m \in X$ називається* ***максимальним****, якщо немає такого елемента $m' \in X$, що $m \leq m'$.*

Лема Цорна. *Якщо будь-який ланцюг в частково упорядкованій множині X має мажоранту, то в X існує максимальний елемент.*

Позначимо через $\mathfrak{M}$ сукупність усіх можливих продовжень функціоналу f_0 на більш широкі підпростори з умовою підпорядкованості p. Кожне таке продовження f' має лінійну область визначення L', на якій $f' \leq p$ і $f'\big|_{X_0} = f_0$. Будемо вважати продовження f' підпорядкованим продовженню f'', якщо для відповідних областей визначення маємо $L' \subset L''$ і $f''\big|_{L'} = f'$. Таким чином, маємо частковий порядок. Умова щодо ланцюгів виконана: якщо дано ланцюг продовжень f_α з областями визначення L_α, то мажоранта $f \in \mathfrak{M}$ будується так. Розглянемо множину $L = \bigcup\limits_{\alpha} L_\alpha$, яка є лінійним простором, оскільки $\forall x, y \in L \quad \exists L_\alpha, L_\beta$, такі що $x \in L_\alpha$ і $y \in L_\beta$. Але за означенням ланцюга або $L_\alpha \subset L_\beta$, або

$L_\beta \subset L_\alpha$, тобто $x+y\in L$. Ясно, що $tx\in L \quad \forall t\in R^1$. З тих же причин функціонал $f(x)=f_\alpha(x_\alpha)$ для $x=x_\alpha$ коректно заданий на L, тобто $f_\alpha(x_\alpha)=f_\beta(x_\beta)$, якщо $x_\alpha=x_\beta$. До того ж $f\le p$ на L. Отже, $f\in\mathfrak{M}$ — мажоранта для всіх f_α. За лемою Цорна в $\mathfrak{M}$ є максимальний елемент f. Отже, область визначення функціонала f збігається із X, інакше функціонал f можна було б лінійно продовжити на більш широкий простір із умовою підпорядкованості p, що суперечить максимальності p. ■

Література

1. Садовничий В,А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986, 91-96, 106-109.
2. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. (5-е изд.) — М.: Наука, 1981, с.119-138.
3. Богачев В.И., Смолянов О.Г. Действительный и функциональный анализ. Университетский курс. — М.: - Ижевск: НИЦ “Регулярная и хаотическая динамика”, 2009. с. 14-16, 258-264.

10. Нормовані простори і простір лінійних неперервних операторів

Озн. 10.1. *Нехай* E *— лінійний простір над полем К. Відображення* $\|\cdot\|: E \to R^{+}$ *називається* ***нормою*** *в просторі Е, якщо* $\forall \left(x \in E,\, y \in E,\, \lambda \in K\right)$ *виконуються аксіоми норми:*

1. $\|x\| = 0$ *тоді і тільки тоді, коли* $x = 0$ *(віддільність);*
2. $\|\lambda x\| = |\lambda| \cdot \|x\|$ *(однорідність);*
3. $\|x + y\| \leq \|x\| + \|y\|$ *(нерівність трикутника).*

Озн. 10.2. *Лінійний простір із введеною на ньому нормою називається* ***нормованим****.*

Ясно, що нормований простір є метричним, оскільки в ньому можна ввести метрику $\rho\left(x, y\right) = \|x - y\|$. З цього випливає, що норма елемента в нормованому просторі є відстанню між ним і нульовим елементом: $\|x\| = \rho\left(x, \theta\right)$.

Приклад 10.1. Простір

$$l = \left\{ x = \left(x_1, x_2, ..., x_n, ...\right) : \sum_{i=1}^{\infty} |x_i| < \infty \right\}$$

є нормованим з нормою $\|x\| = \sum_{i=1}^{\infty} |x_i|$.

Озн. 10.3. *Послідовність* $\{x_n\}$ *елементів нормованого простору* E *називається* ***збіжною за нормою****, або* ***сильно збіжною****, або просто* ***збіжною****, до елемента* $x_0 \in E$, *якщо* $\|x_n - x_0\| \to 0$ *при* $n \to \infty$.

Якщо $\{x_n\}$ *збігається до елемента* $x_0 \in E$, *то* $\lim\limits_{n \to \infty} \|x_n\| = \|x_0\|$.

Озн. 10.4. *Повний нормований простір називається* ***банаховим***.

Озн. 10.5. *Функціонал називається* ***обмеженим***, якщо

$$\exists C > 0 : \left| f(x) \right| \le C \|x\|_E . \qquad (1)$$

Озн. 10.7. Найменша серед усіх додатних констант, що задовольняють нерівність (1) називається **нормою функціонала**.

$$\|f\| = \sup_{x \ne 0, x \in E} \frac{\left| f(x) \right|}{\|x\|} .$$

Озн. 10.8. *Нехай E_1 і E_2 – нормовані простори. На множині $D \subset E_1$ задано* ***оператор****, або відображення A, із значеннями в E_2, якщо кожному елементу $x \in D$ поставлено у відповідність елемент $y = Ax \in E_2$.*

Озн. 10.9. *Оператор A називається* **лінійним**, *якщо*

1. $\alpha x_1 + \beta x_2 \in D$ *для довільних* $x_1, x_2 \in D$, *де* α, β – *дійсні числа;*
2. $A(\alpha x_1 + \beta x_2) = \alpha A(x_1) + \beta A(x_2)$ *для довільних* $x_1, x_2 \in D$, α, β – *дійсні числа.*

Озн. 10.10. *Якщо A – лінійний оператор з E_1 в E_2 такий, що $D = E_1$, та з умови $x_n \to x_0$, $x_n, x_0 \in E_1$ випливає, що $A(x_n) \to A(x_0)$ в E_2, то A називається* ***лінійним неперервним оператором***.

Озн. 10.10. *Оператор A називається* ***обмеженим*** *в просторі E, якщо існує така константа C, якщо $\forall x \in E$*

$$\|Ax\| \le C \|x\| .$$

Озн. 10.12. *Найменша константа* C, *яка* $\forall x \in E$ *задовольняє нерівність* $\|Ax\| \le C\|x\|$, *називається* ***нормою оператора A***.

Теорема 10.1. *Лінійний оператор, заданий на лінійному нормованому просторі, є неперервним тоді і тільки тоді, коли він обмежений.*

Доведення. Необхідність. Припустимо, що A — неперервний, лінійний, але не обмежений оператор. Тоді

$$\forall n \in N \ \exists x_n \in E : \|Ax_n\|_F > n\|x_n\|_E .$$

Покладемо

$$\xi_n = \frac{1}{n}\frac{x_n}{\|x_n\|} .$$

За побудовою

$$\xi_n = \frac{1}{n}\frac{x_n}{\|x_n\|} \to 0, \quad n \to \infty .$$

Оцінимо норму елемента $\|A\xi_n\|_F$:

$$\|A\xi_n\|_F = \left\| A\left(\frac{1}{n}\frac{x_n}{\|x_n\|}\right)\right\|_F = \frac{1}{n\|x_n\|_E}\|Ax_n\|_F > \frac{n\|x_n\|_E}{n\|x_n\|_E} = 1.$$

З цього випливає, що

$$\lim_{n\to\infty}\|A\xi_n\|_F \ne 0 \Rightarrow \lim_{n\to\infty} A\xi_n \ne 0 .$$

A — лінійний оператор $\Rightarrow$

$\Rightarrow A0 = A(x-x) = Ax - Ax = 0 \Rightarrow \lim\limits_{n\to\infty} A\xi_n \ne A0$

$\Rightarrow A$ — не неперервний. Отримане протиріччя доводить, що оператор A є обмеженим.

Достатність. A — обмежений оператор $\Rightarrow$

$$\exists C > 0 \ \forall x \in E \ \|Ax\|_F \le C\|x\|_E .$$

Нехай

$x_n \to x \Rightarrow \|x_n - x\|_E \to 0 \Rightarrow \|Ax_n - Ax\|_F = \|A(x_n - x)\|_F \le$
$\le C\|x - x_n\|_E \to 0 \Rightarrow \|Ax_n - Ax\|_F \to 0 \Rightarrow Ax_n \to Ax$ *при* $n \to \infty$

Це означає, що оператор A — неперервний. ■

Озн. 10.13. *Лінійні оператори A, що відображають нормований простір E в нормований простір F, утворюють* ***нормований простір операторів*** $L(E,F)$ *з нормою*

$$\|A\| = \sup_{\|x\|\ne 0,\, x\in E} \frac{\|Ax\|_F}{\|x\|_E} = \sup_{\|x\|=1,\, x\in E} \|Ax\|_F = \sup_{\|x\|\le 1,\, x\in E} \|Ax\|_F .$$

Теорема 10.2. *Нехай A — лінійний обмежений оператор, що діє із нормованого простору E в банахів простір F. Якщо область визначення оператора D(A) щільна в E, то існує такий лінійний обмежений оператор* $\overline{A}: E \to F$ *такий що,* $\overline{A}x = Ax \;\; \forall x \in D(A)$ *і* $\|\overline{A}\| = \|A\|$.

Доведення. Нехай $x \in E \setminus D(A)$. Оскільки $\overline{D(A)} = E$, то

$$\exists \{x_n\}_{n=1}^{\infty} \subset D(A) : \lim_{n\to\infty} x_n = x .$$

Із нерівності

$$\|Ax_n - Ax_m\|_F \le \|A\| \|x_n - x_m\|_E$$

і обмеженості оператора A випливає, що

$$\forall \varepsilon > 0 \, \exists N > 0 : \forall n, m \ge N \; \|Ax_n - Ax_m\|_F \le \|A\| \cdot \|x_n - x_m\|_E < \varepsilon .$$

Це означає, що послідовність $\{Ax_n\}_{n=1}^{\infty}$ є фундаментальною. Оскільки простір F є повним, ця послідовність є збіжною:

$$\exists \overline{A}x = \lim_{n\to\infty} A_n x .$$

Покажемо, що цей елемент визначений коректно, тобто не залежить від вибору послідовності $\{x_n\}_{n=1}^{\infty} \subset D(A) : \lim_{n\to\infty} x_n = x$

Припустимо, що існує ще одна послідовність $\{x_n'\}_{n=1}^{\infty} \subset D(A)$, яка збігається до елемента x:

$$\lim_{n\to\infty} x_n' = x.$$

Нехай

$$y = \lim_{n\to\infty} Ax_n, \; y' = \lim_{n\to\infty} Ax_n'.$$

З того що

$$\lim_{n\to\infty} \|Ax_n - Ax_n'\|_F \le \lim_{n\to\infty} \|A\| \|x_n - x_n'\|_E = 0,$$

випливає

$$\|y - y'\|_F = \lim_{n\to\infty} \|y - y'\|_F \le$$
$$\le \lim_{n\to\infty} \|y - Ax_n\|_F + \lim_{n\to\infty} \|Ax_n - Ax_n'\|_F + \lim_{n\to\infty} \|Ax_n' - y'\|_F = 0.$$

Отже, $y = y'$.

Лінійність оператора $\bar{A}$ випливає із лінійності оператора А і властивостей границь.

Оскільки оператор $\bar{A}$ збігається с оператором A в області визначення $D(A)$, але має більш широку область визначення,

$$\|A\| \le \|\bar{A}\|.$$

З іншого боку,

$$\|Ax_n\|_F \le \|A\| \cdot \|x_n\|_E \quad \forall x_n \in E.$$

Отже,

$$\lim_{n\to\infty} \|Ax_n\|_F = \left\| A\left(\lim_{n\to\infty} x_n\right) \right\|_F = \|\bar{A}x\|_F \le$$
$$\le \|A\| \cdot \left\| \lim_{n\to\infty} x_n \right\|_E = \|A\| \cdot \|x\|_E \quad \forall x \in E.$$

Це означає, що

$$\|\bar{A}\| \le \|A\|.$$

Порівнюючи оцінки $\|\bar{A}\|$, отримуємо

$$\|\overline{A}\| = \|A\|. \blacksquare$$

Теорема Хана-Банаха в нормованому просторі. *Нехай* E *— дійсний нормований простір,* L *— його підпростір,* f_0 *— обмежений лінійний функціонал на* L*. Цей лінійний функціонал можна продовжити до деякого лінійного функціонала* f*, заданого на всьому просторі* E *без збільшення норми:*

$$\|f\| = \|f_0\|.$$

Доведення. Нехай f_0 — обмежений лінійний функціонал на L. Значить,

$$|f_0(x)| \le \|f_0\| \cdot \|x\|, \; x \in L.$$

За теоремою Хана-Банаха в лінійному просторі

$$\exists\ f \text{ — продовження } f_0 \text{ на } E: \ |f(x)| \le \|f_0\| \cdot \|x\| \quad \forall x \in E$$

З цього випливає, що

$$\|f\| \le \|f_0\|.$$

З іншого боку, $L \subset E \Rightarrow$

$$\|f\| = \sup_{x \ne 0,\, x \in E} \frac{|f(x)|}{\|x\|} \ge \sup_{x \ne 0,\, x \in L} \frac{|f(x)|}{\|x\|} = \sup_{x \ne 0,\, x \in L} \frac{|f_0(x)|}{\|x\|} = \|f_0\|.$$

Отже, $\|f\| = \|f_0\|$. $\blacksquare$

Література

1. Садовничий В,А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. — с.96–102.

11. Спряжений простір

Ввести топологію в лінійному просторі можна не лише за допомогою норми.

Озн. 11.1. *Упорядкована четвірка* $(L,+,\times,\tau)$ *називається лінійним топологічним простором, якщо*

1) $(L,+,\times)$ — *дійсний лінійний простір*;

2) (L,τ) — *топологічний простір;*

3) *операція додавання і множення на числа в* L *є неперервними, тобто*

а) якщо $z_0 = x_0 + y_0$, *то для кожного околу* U *точки* z_0 *можна указати такі околи* V *і* W *точок* x_0 *і* y_0 *відповідно, що* $\forall x \in V,\, y \in W \;\; x + y \in U$ *;*

б) якщо $\alpha_0 x_0 = y_0$, *то для кожного околу* U *точки* y_0 *існує окіл* V *точки* x_0 *і таке число* $\varepsilon > 0$, *що* $\forall \alpha \in R^1 : |\alpha - \alpha_0| < \varepsilon$ *і* $\forall x \in V \;\; \alpha x \in U$.

Зауваження 11.1. Оскільки будь-який окіл будь-якої точки x в лінійному топологічному просторі можна отримати зсувом околу нуля U шляхом операції $U + x$, топологія в лінійному топологічному просторі повністю визначається локальною базою нуля.

Спочатку доведемо деякі допоміжні факти щодо лінійних функціоналів, заданих на лінійному топологічному просторі L.

Приклад 11.1. Всі нормовані простори є лінійними топологічними просторами.

Озн. 11.2. *Функціонал, визначений на лінійному топологічному просторі* L, *називається* ***неперервним****, якщо для будь-якого* $x_0 \in L$ *і будь-якого* $\varepsilon > 0$ *існує такий окіл* U *елемента* x_0, *що*

$$\left| f(x) - f(x_0) \right| < \varepsilon \quad \textit{при} \ x \in U .$$

Лема 11.1. *Якщо лінійний функціонал* f *є неперервним в якійсь одній точці* x_0 *лінійного топологічного простору* L, *то він є неперервним на усьому просторі* L.

Доведення. Дійсно, нехай y — довільна точка простору L і $\varepsilon > 0$. Необхідно знайти такий окіл V точки y, щоб

$$\forall z \in V \ \ \left| f(z) - f(y) \right| < \varepsilon \ .$$

Виберемо окіл U точки x_0 так, щоб

$$\forall x \in U \ \ \left| f(x) - f(x_0) \right| < \varepsilon \ .$$

Побудуємо окіл точки y шляхом зсуву околу U на елемент $y - x_0$:

$$V = U + (y - x_0) = \{ z \in L : z = u + y - x_0, u \in U \}$$

Із того, що $z \in V$, випливає, що $z - y + x_0 \in U$, отже,

$$\left| f(z) - f(y) \right| = \left| f(z - y) \right| =$$

$$= \left| f(z - y + x_0 - x_0) \right| = \left| f(z - y + x_0) - f(x_0) \right| < \varepsilon.$$

Що і треба було довести. ■

Зауваження 11.2. Для того щоб перевірити неперервність лінійного функціонала в просторі, достатньо перевірити його неперервність в одній точці, наприклад, в точці 0.

Зауваження 11.3. У скінчено-вимірному лінійному топологічному просторі будь-який лінійний функціонал є неперервним.

Теорема 11.1. *Для того щоб лінійний функціонал f був неперервним на лінійному топологічному просторі L, необхідно і достатньо, щоб існував такий окіл нуля в L, на якому значення функціонала f є обмеженими в сукупності.*

Доведення. Необхідність. З того що функціонал f є неперервним в точці 0, випливає що

$$\forall \varepsilon > 0 \, \exists U(0) : \left| f(x) \right| < \varepsilon \quad \forall x \in U(0).$$

Отже, його значення є обмеженими в сукупності на $U(0)$.

Достатність. Нехай $U(0)$ — такий окіл нуля, що

$$\left| f(x) \right| < C \quad \forall x \in U(0).$$

Крім того, нехай $\varepsilon > 0$. Тоді в околі нуля $\frac{\varepsilon}{C} U(0) = \left\{ x \in L : x = \frac{\varepsilon}{C} y, \, y \in U(0) \right\}$ виконується нерівність

$$\left| f(x) \right| < \varepsilon.$$

Це означає, що функціонал f є неперервним в околі нуля, а значить в усьому просторі L.■

Нехай E — нормований простір. Нагадаємо, що спряженим простором E^* називається сукупність усіх лінійних неперервних функціоналів, заданих на просторі E із нормою

$$\left\| f \right\| = \sup_{x \in E, x \neq \theta} \frac{\left| f(x) \right|}{\left\| x \right\|} = \sup_{x \in E, \left\| x \right\| \le 1} \left| f(x) \right|.$$

Теорема 11.2. *Для того щоб лінійний функціонал f був неперервним на нормованому просторі E, необхідно і достатньо, щоб значення функціонала f були обмеженими в сукупності на одиничній кулі.*

Доведення. Необхідність. Нормований простір E є лінійним топологічним простором. За теоремою 11.1 будь-яке значення неперервного лінійного функціонала f в деякому околі нуля є обмеженими в сукупності.

$$\forall C > 0\, \exists U(0) : \left| f(x) \right| < C \quad \forall x \in U(0).$$

В нормованому просторі будь-який окіл нуля містить кулю.

$$\exists S(0, r) \subset U(0).$$

Отже, значення функціонала f є обмеженими в сукупності в деякій кулі. Оскільки f — лінійний функціонал, це еквівалентно тому, що значення функціонала f є обмеженими в сукупності в одиничній кулі, оскільки

$$\forall x \in S(0, r) : \left| f(x) \right| < C \Rightarrow \forall y = \frac{1}{r} x \in S(0,1) : \left| f(y) \right| < \frac{C}{r}.$$

Достатність. Оскільки значення функціонала f є обмеженими в сукупності в одиничній кулі, а одинична куля є околом точки 0, то за теоремою 11.1 він є неперервним в точці 0. Отже, лінійний функціонал f є неперервним в нормованому просторі E. ■

На спряженому просторі можна ввести різні топології. Найважливішими з них є сильна і слабка топології.

Озн. 11.3. ***Сильною топологією*** *в просторі* E^* *називається топологія, визначена нормою в просторі* E^*, *тобто локальною базою нуля*

$$\left\{ f \in E^* : \| f \| < \varepsilon \right\},$$

де функціонали f *задовольняють умову*

$$\left| f(x) \right| < \varepsilon \quad \forall x \in E : \| x \| \le 1.$$

а ε *— довільне додатне число.*

Теорема 11.3. *Спряжений простір* E^* *є повним..*

Доведення. Нехай $\{f_n\}_{n=1}^{\infty}$ — фундаментальна послідовність лінійних неперервних функціоналів, тобто

$$\forall \varepsilon > 0\ \exists N \in \mathbb{N} : \forall n, m \geq N\ \|f_n - f_m\| < \varepsilon .$$

Отже,

$$\forall x \in E\ \left|f_n(x) - f_m(x)\right| \leq \|f_n - f_m\|\|x\| < \varepsilon\|x\|. \qquad (1)$$

Покладемо $\forall x \in E$

$$f(x) = \lim_{n\to\infty} f_n(x).$$

Покажемо, що f — лінійний неперервний функціонал.

$$f(\alpha x + \beta y) = \lim_{n\to\infty} f_n(\alpha x + \beta y) =$$
$$= \lim_{n\to\infty}\left[\alpha f_n(x) + \beta f_n(y)\right] = \alpha f(x) + \beta f(y).$$

Крім того, з нерівності (1) випливає, що

$$\forall x \in E\ \lim_{m\to\infty}\left|f_n(x) - f_m(x)\right| = \left|f(x) - f_n(x)\right| < \varepsilon\|x\|. \qquad (2)$$

Це означає, що функціонал $f - f_n$ є обмеженим. Оскільки він є лінійним і обмеженим, значить він є неперервним. Таким чином, функціонал $f = f_n + (f - f_n)$ також є неперервним. Крім того, $\|f - f_n\| \leq \varepsilon\ \ \forall n \geq N$, тобто $f_n \to f$ при $n \to \infty$ за нормою простору E^*. ■

Зауваження 11.4. Зверніть увагу на те, що простір E^* повний незалежно від того, чи є повним простір E.

Приклад 11.2. $(c_0)^* = l_1$.

Приклад 11.3. $(l_1)^* = m$.

Приклад 11.4. $(l_p)^* = l_q$, де $\frac{1}{p} + \frac{1}{q} = 1,\ p > 1$.

Озн. 11.4. ***Другим спряженим простором*** E^{**} називається сукупність усіх лінійних неперервних функціоналів, заданих на просторі E^*.

Лема 11.2. *Будь-який елемент* $x_0 \in E$ *визначає певний лінійний неперервний функціонал, заданий на* E^*.

Доведення. Введемо відображення

$$\pi : E \to E^{**} \tag{3}$$

поклавши

$$\varphi_{x_0}(f) = f(x_0), \tag{4}$$

де x_0 — фіксований елемент із E, а f — довільний лінійний неперервний функціонал із E^*. Оскільки рівність (4) ставить у відповідність кожному функціоналу f із E^* дійсне число $\varphi_{x_0}(f)$, вона визначає функціонал на просторі E^*. Покажемо, що φ_{x_0} — лінійний неперервний функціонал, тобто він належить E^{**}.

Дійсно, функціонал φ_{x_0} є лінійним, оскільки

$$\varphi_{x_0}(\alpha f_1 + \beta f_2) = \alpha f_1(x_0) + \beta f_2(x_0) = \alpha \varphi_{x_0}(f_1) + \beta \varphi_{x_0}(f_2).$$

Крім того, нехай $\varepsilon > 0$ і A — обмежена множина в E, що містить x_0. Розглянемо в E^* окіл нуля $U(\varepsilon, A)$:

$$U(\varepsilon, A) = \left\{ f \in E^*, x_0 \in A : \left| f(x_0) \right| \le \varepsilon \right\},$$

тобто

$$U(\varepsilon, A) = \left\{ f \in E^*, x_0 \in A : \left| \varphi_{x_0}(f) \right| \le \varepsilon \right\}$$

З цього випливає, що функціонал φ_{x_0} є неперервним в точці 0, а значить і на всьому просторі E^*. ■

Озн. 11.5. *Відображення* $\pi : E \to E^{**}$, *побудоване в лемі 11.2, називається* ***природним відображенням простору*** E *в другий спряжений простір* E^{**}.

Озн. 11.6. *Якщо природне відображення* $\pi : E \to E^{**}$ *є бієкцією і* $\pi(E) = E^{**}$, *то простір* E *називається* ***напіврефлексивним***.

Озн. 11.7. *Якщо простір* E *є напіврефлексивним і відображення* $\pi : E \to E^{**}$ *є неперервним, то простір* E *називається* ***рефлексивним***.

Зауваження 11.5. *Якщо* E *— рефлексивний простір, то природне відображення* $\pi : E \to E^{**}$ *є ізоморфізмом.*

Теорема 11.4. *Якщо* E *— нормований простір, то природне відображення* $\pi : E \to E^{**}$ *є ізометрією.*

Доведення. Нехай $x \in E$. Покажемо, що

$$\|x\|_E = \|\pi(x)\|_{E^{**}}.$$

Нехай f — довільний ненульовий елемент простору E^*. Тоді

$$|f(x)| \le \|f\| \|x\| \Rightarrow \|x\| \ge \frac{|f(x)|}{\|f\|}.$$

Оскільки ліва частина нерівності не залежить від f, маємо

$$\|x\| \ge \sup_{f \in E^*, f \ne 0} \frac{|f(x)|}{\|f\|} = \|\pi(x)\|_{E^{**}}.$$

З іншого боку, внаслідок теореми Хана-Банаха, якщо x — ненульовий елемент в нормованому просторі E, то існує такий неперервний лінійний функціонал f, визначений на E, що

$$\|f\| = 1 \ i \ f(x) = \|x\|$$

(визначаємо функціонал на одновимірному підпросторі формулою $f(\alpha x) = \alpha\|x\|$, а потім продовжуємо без збільшення норми на весь простір). Отже, для кожного $x \in E$ знайдеться такий ненульовий лінійний функціонал f, що

$$|f(x)| = \|f\|\|x\|,$$

тому

$$\|\pi(x)\|_{E^{**}} = \sup_{f \in E^*, f \neq 0} \frac{|f(x)|}{\|f\|} \geq \|x\|.$$

Отже, $\|x\|_E = \|\pi(x)\|_{E^{**}}$. ■

Зауваження 11.6. Оскільки природне відображення нормованих просторів $\pi : E \to E^{**}$ є ізометричним, *поняття напіврефлексивних і рефлексивних просторів для нормованих просторів є еквівалентними.*

Зауваження 11.7. Оскільки простір, спряжений до нормованого, є повним (теорема 11.3), *будь-який рефлексивний нормований простір є повним*.

Зауваження 11.8. Обернене твердження є невірним.

Приклад 11.5. Простір c_0 є повним, але нерефлексивним, тому що спряженим до нього є простір l_1, а спряженим до простору l_1 є простір m.

Приклад 11.6. Простір неперервних функцій $C[a,b]$ є повним, але нерефлексивним (більше того, немає жодного нормованого простору, для якого простір $C[a,b]$ був би спряженим).

Приклад 11.7. Приклад рефлексивного простору, що не збігається із своїм спряженим:

$$l_p^{**} = l_q^* = l_p, \ p > 1, \ p \neq 2, \frac{1}{p} + \frac{1}{q} = 1.$$

Приклад 11.8. Приклад рефлексивного простору, що збігається із своїм спряженим:

$$l_2^{**} = l_2^{*} = l_2 .$$

Література

1. Садовничий В,А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. — с. 112–123.
2. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. (5-е изд.) — М.: Наука, 1981. — с. 175–178, 182-192.

12. Слабка топологія і слабка збіжність

Ми розглянули поняття сильної топології і сильної збіжності в нормованому просторі E, а також сильної топології і сильної збіжності в спряженому просторі E^*. Ці топології та поняття збіжності спиралися на поняття норми. Розглянемо відповідні поняття слабкої топології і слабкої збіжності в нормованих просторах E і E^*.

Озн. 12.1. ***Слабкою топологією*** *в просторі E^* називається топологія, визначена локальною базою нуля, тобто сукупністю множин*

$$U_{f_1,\ldots,f_n,\varepsilon} = \left\{ x \in L : \left| f_i\left(x\right) \right| < \varepsilon, i = 1, 2, \ldots, n \right\},$$

де $f_1, f_2, \ldots, f_n$ — скінченна сукупність неперервних функціоналів, а ε — довільне додатне число.

Лема 12.1. *Слабка топологія слабкіша за вихідну топологію простору L.*

Доведення. Розглянемо скінчену сукупність неперервних функціоналів $f_1, f_2, \ldots, f_n$ і довільне додатне число ε.Тоді внаслідок неперервності функціоналів $f_1, f_2, \ldots, f_n$ множина $U_{f_1,\ldots,f_n,\varepsilon}$ є відкритою в вихідній топології простору L, оскільки прообразом відкритої множини при неперервному відображенні є відкрита множина, і містить нуль, тобто є околом нуля, оскільки ці функціонали є лінійними. Перетин двох таких околів сам містить множину точок, в яких скінченна кількість функціоналів за модулем менше ε, отже, виконується критерій локальної бази. Оскільки нова топологія є лише частиною локальною бази нуля в вихідній топології, вона є слабкішою. ■

Зауваження 12.1. Слабка топологія є найменшою з усіх топологій, в яких є неперервними всі лінійні функціонали, неперервні у природній топології простору.

Зауваження 12.2. У нормованому просторі слабка топологія задовольняє аксіому T_2, але може не задовольняти першу аксіому зліченності, отже, вона не описується за допомогою збіжних послідовностей.

Озн. 12.2. *Послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ називається* ***слабко збіжною****, якщо вона є збіжною в слабкій топології.*

Лема 12.2. *Послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ елементів лінійного топологічного простору L є слабко збіжною до $x_0 \in L$ тоді і лише тоді, коли для будь-якого неперервного лінійного функціонала f на L числова послідовність $f(x_n)$ збігається до $f(x_0)$.*

Доведення. Необхідність. Не обмежуючи загальності, розглянемо випадок, коли $x_0 = 0$. Якщо для будь-якого околу $U_{f_1,\dots,f_k,\varepsilon}$ в слабкій топології існує таке число N, що $x_n \in U_{f_1,\dots,f_k,\varepsilon}$ для всіх $n \ge N$, то ця умова виконується і для околу $U_{f,\varepsilon}$, де $f \in L^*$ — довільний фіксований функціонал, а це означає, що $f(x_n) \to 0$ при $n \to \infty$.

Достатність. Припустимо, що $f(x_n) \to 0$ для будь-якого $f \in L^*$. Тоді ця умова виконується і для всіх функціоналів $f_i \in L^*, i = 1, 2, \dots, k$, що визначають довільний окіл в слабкій топології:

$$U_{f_1,f_2,\dots,f_k,\varepsilon} = \left\{ x \in L : \left| f_i(x) \right| < \varepsilon,\ i = 1, 2, \dots, k \right\}.$$

Виберемо числа N_i так, щоб $\left|f_i\left(x_n\right)\right| < \varepsilon$ при $n \geq N_i$ і покладемо $N = \max\limits_{i=1,\dots,k} N_i$. Отже, при всіх $n \geq N$ виконується умова $x_n \in U$. Це означає, що послідовність $\left\{x_n\right\}_{n=1}^{\infty}$ збігається в слабкій топології. ■

Лема 12.3. *Будь-яка сильно збіжна послідовність є слабко збіжною, але не навпаки.*

Доведення. Відповідно до леми 12.1, слабка топологія слабкіша за вихідну топологію лінійного топологічного простору, тому будь-яка послідовність, що збігається в сильній топології, буде збігатися і в слабкій.

Обернене твердження є невірним, тому що, наприклад, в просторі l_2 послідовність ортів $e_n = \left(0, 0, \dots, 0, 1, 0, \dots\right)$ слабко збігається до нуля, але не збігається до нуля сильно. ■

Розглянемо поняття слабкої збіжності в нормованому просторі E.

Теорема 12.1. *Якщо послідовність $\left\{x_n\right\}_{n=1}^{\infty}$ слабко збігається в нормованому просторі E, то існує така константа C, що*

$$\left\|x_n\right\| \leq C,$$

тобто будь-яка слабко збіжна послідовність в нормованому просторі є обмеженою.

Доведення. Розглянемо в просторі E^* множини

$$A_{kn} = \left\{f \in E^* : \left|f\left(x_n\right)\right| \leq k\right\}, \ k, n = 1, 2, \dots .$$

Оскільки при фіксованому x_n функціонали $\varphi_{x_n}\left(f\right) = f\left(x_n\right)$ є неперервними (лема 11.2), множини A_{kn} є замкненими.

Дійсно,

$$f_m \to f, \ f_m \in A_{kn} \Rightarrow \varphi_{x_n}\left(f_m\right) = f_m\left(x_n\right) \leq k \Rightarrow f\left(x_n\right) \leq k .$$

Отже, множина

$$A_k = \bigcap_{n=1}^{\infty} A_{kn}$$

є замкненою. Оскільки послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ збігається слабко, послідовність $\varphi_{x_n}(f)$ є обмеженою для кожного $f \in E^*$. Дійсно,

$$x_n \xrightarrow{w} x \Rightarrow \varphi_{x_n}(f) = f(x_n) \to f(x) \Rightarrow \exists k > 0 : |f(x_n)| \le k .$$

Отже, будь-який функціонал $f \in E^*$ належить деякій множині A_k, тобто

$$E^* = \bigcup_{k=1}^{\infty} A_k .$$

Оскільки простір E^* є повним (теорема 11.3), то за теоремою Бера хоча б одна з множин A_k, наприклад, A_{k_0} повинна буди щільною в деякій кулі $S(f_0, \varepsilon)$. Оскільки множина A_{k_0} є замкненою, це означає, що

$$S(f_0, \varepsilon) \subset \overline{A}_{k_0} = A_{k_0} .$$

Звідси випливає, що послідовність $\left\{\varphi_{x_n}(f)\right\}_{n=1}^{\infty}$ є обмеженою на кулі $S(f_0, \varepsilon)$, а значить, на будь-якій кулі в просторі E^*, оскільки E^* є лінійним топологічним простором. Зокрема, це стосується одиничної кулі. Таким чином, послідовність $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ є обмеженою як послідовність елементів з E^{**}. Оскільки природне відображення $\pi : E \to E^{**}$ є ізометричним, це означає обмеженість послідовності $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ в просторі E. ■

Теорема 12.2. *Послідовність* $\{x_n\}_{n=1}^{\infty}$ *елементів* нормованого *простору* E *слабко збігається до* $x \in E$, *якщо*

1) *значення* $\|x_n\|$ *є обмеженими в сукупності деякою константою* M *;*

2) $f(x_n) \to f(x)$ *для будь-яких функціоналів* f, *що належать множині, лінійні комбінації елементів якого скрізь щільними в* E^*.

Доведення. Із умови 2) і властивостей операцій над лінійними функціоналами випливає, що якщо φ — лінійна комбінація функціоналів f, то

$$\varphi(x_n) \to \varphi(x).$$

Нехай φ — довільний елемент з E^* і $\{\varphi_k\}_{k=1}^{\infty}$ — сильно збіжна до φ послідовність лінійних комбінацій із функціоналів f, тобто $\|\varphi_k - \varphi\| \to 0$ (вона завжди існує внаслідок щільності). Покажемо, що $\varphi(x_n) \to \varphi(x)$.

Нехай M задовольняє умову

$$\|x_n\| \le M, \quad n = 1, 2, \ldots \quad \text{і} \quad \|x\| \le M.$$

Оскільки $\varphi_k \to \varphi$, то

$$\forall \varepsilon > 0 \ \exists K \in \mathbb{N} : \forall k \ge K \ \ \|\varphi - \varphi_k\| < \varepsilon.$$

З цього випливає, що

$$\begin{aligned}
\left|\varphi(x_n) - \varphi(x)\right| &\le \left|\varphi(x_n) - \varphi_k(x_n)\right| + \left|\varphi_k(x) - \varphi(x)\right| + \left|\varphi_k(x_n) - \varphi_k(x)\right| \le \\
&\le \|\varphi - \varphi_k\| M + \|\varphi - \varphi_k\| M + \left|\varphi_k(x_n) - \varphi_k(x)\right| \le \\
&\le \varepsilon M + \varepsilon M + \left|\varphi_k(x_n) - \varphi_k(x)\right|.
\end{aligned}$$

За умовою теореми, $\varphi_k(x_n) \to \varphi_k(x)$ при $n \to \infty$. Отже,

$$\varphi(x_n)-\varphi(x)\to 0 \text{ при } n\to\infty \quad \forall\varphi\in E^*. \blacksquare$$

Розглянемо поняття слабкої топології в спряженому просторі E^*. Спочатку згадаємо, що із означення 11.3 сильної топології в спряженому просторі випливає, що цю топологію можна задати за допомогою локальної бази нуля. Наведемо її еквівалентне формулювання.

Озн. 12.4. ***Сильною топологією*** *в спряженому просторі E^* називається топологія, визначена локальною базою нуля, тобто сукупністю множин*

$$B_{\varepsilon,A}=\left\{f\in E^*:\left|f(x)\right|<\varepsilon,\, x\in A\subset E\right\},$$

де A — довільна обмежена множина в E, а ε — довільне додатне число.

Зауваження 12.3. Оскільки будь-яка скінченна множина є обмеженою, то слабка топологія в E^* є слабкішою, ніж сильна топологія цього простору.

Озн. 12.5. *Послідовність $\left\{f_n\right\}_{n=1}^{\infty}$ називається* ***слабко збіжною****, якщо вона є збіжною в слабкій топології E^*, інакше кажучи, $f_n(x)\to f(x)$ для кожного $x\in E$.*

Зауваження 12.4. В спряженому просторі сильно збіжна послідовність є одночасно слабко збіжною, але не навпаки.

В спряженому просторі мають місце теореми, аналогічні теоремам 12.1 і 12.2.

Теорема 12.3. *Якщо послідовність лінійних функціоналів $\left\{f_n\right\}_{n=1}^{\infty}$ слабко збігається на банаховому просторі E, то існує така константа C, що*

$$\left\|f_n\right\|\le C,$$

тобто будь-яка слабко збіжна послідовність простору, спряженого до банахова простору, є обмеженою.

Теорема 12.4. *Послідовність лінійних функціоналів* $\{f_n\}_{n=1}^{\infty}$ *елементів спряженого простору* E^* *слабко збігається до* $f \in E$, *якщо*

1) *послідовність* $\|f_n\|$ *є обмеженою, тобто*

$$\exists C \in R^1 : \|f_n\| \le C,\ n = 1, 2, \ldots;$$

2) $\varphi_x(f_n) \to \varphi_x(f)$ *для будь-яких елементів* x, *що належать множині, лінійні комбінації елементів якого скрізь щільними в* E.

Простір E^* лінійних неперервних функціоналів, заданих на просторі E, можна тлумачити і як простір, спряжений до простору E, і як основний простір, спряженим до якого є простір E^{**}. Відповідно, слабку топологію в просторі E^* можна ввести або за означенням 12.4 (через скінченні множини елементів простору E), або як в основному просторі відповідно до означення 12.1 (через функціонали із простору E^{**}). Для рефлексивних просторів це одне й теж, а для нерефлексивних просторів ми таким чином отримуємо різні слабкі топології.

Озн. 12.6. *Топологія в спряженому просторі* E^*, *що вводиться за допомогою простору* E^{**} *(як в означенні 12.1), називається* ***слабкою*** *і позначається як* $\sigma\left(E^*, E^{**}\right)$.

Озн. 12.7. *Топологія в спряженому просторі* E^*, *що вводиться за допомогою простору* E *(як в означенні 12.4), називається *-**слабкою** і позначається як* $\sigma\left(E^*, E\right)$

Зауваження 12.5. Очевидно, що *-слабка топологія в E^* є більш слабкою, ніж слабка топологія простору E, тобто в слабкій топології не менше відкритих множин, ніж в *-слабкій топології.

Література

1. Садовничий В.А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. — с. 114–117.
2. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. (5-е изд.) — М.: Наука, 1981. — с. 192–202.

13. Принцип рівномірної обмеженості

В цій лекції ми розглянемо види збіжності послідовностей лінійних неперервних операторів і з’ясуємо, коли простір $\mathcal{L}(E,F)$ є банаховим в розумінні тої чи іншої збіжності.

Озн. 13.1. *Послідовність операторів* $\{A_n\}_{n=1}^{\infty}$ *, що діють із нормованого простору* E *в нормований простір* F, *збігається до оператора* A ***поточково*** *в просторі* $\mathcal{L}(E,F)$ *при* $n \to \infty$, *якщо* $\forall x \in E \ \lim\limits_{n\to\infty} A_n x = Ax$.

Озн. 13.2. *Послідовність операторів* $\{A_n\}_{n=1}^{\infty}$ *, що діють із нормованого простору* E *в нормований простір* F, *збігається до оператора* A ***рівномірно*** *в просторі* $\mathcal{L}(E,F)$ *при* $n \to \infty$, *якщо* $\lim\limits_{n\to\infty} \|A_n - A\| = 0$

Зауваження 13.1. Якщо $F = \mathbb{R}$, то простір $\mathcal{L}(E,\mathbb{R})$ є спряженим простором, поточкова збіжність є аналогом слабкої збіжності в спряженому просторі, а рівномірна збіжність є аналогом сильної збіжності в спряженому просторі.

Лема 13.1. *Якщо послідовність лінійних обмежених операторів* $A_n : E \to F$ *, де* E, F *— нормовані простори, є такою, що послідовність* $\{\|A_n\|\}_{n=1}^{\infty}$ *є необмеженою, то послідовність* $\{\|A_n x\|\}_{n=1}^{\infty}$ *є необмеженою в будь-якій замкненій кулі.*

Доведення. Припустимо супротивне: послідовність $\left\{\|A_n x\|\right\}_{n=1}^{\infty}$ є обмеженою в деякій замкненій кулі $\overline{S}\left(x_0,\varepsilon\right)$:

$$\exists\left(\overline{S}\left(x_0,\varepsilon\right), C>0\right): \forall n\in N\ \forall x\in \overline{S}\left(x_0,\varepsilon\right)\quad \|A_n x\|_F \le C .$$

Кожному елементу $\xi\in E$ поставимо у відповідність елемент $x=\frac{\varepsilon}{\|\xi\|_E}\xi+x_0$, якщо $\xi\ne 0$. Елементу $\xi=0$ поставимо у відповідність елемент $x=x_0$.

$$\xi\ne 0\Rightarrow \|x-x_0\|_E=\left\|\frac{\varepsilon}{\|\xi\|_E}\xi+x_0-x_0\right\|_E=\left\|\frac{\varepsilon}{\|\xi\|_E}\xi\right\|_E=\varepsilon .$$

Це означає, що для довільних $\xi\in E$ всі елементи $x\in\overline{S}\left(x_0,\varepsilon\right)$.

Оцінимо наступну величину (використовуючи допоміжну нерівність $\left|\|x\|-\|y\|\right|\le\|x+y\|$.

$$\left|\frac{\varepsilon}{\|\xi\|_E}\|A_n\xi\|_F-\|A_n x_0\|_F\right|\le\left\|\frac{\varepsilon}{\|\xi\|_E}A_n\xi+A_n x_0\right\|_F=$$

$$=\left\|A_n\left(\frac{\varepsilon}{\|\xi\|_E}\xi+x_0\right)\right\|_F\le C$$

Отже,

$$\frac{\varepsilon}{\|\xi\|_E}\|A_n\xi\|_F-\|A_n x_0\|_F\le C .$$

Звідси випливає, що

$$\|A_n\xi\|_F \le \frac{C+\|A_n x_0\|_F}{\varepsilon}\|\xi\|_E \le \frac{2C}{\varepsilon}\|\xi\|_E .$$

Отже,

$$\exists C_1 = \frac{2C}{\varepsilon} > 0 : \forall \xi \in E \ \ \|A_n\xi\|_E \le C_1\|\xi\|_E \Rightarrow \|A_n\| \le C_1 .$$

Отримане протиріччя доводить лему. ■

Теорема 13.1 (Банаха-Штейнгауза). *Нехай послідовність лінійних обмежених операторів* $\{A_n\}_{n=1}^{\infty}$, *що відображають банахів простір* E *в нормований простір* F, *поточково збігається до оператора* A *при* $n \to \infty$. *Тоді послідовність* $\{\|A_n\|\}_{n=1}^{\infty}$ *є обмеженою, оператор* A *є лінійним і неперервним, а* $A_n x \to Ax$ *рівномірно по* n *на кожному компакті* $K \subset E$ *(тобто* n *не залежить від* x*).*

Доведення. Припустимо, що послідовність $\{\|A_n\|\}_{n=1}^{\infty}$ є необмеженою. Тоді за лемою 13.1 послідовність $\{\|A_n x\|\}_{n=1}^{\infty}$ є необмеженою на довільній замкненій кулі $\overline{S}(x_0,\varepsilon_0)$.

Отже, $\exists (n_1 \in N,\ x_1 \in \overline{S}(x_0,\varepsilon_0) : \|A_{n_1} x_1\|_F > 1.$

Оскільки A_{n_1} — неперервний оператор,

$$\exists \overline{S}(x_1,\varepsilon_1) \subset \overline{S}(x_0,\varepsilon_0) : \ \|A_{n_1} x\|_F > 1 \ \ \forall x \in \overline{S}(x_1,\varepsilon_1).$$

На кулі $\overline{S}(x_1,\varepsilon_1)$ послідовність $\{\|A_n x\|_F\}_{n=1}^{\infty}$ також є необмеженою. Отже,

$$\exists \overline{S}(x_2,\varepsilon_2) \subset \overline{S}(x_1,\varepsilon_1) : \ \|A_{n_2} x\|_F > 2 \ \ \forall x \in \overline{S}(x_2,\varepsilon_2)$$

Нехай $A_{n_1}, A_{n_2}, \ldots, A_{n_k}$ і $x_1, x_2, \ldots, x_k$:

$$n_1 < n_2 < \ldots < n_k \text{ і } \bar{S}(x_0, \varepsilon_0) \supset \bar{S}(x_1, \varepsilon_1) \supset \ldots \supset \bar{S}(x_k, \varepsilon_k).$$

Продовжуючи цей процес при $k \to \infty$, отримуємо послідовність вкладених замкнених куль, таких що

$$\left\| A_{n_k} x \right\|_F > k \quad \forall x \in \bar{S}(x_k, \varepsilon_k),\ \varepsilon_k \to 0.$$

Оскільки E — повний простір, за принципом вкладених куль

$$\exists x^* \in \bigcap_{k=1}^{\infty} S(x_k, \varepsilon_k) : \left\| A_{n_k} x^* \right\|_F \ge k \quad \forall k \in N.$$

Звідси випливає, що $\exists x^* \in E$ така, що послідовність $\{A_n x^*\}$ не збігається. Це суперечить умові теореми, згідно якої послідовність операторів $\{A_n x\}_{n=1}^{\infty}$ поточково збігається в кожній точці простору E.

Покажемо, що оператор A — лінійний. Оскільки

$$A_n(x+y) = A_n(x) + A_n(y),\ A_n(\lambda x) = \lambda A_n(x),$$

маємо

$$A(x+y) = \lim_{n\to\infty} A_n(x+y) = \lim_{n\to\infty} A_n(x) + \lim_{n\to\infty} A_n(y) = Ax + Ay,$$

$$A(\lambda x) = \lim_{n\to\infty} A_n(\lambda x) = \lambda \lim_{n\to\infty} A_n(x) = \lambda Ax.$$

Крім того,

$$\left\| A_n x \right\|_F \le C \|x\|_E \Rightarrow \lim_{n\to\infty} \left\| A_n x \right\|_F = \left\| \lim_{n\to\infty} A_n x \right\|_F = \|Ax\|_E \le C \|x\|_E.$$

Отже, A — лінійний і обмежений, а значить, неперервний.

Нехай $K \subset E$ — компакт, $\varepsilon > 0$. За теоремою Хаусдорфа існує скінчена $\frac{\varepsilon}{3C}$-сітка M :

$$\forall x \in K\ \exists x_\alpha \in M : \left\| x - x_\alpha \right\|_E < \frac{\varepsilon}{3C},\ \alpha \in \mathfrak{A},$$

де $\mathfrak{A}$ — скінчена множина.

Оскільки послідовність $\left\{ A_n x \right\}_{n=1}^{\infty}$ поточково збігається в кожній точці простору E, то вона збігається і в кожній точці сітки M :

$$\forall x_\alpha \in M\ \exists n_\alpha \in N\ \forall n \geq n_\alpha\ \ \left\| A_n x_\alpha - A x_\alpha \right\|_F < \frac{\varepsilon}{3}.$$

Нехай $n_0 = \max\limits_{\alpha \in \mathfrak{A}} n_\alpha$. Тоді $\forall \left(n \geq n_0,\ x \in S\left(x_\alpha, \frac{\varepsilon}{3C} \right) \right)$ (сітка M є скінченою, тому максимум існує)

$$\left\| A_n x - Ax \right\|_F \leq \left\| A_n x - A_n x_\alpha + A_n x_\alpha - A x_\alpha + A x_\alpha - Ax \right\|_F \leq$$

$$\leq \left\| A_n \left(x - x_\alpha \right) \right\|_F + \left\| A_n x_\alpha - A x_\alpha \right\|_F + \left\| A\left(x_\alpha - x \right) \right\|_F <$$

$$< C \left\| x - x_\alpha \right\|_F + \frac{\varepsilon}{3} + C \left\| x - x_\alpha \right\|_F = \frac{\varepsilon}{3} + \frac{\varepsilon}{3} + \frac{\varepsilon}{3} = \varepsilon.$$

Отже, $\forall \left(n \geq n_0,\ x \in K \right)\ \left\| A_n x - Ax \right\|_F < \varepsilon$,

до того ж номер n_0 не залежить від точки x. Це означає, що $A_n x \to Ax$ рівномірно по n на кожному компакті $K \subset E$. ■

З’ясуємо, коли простір $\mathcal{L}\left(E, F \right)$ є повним у розумінні рівномірної або точкової збіжності.

Теорема 13.2. *Якщо нормований простір F — банахів, то $\mathcal{L}(E,F)$ — банахів у розумінні рівномірної збіжності.*

Доведення. Нехай $\{A_n\}_{n=1}^{\infty}$ — фундаментальна послідовність операторів, тобто

$$\|A_n - A_m\| \to 0, \; n,m \to \infty.$$

Тоді $\forall x \in E$

$$\|A_n x - A_m x\| \le \|A_n - A_m\| \cdot \|x\| \to 0, n,m \to \infty.$$

Для кожного фіксованого $x \in E$ послідовність $\{A_n x\}$ є фундаментальною в F. Оскільки простір F є повним за умовою теореми, то послідовність $\{A_n x\}$ збігається до певного елемента $y \in F$. Позначимо $y = \lim\limits_{n\to\infty} A_n x$. Отже, ми визначили відображення $A: E \to F$. Його лінійність випливає із властивостей границі. Прокажемо його обмеженість.

$\|A_n - A_m\| \to 0$, $n,m \to \infty$ $\Rightarrow$ $\big|\|A_n\| - \|A_m\|\big| \to 0, n,m \to \infty \Rightarrow$

$\Rightarrow \{\|A_n\|\}_{n=1}^{\infty}$ — фундаментальна в $\mathbb{R}$ $\Rightarrow$

$\Rightarrow$ $\{\|A_n\|\}_{n=1}^{\infty}$ — обмежена в $\mathbb{R}$ $\Rightarrow$ $\exists C > 0 \; \|A_n\| \le C \;\; \forall n \in \mathbb{N}$.

Отже,

$$\|A_n x\| \le \|A_n\| \cdot \|x\| \le C\|x\|.$$

Внаслідок неперервності норми, маємо

$$\|Ax\| = \lim_{n\to\infty} \|A_n x\| \le C\|x\|.$$

Покажемо, що A_n рівномірно збігається до A в просторі $\mathcal{L}(E,F)$. Задамо $\varepsilon > 0$ і виберемо n_0 так, щоб

$\|A_{n+p}x - A_n x\| < \varepsilon$ для $n \geq n_0$, $p > 0$ і для будь-якого

$$x : \|x\| \leq 1.$$

Нехай $p \to \infty$. Тоді

$$\forall n \geq n_0,\ x : \|x\| \leq 1\ \ \|Ax - A_n x\| < \varepsilon \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \|A_n - A\| = \sup_{\|x\|\leq 1} \|(A_n - A)x\| \leq \varepsilon \Rightarrow$$

$\Rightarrow \quad A = \lim\limits_{n\to\infty} A_n$ в розумінні рівномірної збіжності.

Отже, $\mathcal{L}(E,F)$ є банаховим. ■

Теорема 13.3. *Якщо нормовані простори* E *і* F *— банахові, то* $\mathcal{L}(E,F)$ *— банахів у розумінні точкової збіжності.*

Доведення. Розглянемо точку $x \in E$ і фундаментальну у розумінні поточкової збіжності послідовність $\{A_n\}_{n=1}^{\infty}$. Оскільки F — банахів простір, то існує елемент $y = \lim\limits_{n\to\infty} A_n x$. Таким чином, визначений оператор $A : E \to F$, такий що $y = Ax$. Лінійність цього оператора випливає із лінійності границі, а обмеженість — із теореми Банаха-Штейнгауза.

$$\|Ax\| = \left\|\lim_{n\to\infty} A_n x\right\| \leq \lim_{n\to\infty} \|A_n\| \cdot \|x\| = C\|x\|. \quad ■$$

Література

1. Садовничий В,А. Теория операторов. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. — с.96–102.
2. Ляшко И.И., Емельянов В.Ф., Боярчук А.К. Основы классического и современного математического анализа. — М.: Выща школа, 1988. — с. 576-578.

14. Принцип відкритості відображення

Лема 14.1. *Нехай* E *і* F — *банахові простори,* $A\in \mathcal{L}(E,F)$, E_n — *множина тих точок* $x\in E$, *для яких*

$$\|Ax\|_F \le n\|x\|_E \quad n=1,2,\dots.$$

Тоді $E=\bigcup\limits_{n=1}^{\infty}E_n$ *і принаймні одна із множин* E_n *є всюди щільною в* E.

Доведення. Спочатку пересвідчимось в тому, що

$$\forall x\in E\ \exists n\in N: x\in E_n.$$

Очевидно, що $E_n\neq\varnothing$, оскільки $\forall n\in N\ \ 0\in E$. Якщо $x\neq 0$, позначимо через n найменше натуральне число, що задовольняє нерівність

$$n\ge\frac{\|Ax\|_F}{\|x\|_E}.$$

Тоді

$$\forall x\in E\ \exists n\in\mathbb{N}: \|Ax\|_F\le n\|x\|_E.$$

Звідси випливає, що

$$E=\bigcup_{n=1}^{\infty}E_n.$$

Згідно теореми Бера, банахів простір E не може бути поданий у вигляді не більш ніж зліченного об’єднання ніде не щільних множин. Значить, одна із множин E_{n_0} не є ніде не щільною. Отже, існує відкрита куля $S(x_0,r)$, така що $S(x_0,r)\subset\overline{E}_{n_0}$.

Розглянемо замкнену кулю $\overline{S}(x_1, r_1)$ з центром $x_1 \in E_{n_0}$, таку що

$$\overline{S}(x_1, r_1) \subset S(x_0, r).$$

Візьмемо довільний елемент x з нормою $\|x\| = r_1$. Оскільки

$$\|x_1 + x - x_1\|_E = \|x\|_E = r_1,$$

отримаємо, що $x_1 + x \in \overline{S}(x_1, r_1)$. Отже,

$$\overline{S}(x_1, r_1) \subset \overline{E}_{n_0} \Rightarrow$$

$$\exists \{y_k\}_{k=1}^{\infty} \in S(x_1, r_1) \cap E_{n_0} : y_k \to x_1 + x, k \to \infty.$$

Якщо $x_1 + x \in E_{n_0}$, ця послідовність може бути стаціонарною. Таким чином, $\exists \{x_k\}_{k=1}^{\infty} = \{y_k - x_1\}_{k=1}^{\infty}$, така що

$$\lim_{k \to \infty} x_k = \lim_{k \to \infty} y_k - x_1 = x.$$

Оскільки

$$\|x\|_E = r_1 \text{ і } \|x_k\|_E \le r_1,$$

можна вважати, що

$$\|x_k\|_E \ge \frac{r_1}{2} \quad \forall k \in N. \tag{1}$$

Із умов $y_k \in E_{n_0}$, $x_1 \in E_{n_0}$, $y_k = x_k + x_1$ маємо наступні оцінки

$$\|Ax_k\|_F = \|Ay_k - Ax_1\|_F \le \|Ay_k\|_F + \|Ax_1\|_F \le n_0 \left(\|y_k\|_E + \|x_1\|_E\right) \tag{2}$$

$$\|y_k\|_E = \|x_k + x_1\|_E \le \|x_k\|_E + \|x_1\|_E \le r_1 + \|x_1\|_E. \tag{3}$$

Беручи до уваги умову (1) і оцінки (2), (3), маємо

$$\|Ax_k\|_F \le n_0\left(r_1 + 2\|x_1\|_E\right) \le \frac{2n_0}{r_1}\left(r_1 + 2\|x_1\|_E\right)\|x_k\|_E.$$

Нехай n — найменше натуральне число, що задовольняє нерівність

$$n \ge \frac{2n_0}{r_1}\left(r_1 + 2\|x_1\|_E\right).$$

Тоді

$$\|Ax_k\|_F \le n\|x_k\|_E \Rightarrow x_k \in E_n.$$

Таким чином, довільний елемент x, норма якого дорівнює r_1 можна апроксимувати елементами множини E_n.

Нехай $x \in E$ — довільний ненульовий елемент. Розглянемо точку

$$\xi = r_1 \frac{x}{\|x\|_E}.$$

Вище ми довели, що існує послідовність

$$\{\xi_k\}_{k=1}^{\infty} : \xi_k \in E_n, \lim_{k\to\infty} \xi_k = \xi.$$

Тоді

$$\lim_{k\to\infty} x_k = \lim_{k\to\infty} \xi_k \frac{\|x\|_E}{r_1} = x,$$

$$\|Ax_k\|_F = \frac{\|x\|_E}{r_1}\|A\xi_k\|_F \le \frac{\|x\|_E}{r_1} n\|\xi_k\|_E = n\|x_k\|_E$$

Отже, $x_k \in E_n$ і $\lim_{k\to\infty} x_k = x \ \forall x \in E$. Таким чином, множина E_n скрізь щільна в E. ■

Теорема 14.1 (теорема Банаха про обернений оператор). *Нехай* E *і* F — *банахові простори,* A —

лінійний обмежений взаємно-однозначний оператор, що діє із E в F. Тоді існує лінійний обмежений обернений оператор $A^{-1}: F \to E$.

Доведення. Покажемо лінійність оберненого оператора. Покладемо $\forall\left(x_1 \in E, x_2 \in E\right) \quad Ax_1 = y_1, Ax_2 = y_2$. Внаслідок лінійності оператора A

$$\forall\left(\alpha \in \mathbb{R}, \beta \in \mathbb{R}\right) \quad A\left(\alpha x_1 + \beta x_2\right) = \alpha y_1 + \beta y_2. \qquad (4)$$

Оскільки $A^{-1}y_1 = x_1$, $A^{-1}y_2 = x_2$, помножимо ці рівності на α і β відповідно і складемо результати:

$$\alpha A^{-1}y_1 + \beta A^{-1}y_2 = \alpha x_1 + \beta x_2. \qquad (5)$$

Із рівності (4) і означення оберненого оператора випливає, що

$$\alpha x_1 + \beta x_2 = A^{-1}\left(\alpha y_1 + \beta y_2\right).$$

Беручи до уваги рівність (5), отримуємо

$$A^{-1}\left(\alpha y_1 + \beta y_2\right) = \alpha A^{-1}y_1 + \beta A^{-1}y_2.$$

Отже, оператор A^{-1} є лінійним. Тепер доведемо його обмеженість.

За лемою 14.1 банахів простір F можна подати у вигляді

$$F = \bigcup_k F_k,$$

де F_k — множина таких елементів $y \in F$, для яких

$$\left\|A^{-1}y\right\|_F \le k\|y\|_E \quad \forall k \in N,$$

до того ж одна із множин F_k скрізь щільна в F. Позначимо цю множину через F_n. Візьмемо довільну точку $y \in F$, а її норму позначимо як $\|y\|_E = a$. Знайдемо таку точку $y_1 \in F_n$, щоб виконувались нерівності

$$\|y - y_1\|_E \le \frac{a}{2},\ \|y_1\|_E \le a.$$

Такий вибір можливий, оскільки множина $\overline{S}(0,a) \cap F_n$ є щільною в замкненій кулі $\overline{S}(0,a)$ і $y \in \overline{S}(0,a)$. Знайдемо такий елемент $y_2 \in F_n$, щоб виконувались умови

$$\|y - y_1 - y_2\|_F \le \frac{a}{2^2},\ \|y_2\|_E \le \frac{a}{2}.$$

Продовжуючи вибір, побудуємо елементи $y_k \in F_n$, такі що

$$\forall k \in N\ \ \|y - (y_1 + y_2 + ... + y_k)\|_F \le \frac{a}{2^k},\ \|y_k\|_F \le \frac{a}{2^{k-1}}.$$

Внаслідок вибору елементів y_k маємо

$$\lim_{m\to\infty}\left\|y - \sum_{k=1}^{m} y_k\right\|_F = 0.$$

Це означає, що ряд $\sum\limits_{k=1}^{\infty} y_k$ збігається до елемента y.

Покладемо $x_k = A^{-1}y_k$. Тоді отримуємо оцінку

$$\|x_k\|_E \le n\|y_k\|_F \le \frac{na}{2^{k-1}}.$$

Оскільки

$$\left\|v_{k+p}-v_k\right\|_E=\left\|\sum_{i=k+1}^{k+p}x_i\right\|_E\le\sum_{i=k+1}^{k+p}\left\|x_i\right\|_E\le$$

$$\le\sum_{i=k+1}^{\infty}\left\|x_i\right\|_E=\sum_{i=k+1}^{\infty}\left\|x_i\right\|_E\le\sum_{i=k+1}^{\infty}\frac{na}{2^{i-1}}= \qquad ,$$

$$=\sum_{i=1}^{\infty}\frac{na}{2^{i+k-1}}=\frac{na}{2^k}\sum_{i=1}^{\infty}\frac{1}{2^{i-1}}=\frac{na}{2^k}\frac{1}{1-\frac{1}{2}}=\frac{na}{2^{k-1}}.$$

а простір E — повний, послідовність $\{v_k\}_{k=1}^{\infty}$, де $v_k=\sum_{i=1}^{k}x_i$ збігається до деякої границі $x\in E$. Отже,

$$x=\lim_{k\to\infty}\sum_{i=1}^{k}x_i=\sum_{i=1}^{\infty}x_i .$$

Внаслідок лінійності і неперервності оператора A, маємо

$$Ax=A\left(\lim_{k\to\infty}\sum_{i=1}^{k}x_i\right)=\lim_{k\to\infty}\sum_{i=1}^{k}Ax_i=\lim_{k\to\infty}\sum_{i=1}^{k}y_i=y .$$

Звідси отримуємо, що

$$\left\|A^{-1}y\right\|_E=\left\|x\right\|_E=\lim_{k\to\infty}\left\|\sum_{i=1}^{k}x_i\right\|_E\le$$

$$\le\lim_{k\to\infty}\sum_{i=1}^{k}\left\|x_i\right\|_E\le\sum_{i=1}^{\infty}\frac{na}{2^{i-1}}=2na=2n\left\|y\right\|_E .$$

Оскільки y — довільний елемент із простору F, обмеженість оператора A^{-1} доведено. ■

Наслідок 14.1. *Якщо* E *і* F *— банахові простори,* $A \in \mathcal{L}(E,F)$, *то образ будь-якого околу нуля простору* E *містить деякий окіл нуля простору* F.

Теорема 14.2 (принцип відкритості відображення). *Лінійне сюр'єктивне і неперервне відображення банахова простору* E *на банахів простір* F *є відкритим відображенням.*

Доведення. Покажемо, що образ будь-якої відкритої множини простору E є відкритою множиною простору F. Нехай $G \subset E$ — непорожня відкрита множина, $x \in G$, а G_0 — окіл нуля в E, такий що $x + G_0 \subset G$. Розглянемо окіл нуля G_1 в просторі F, такий що $G_1 \subset AG_0$, який існує завдяки наслідку 14.1. Мають місце включення

$$Ax + G_1 \subset Ax + AG_0 = A(x + G_0) \subset AG.$$

Оскільки $Ax + G_1$ є околом точки Ax, а x — довільна точка із множини G і $Ax \in AG$, то множина AG разом із кожною своєю точкою містить її деякий окіл Ω. Отже, множина AG є відкритою і відображення A є відкритим. ■

Нехай E, F — банахові простори. Відокремимо в банаховому просторі $\mathcal{L}(E,F)$ множину операторів $\mathfrak{M}(E,F)$, що мають обернений оператор.

Теорема 14.3. *Нехай* $A_0 \in \mathfrak{M}(E,F)$, $\Delta \in \mathcal{L}(E,F)$ і $\|\Delta\| < \dfrac{1}{\|A_0^{-1}\|}$. *Тоді* $A = A_0 + \Delta \in \mathfrak{M}(E,F)$.

Доведення. Зафіксуємо довільний $y \in F$ і розглянемо відображення $B : E \to E$, таке що $Bx = A_0^{-1}y - A_0^{-1}\Delta x$.

Оскільки $\|\Delta\| < \dfrac{1}{\|A_0^{-1}\|}$, відображення B є стискаючим. Простір E — банахів, тому існує єдина нерухома точка відображення B

$$x = Bx = A_0^{-1}y - A_0^{-1}\Delta x,$$

Отже,

$$Ax = A_0 x + \Delta x = y.$$

Якщо існує ще одна точка x', така що $Ax' = y$, то x' також є нерухомою точкою відображення B. Оскільки це відображення має єдину нерухому точку, це означає,що $x' = x$. Отже, для будь-якого $y \in F$ рівняння $Ax = y$ має єдиний розв'язок в просторі E. Значить, оператор A має обернений оператор A^{-1}. За теоремою Банаха про обернений оператор A^{-1} є обмеженим. ■

Теорема 14.4. *Нехай* E *— банахів простір,* I *— тотожній оператор, що діє в* E, $A \in \mathcal{L}(E,E)$ і $\|A\| < 1$. *Тоді оператор* $(I - A)^{-1}$ *існує, обмежений и може бути поданий у вигляді*

$$(I - A)^{-1} = \sum_{k=0}^{\infty} A^k.$$

Доведення. Спочатку зауважимо, що

$$\|A\| < 1 \Rightarrow \sum_{k=0}^{\infty} \|A^k\| \le \sum_{k=0}^{\infty} \|A\|^k < \infty.$$

Простір E — банахів, тому із збіжності ряду $\sum_{k=0}^{\infty}\left\|A^k\right\|$ випливає, що $\sum_{k=0}^{\infty} A^k \in \mathcal{L}(E,E)$. Для довільного $n \in \mathbb{N}$

$$(I-A)\sum_{k=0}^{n} A^k = \sum_{k=0}^{n} A^k (I-A) = I - A^{n+1}.$$

Перейдемо до границі при $n \to \infty$ і зважимо на те, що $\left\|A^{n+1}\right\| \le \|A\|^{n+1} \to 0$. Отже,

$$(I-A)\sum_{k=0}^{\infty} A^k = \sum_{k=0}^{\infty} A^k (I-A) = I.$$

Звідси випливає, що

$$(I-A)^{-1} = \sum_{k=0}^{\infty} A^k. \blacksquare$$

Література

1. Березанский Ю.М., Ус Г.Ф., Шефтель З.Г. Функциональный анализ. — К.: Выща школа, 1990. — с. 254–255.
2. Ляшко И.И., Емельянов В.Ф., Боярчук А.К. Основы классического и современного математического анализа. — К.: Выща школа, 1988. — с. 578-581.
3. Садовничий В.А. Теория операторов. — М.: Изд-во МГУ, 1986. — с. 102–106.
4. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. — М.: Наука, 1981. — с.224– 233.

15. Спряжені оператори, спектр і компактні оператори

Нехай E і F — лінійні топологічні простори. Розглянемо неперервний лінійний оператор $A: E \to F$ і функціонал $g \in F^*$. Застосуємо функціонал g до елемента $y = Ax$. Це визначає функціонал $f \in E^*$, який визначається формулою $f(x) = g(Ax)$.

Озн. 15.1. *Оператор* $A^*: F^* \to E^*$, *що визначається формулою* $f(x) = g(Ax)$ *і ставить кожному функціоналу* g *із простору* F^* *функціонал* f *із простору* E^*, *називається* ***спряженим*** *до оператора* A.

Приклад 15.1. Розглянемо оператор

$$A: \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^m$$

і функціонал

$$y = Ax,$$

який визначається як

$$y_i = \sum_{j=1}^{n} a_{ij} x_j, \quad i = 1, 2, \dots, m.$$

Тоді

$$f(x) = g(Ax) = \sum_{i=1}^{m} g_i y_i = \sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{m} g_i a_{ij} x_j = \sum_{j=1}^{n} x_j \sum_{i=1}^{m} g_i a_{ij}.$$

Отже,

$$f_i = \sum_{i=1}^{m} g_i a_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, n.$$

З цього випливає, що

$$f = A^* g \Rightarrow A^* = A^T.$$

Це означає, що спряжений оператор визначається транспонованою матрицею. ■

Позначивши значення функціонала f на елементі x символом (f,x), отримаємо, що

$$(g,Ax)=(f,x)=\left(A^*g,x\right).$$

Теорема 15.1. *Якщо* $A\in\mathcal{L}(E,F)$, *де* E,F *— банахові простори, то* $\|A\|=\left\|A^*\right\|$.

Доведення. З одного боку

$$\left|\left(A^*g,x\right)\right|=\left|(g,Ax)\right|\le\|g\|\|A\|\|x\|\Rightarrow\left\|A^*g\right\|\le\|A\|\|g\|$$
$$\Rightarrow\left\|A^*\right\|\le\|A\|.$$

З іншого боку, для $x\in E$ і $Ax\ne 0$ існує елемент

$$y_0\overset{def}{=}\frac{Ax}{\|Ax\|}\in F\Rightarrow\|y_0\|=1.$$

Отже, за теоремою Хана-Банаха існує функціонал g, такий що $\|g\|=1$, $(g,y_0)=1$. З цього випливає, що

$$(g,y_0)=\left(g,\frac{Ax}{\|Ax\|}\right)=\frac{1}{\|Ax\|}(g,Ax)=1.$$

Тоді

$$(g,Ax)=\|Ax\|.$$

Таким чином,

$$(g,Ax)=\|Ax\|=\left|\left(A^*g,x\right)\right|\le\left\|A^*\right\|\|g\|\|x\|=\left\|A^*\right\|\|x\| \quad\Rightarrow$$
$$\|A\|\le\left\|A^*\right\|.$$

З цього випливає, що $\|A\| = \|A^*\|$. ■

Озн. 15.2. *Нехай* $A: E \to E$, *де* E *— комплексний банахів простір. Число* λ *називається* ***регулярним*** *для оператора* A, *якщо оператор* $R_\lambda = (A - \lambda I)^{-1}$ *визначений на всьому просторі* E.

Озн. 15.3. *Оператор* $R_\lambda = (A - \lambda I)^{-1}$ *називається* ***резольвентою***.

Озн. 15.4. *Сукупність всіх чисел* λ, *які не є регулярними для оператора* A, *називається його* ***спектром***.

Озн. 15.5. *Число* λ, *таке що рівняння*

$$Ax = \lambda x$$

має ненульові розв'язки, називається ***власним числом*** *оператора* A.

Озн. 15.6. *Всі власні числа оператора* A *належать його спектру і утворюють* ***точковий спектр***.

Озн. 15.7. *Доповнення до точкового спектру називається* ***неперервним спектром***.

Приклад 15.2. Розглянемо простір $C[a,b]$ і оператор

$$Ax(t) = tx(t).$$

Тоді

$$(A - \lambda I)x(t) = (t - \lambda)x(t).$$

Із умови

$$(t - \lambda)x(t) = 0 \quad \forall \lambda \in \mathbb{R}$$

випливає, що неперервна функція $x(t)$ тотожно дорівнює нулю, тому оператор $(A - \lambda I)^{-1}$ існує для довільного λ.

Проте при $\lambda \in [a,b]$ обернений оператор, що діє за формулою

$$(A-\lambda I)^{-1} x(t) = \frac{1}{t-\lambda} x(t)$$

визначений не на всьому просторі $C[a,b]$ і не є обмеженим. Таким чином, спектром є весь відрізок $[a,b]$, власних чисел немає, тобто оператор A має лише неперервний спектр.

Зауваження 15.1. *У скінченновимірних просторах неперервний спектр оператора є порожньою множиною, спектр збігається із точковим спектром і складається лише із власних чисел. У нескінченновимірних просторах кожне число відносно оператора є регулярним значенням, власним значенням або елементом точкового спектру.*

Теорема 15.2. *Якщо* $A \in \mathcal{L}(E,E)$, *де* E *— банахів простір і* $|\lambda| > \|A\|$, *то* λ *— регулярне значення для оператора* A.

Доведення. Оскільки

$$A - \lambda I = -\lambda \left(I - \frac{1}{\lambda} A \right),$$

то

$$R_\lambda = (A-\lambda I)^{-1} = -\frac{1}{\lambda}\left(I - \frac{A}{\lambda} \right)^{-1} = -\frac{1}{\lambda}\sum_{k=0}^{\infty} \frac{A^k}{\lambda^k}.$$

За умови $|\lambda| > \|A\|$ цей ряд збігається і визначає на E обмежений оператор (теорема 14.4). ■

Зауваження 15.2. З теореми 15.2 випливає, що спектр оператора A міститься в колі радіусу $\|A\|$ з центром в нулі.

Озн. 15.8. *Оператор A, що діє із банахового простору E в банахів простір F називається* ***компактним****, або* ***цілком неперервним****, якщо кожну обмежену множину він переводить у відносно компактну множину.*

Приклад 15.2. Лінійний неперервний оператор A, що переводить банахів простір E в його скінченновимірний підпростір, є компактним.

Теорема 15.3. *Якщо послідовність компактних операторів $\{A_n\}_{n=1}^{\infty}$ в банаховому просторі E збігається до оператора A рівномірно, то оператор A теж є компактним.*

Доведення. Для доведення компактності оператора A доведемо, що для будь-якої обмеженої послідовності $\{x_n\}_{n=1}^{\infty} \subset E$ із послідовності $\{Ax_n\}_{n=1}^{\infty}$ можна виділити збіжну підпослідовність.

Оператор A_1 — компактний, тому із послідовності $\{A_1 x_n\}_{n=1}^{\infty}$ можна виділити збіжну підпослідовність. Нехай $\{x_n^{(1)}\}_{n=1}^{\infty} \subset E$ — послідовність, на якій збігається послідовність, яку ми виділили із $\{A_1 x_n\}_{n=1}^{\infty}$.

Оператор A_2 — компактний, тому із послідовності $\{A_2 x_n^{(1)}\}_{n=1}^{\infty}$ можна виділити збіжну підпослідовність. Нехай $\{x_n^{(2)}\}_{n=1}^{\infty} \subset E$ — послідовність, на якій збігається послідовність, яку ми виділили із $\{A_2 x_n^{(1)}\}_{n=1}^{\infty}$.

Продовжимо цей процес і виділимо діагональну послідовність

$$x_1^{(1)}, x_2^{(2)}, \ldots, x_n^{(n)}, \ldots$$

Оператори $A_1, A_2, \ldots, A_n, \ldots$ переводять її у збіжну послідовність. Покажемо, що оператор A теж переводить її в збіжну послідовність. Простір E — повний, тому достатньо показати, що $\left\{Ax_n^{(n)}\right\}_{n=1}^{\infty}$ є фундаментальною послідовністю.

$$\left\|Ax_n^{(n)} - Ax_m^{(m)}\right\| \le$$

$$\le \left\|Ax_n^{(n)} - A_k x_n^{(n)} + A_k x_n^{(n)} - A_k x_m^{(m)} + A_k x_m^{(m)} - Ax_m^{(m)}\right\| \le$$

$$\le \left\|Ax_n^{(n)} - A_k x_n^{(n)}\right\| + \left\|A_k x_n^{(n)} - A_k x_m^{(m)}\right\| + \left\|A_k x_m^{(m)} - Ax_m^{(m)}\right\|$$

Нехай $\|x_n\| \le C$. Оскільки $\|A_n - A\| \to 0$ при $n \to \infty$,

$$\exists K \in \mathbb{N} : \forall k \ge K \quad \|A - A_k\| < \frac{\varepsilon}{3C}.$$

Крім того, оскільки послідовність $\left\{A_k x_n^{(n)}\right\}$ є збіжною,

$$\exists N \in \mathbb{N} : \forall n, m \ge N \ \left\|A_k x_n^{(n)} - A_k x_m^{(m)}\right\| < \frac{\varepsilon}{3}.$$

Вибравши $M = \max(K, N)$, отримуємо

$$\forall n, m \ge M \ \left\|Ax_n^{(n)} - Ax_m^{(m)}\right\| < \varepsilon. \blacksquare$$

Теорема 15.4. *Якщо A — лінійний компактний оператор, оператор B — лінійний обмежений, то оператори AB і BA є компактними.*

Доведення. Якщо множина $M \subset E$ є обмеженою, то BM — обмежена множина, оскільки обмежений оператор переводить будь-яку обмежену множину в обмежену множину. Отже, множина ABM є відносно компактною. Це означає, що оператор AB є компактним. Аналогічно, якщо множина $M \subset E$ є обмеженою, то AM — відносно компактна множина, оскільки компактний оператор переводить будь-яку обмежену множину у відносно компактну множину. Оператор B — неперервний, тому множина BAM є відносно компактною. Це означає, що оператор BA є компактним. ■

Наслідок 15.1. В нескінченновимірному просторі E компактний оператор не може мати обмеженого оберненого оператору.

Теорема 15.4. *Оператор, спряжений до компактного, є компактним.* (Без доведення).

Спряжені, самоспряжені і компактні оператори відіграють особливо важливу роль у гільбертових просторах. Саме на цих поняттях побудована теорія розв'язності операторних рівнянь в гільбертових просторах.

Література

1. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. — М.: Наука, 1981. — с. 230–250.

16. Гільбертові простори

Озн. 16.1. *Дійсна лінійна система H називається* **дійсним передгільбертовим простором** (або **евклідовим**, або **унітарним**), *якщо кожній парі елементів* x, y *поставлено у відповідність дійсне число* (x, y), *що задовольняє умови (аксіоми скалярного добутку):*

1. $(x, x) \geq 0$, *до того ж* $(x, x) = 0$ *тільки при* $x = 0$*;*
2. $(x, y) = (y, x)$;
3. $(x_1 + x_2, y) = (x_1, y) + (x_2, y)$;
4. $(\lambda x, y) = \lambda (x, y)$.

Лема 16.1. *В дійсному передгільбертовому просторі має місце нерівність Коші-Буняковського*

$$|(x, y)| \leq \sqrt{(x, x)}\sqrt{(y, y)},$$

для довільних $x, y \in H$.

Доведення. Розглянемо вираз

$$(x + \lambda x, x + \lambda x) = (x, x) + 2\lambda (x, y) + \lambda^2 (y, y) \geq 0$$

Це означає, що дискримінант цього квадратного трьохчлена є недодатним:

$$(x, y)^2 - (x, x)(y, y) \leq 0.$$

Отже,

$$|(x, y)| \leq \sqrt{(x, x)}\sqrt{(y, y)}. \blacksquare$$

За скалярним добутком в H можна ввести норму $\|x\| = \sqrt{(x, x)}$.

Лема 16.2. *Відображення* $\|\cdot\|: x \to \sqrt{(x,x)}$ *є нормою.*

Доведення. Перевіримо аксіоми норми.

1. $\forall x \in H\ \|x\| = 0 \Leftrightarrow x = \theta$

$$\sqrt{(x,x)} = 0 \Leftrightarrow (x,x) = 0 \Leftrightarrow x = \theta.$$

2. $\|\lambda x\| = |\lambda| \cdot \|x\|\ \ \forall x \in H, \lambda \in R^1$.

$$\sqrt{(\lambda x, \lambda x)} = \sqrt{\lambda(x, \lambda x)} = \sqrt{\lambda^2(x,x)} = |\lambda| \cdot \sqrt{(x,x)} = |\lambda| \cdot \|x\|$$

.

3. $\|x+y\| \le \|x\| + \|y\|\ \ \forall x, y \in H$

$$\|x+y\|^2 = (x+y, x+y) = (x,x) + (x,y) + (y,x) + (y,y) =$$

$$\le \|x\|^2 + 2\|x\| \cdot \|y\| + \|y\|^2 = (\|x\| + \|y\|)^2 \Rightarrow \|x+y\| \le \|x\| + \|y\|.$$

■

Лема 16.3. *Скалярний добуток є неперервним відображенням, тобто*

$$\lim_{n\to\infty} x_n = x,\ \lim_{n\to\infty} y_n = y\ \Rightarrow\ \lim_{n\to\infty}(x_n, y_n) = (x,y).$$

Доведення.

$$|(x,y) - (x_n, y_n)| = |(x,y) - (x, y_n) + (x, y_n) - (x_n, y_n)| =$$

$$= |(x, y - y_n) + (x - x_n, y_n)| \le |(x, y - y_n)| + |(x - x_n, y_n)| \le$$

$$\le \|x\| \cdot \|y - y_n\| + \|x - x_n\| \cdot \|y_n\|$$

$$\lim_{n\to\infty} y_n = y \Rightarrow \exists C > 0 : \forall n \ \|y_n\| \le C.$$

$$\lim_{n\to\infty} \left|(x,y)-(x_n,y_n)\right| \le 0 \Rightarrow \lim_{n\to\infty}(x_n,y_n) = (x,y). \blacksquare$$

Характеристична властивість передгільбертових просторів. *Для того щоб нормований простір E був передгильбертовим необхідно і достатньо, щоб для довільних елементів x і y виконувалась рівність*

$$\forall x, y \in H \ \ \|x+y\|^2 + \|x-y\|^2 = 2\left(\|x\|^2 + \|y\|^2\right). \qquad (1)$$

Доведення. Необхідність.

$$\|x+y\|^2 + \|x-y\|^2 = (x+y, x+y) + (x-y, x-y) =$$

$$= (x,x)+(x,y)+(y,x)+(y,y)+(x,x)-(x,y)-(y,x)+(y,y) =$$

$$= 2\left(\|x\|^2 + \|y\|^2\right).$$

Достатність. Нехай рівність (1) виконується. Покладемо

$$(x,y) = \frac{1}{4}\left(\|x+y\|^2 - \|x-y\|^2\right). \qquad (2)$$

Покажемо, що рівність (2) виконується, то функція (2) задовольняє всім аксіомам скалярного добутку.

Оскільки при $x = y$ маємо

$$(x,x) = \frac{1}{4}\left(\|x+x\|^2 + \|x-x\|^2\right) = \|x\|^2,$$

за допомогою такого скалярного добутку можна задати норму в просторі E.

Властивість 1 (невід'ємність). Оскільки

$$(x,x) = \frac{1}{4}\left(\|x+x\|^2 + \|x-x\|^2\right) = \|x\|^2 \ge 0.$$

Властивість 2 (симетричність). Ця аксіома виконана, оскільки

$$(x, y) = (y, x).$$

Властивість 3 (адитивність). Для перевірки цієї аксіоми розглянемо функцію, що залежить від трьох векторів.

$$\Phi(x, y, z) = 4\left[(x + y, z) - (x, z) - (y, z)\right].$$

Покажемо, що ця функція тотожно дорівнює нулю.

$$\Phi(x, y, z) = \|x + y + z\|^2 - \|x + y - z\|^2 - \\ - \|x + z\|^2 + \|x - z\|^2 - \|y + z\|^2 + \|y - z\|^2. \quad (3)$$

Із рівності (1) випливає, що

$$\|x + y \pm z\|^2 = 2\|x \pm z\|^2 + 2\|y\|^2 - \|x \pm z - y\|^2.$$

Підставляючи цю рівність в (3), маємо

$$\Phi(x, y, z) = -\|x + y - z\|^2 + \|x - y - z\|^2 + \\ + \|x + z\|^2 - \|x - z\|^2 - \|y + z\|^2 + \|y - z\|^2. \quad (4)$$

Обчислимо напівсуму виразів (3) і (4).

$$\Phi(x, y, z) = \frac{1}{2}\|y + z + x\|^2 + \|y + z - x\|^2 + \\ - \frac{1}{2}\|y - z + x\|^2 + \|y - z - x\|^2 - \|y + z\|^2 + \|y - z\|^2.$$

Внаслідок (1) перший член дорівнює

$$\|y + z\|^2 + \|x\|,$$

а другий —

$$-\|y - z\|^2 - \|x\|.$$

Отже,

$$\Phi(x, y, z) \equiv 0.$$

Властивість 4 (однорідність). Розглянемо функцію

$$\varphi(c) = (cx, y) - c(x, y).$$

Із рівності (2) випливає, що

$$\varphi(0) = \frac{1}{4}\left(\|g\|^2 - \|g\|^2\right) = 0,$$

а, оскільки $(-x, y) = -(x, y)$, то

$$\varphi(-1) = 0.$$

Отже, для довільного цілого числа *n*

$$(nx, y) = (\operatorname{sgn} n(x + x + \ldots + x), y) =$$
$$= \operatorname{sgn} n\left[(x, y) + (x, y) + \ldots + (x, y)\right] =$$
$$= |n| \operatorname{sgn} n(x, y) = n(x, y).$$

Таким чином,

$$\varphi(n) = 0.$$

При цілих *p*, *q* і $q \neq 0$ маємо

$$\left(\frac{p}{q}x, y\right) = p\left(\frac{1}{q}x, y\right) = \frac{p}{q}q\left(\frac{1}{q}x, y\right) = \frac{p}{q}(x, y).$$

Отже, $\varphi(c) = 0$ при всіх раціональних числах *c*. Оскільки функція φ є неперервною, з цього випливає, що

$$\varphi(c) \equiv 0.$$

Озн. 16.2. *Повний передгільбертів простір* H *називається* ***гільбертовим***.

Приклад 16.1. Простір l_2 із скалярним добутком $(x,y)=\sum_{i=1}^{\infty}x_iy_i$ і нормою $\|x\|=\sqrt{\sum_{i=1}^{\infty}x_i^2}$ є гільбертовим.

Приклад 16.2. Простір $C_2[a,b]$ із скалярним добутком $(x,y)=\int_a^b x(t)y(t)dt$ і нормою $\|x\|=\sqrt{\int_a^b x(t)y(t)dt}$ є гільбертовим.

Приклад 16.3. Простір $C\left[0,\frac{\pi}{2}\right]$ з нормою $\|x\|=\max_{t\in\left[0,\frac{\pi}{2}\right]}|x(t)|$ не є передгільбертовим — в ньому не виконується основна характеристична властивість. Нехай $x(t)=\sin t$ і $y(t)=\cos t$. Оскільки $\|x\|=\|y\|=1$, $\|x+y\|=\sqrt{2}$, $\|x-y\|=1$, то

$$\|x+y\|^2+\|x-y\|^2=1+2\neq 2\left(\|x\|^2+\|y\|^2\right)=2(1+1)=4$$

.

Гільбертів простір є банаховим. Отже, на нього переносяться всі попередні означення і факти.

Озн. 16.1. *Елементи x і y гільбертова простору називаються **ортогональними**, якщо* $(x,y)=0$. *Цей факт записується як* $x\perp y$.

Озн. 16.2. *Якщо фіксований елемент* $x\in H$ *є ортогональним до кожного елемента деякої множини* $E\subset H$, *говорять, що елемент x є **ортогональним множині** E. Цей факт позначається як* $x\perp E$.

Озн. 16.3. *Сукупність усіх елементів, ортогональних до даної множини* $E \subset H$ *є підпростором простору H. Цей підпростір називається* ***ортогональним доповненням*** *множини E.*

Теорема Релліха. *Нехай* H_1*— підпростір гільбертова простору* H *і* H_2 *— його ортогональне доповнення. Будь-який елемент* $x \in H$ *можна єдиним способом подати у вигляді*

$$x = x' + x'',\ x' \in H_1,\ x'' \in H_2. \quad (1)$$

До того ж елемент x' *реалізує відстань від x до* H_1, *тобто*

$$\|x - x'\| = \rho(x, H_1) = \inf_{y \in H_1} \rho(x, y). \quad (2)$$

Доведення. Позначимо $d = \rho(x, H_1)$. За означенням точної нижньої грані $\inf\limits_{y \in H_1} \rho(x, y)$ існують елементи $x_n \in H_1$ такі, що

$$\|x - x_n\|^2 < d^2 + \frac{1}{n^2},\ n = 1, 2, \ldots \quad (3)$$

Застосуємо лему 16.4 до елементів $x - x_n$ і $x - x_m$:

$$\|(x - x_n) + (x - x_m)\|^2 + \|x_n - x_m\|^2 = 2\left(\|x - x_n\|^2 + \|x - x_m\|^2\right). \quad (4)$$

Оскільки $\frac{1}{2}(x_n + x_m) \in H_1$,

$$\|(x - x_n) + (x - x_m)\|^2 = 4\left\|x - \frac{x_n + x_m}{2}\right\|^2 \geq 4d^2. \quad (5)$$

Отже,

$$\left\| x_n - x_m \right\|^2 \le 2\left(d^2 + \frac{1}{n^2} + d^2 + \frac{1}{m^2} \right) - 4d^2 = \frac{2}{n^2} + \frac{2}{m^2}.$$

Таким чином, послідовність $\left\{ x_n \right\}_{n=1}^{\infty}$ є фундаментальною. Оскільки H — повний простір, $\exists x' = \lim\limits_{n\to\infty} x_n$. В гільбертовому просторі будь-який підпростір є замкненою лінійною множиною, отже $x' \in H_1$.

Перейдемо до границі в нерівності (3). Отримаємо, що

$$\left\| x - x' \right\| \le d. \tag{6}$$

З іншого боку,

$$\forall y \in H_1 \ \left\| x - y \right\| \ge d \Rightarrow \left\| x - x' \right\| \ge d. \tag{7}$$

Порівнюючи нерівності (6) і (7), доходимо висновку, що

$$\left\| x - x' \right\| = d.$$

Доведемо твердження:

$$x'' = x - x' \perp H_1 \Rightarrow x'' \in H_2.$$

Візьмемо $y \in H_1,\ y \ne 0$. Тоді

$$\forall \lambda \in R^1 \ \ x' + \lambda y \in H_1 \Rightarrow \left\| x'' - \lambda y \right\|^2 = \left\| x - \left(x' + \lambda y \right) \right\|^2 \ge d^2 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow \left(x'' - \lambda y, x'' - \lambda y \right) = \left(x'', x'' \right) - \lambda\left(x'', y \right) - \lambda\left(y, x'' \right) + \lambda^2\left(y, y \right) =$$

$$= d^2 - \lambda\left(x'', y \right) - \lambda\left(y, x'' \right) + \lambda^2\left(y, y \right) \ge d^2 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow -\lambda\left(x'', y \right) - \lambda\left(y, x'' \right) + \lambda^2\left(y, y \right) \ge 0.$$

Покладемо $\lambda = \dfrac{\left(x'', y \right)}{\left(y, y \right)}$. Тоді

$$-\frac{\left(x'',y\right)^2}{\left(y,y\right)}-\frac{\left(x'',y\right)^2}{\left(y,y\right)}+\frac{\left(x'',y\right)^2}{\left(y,y\right)}\ge 0 \Rightarrow \left(x'',y\right)^2 \le 0.$$

Це можливо лише тоді, коли

$$\left(x'',y\right)=0 \Rightarrow x'' \perp y.$$

Доведемо тепер єдиність подання (1). Припустимо, що існують два подання:

$x = x' + x'', x' \in H_1, x'' \in H_2$ і

$x = x_1' + x_1'', x_1' \in H_1, x_1'' \in H_2$.

З цього випливає, що

$$x' - x_1' = x_1'' - x'',\ x' - x_1' \in H_1, x_1'' - x'' \in H_2$$

$$\Rightarrow x' - x_1' \perp x_1'' - x'' \Rightarrow$$

$\Rightarrow x' - x_1' = x_1'' - x'' = 0$. ■

Озн. 16.4. *Елементи* x' *і* x'', *які однозначно визначаються елементом* $x = x' + x''$, *називаються* ***проекціями*** *елемента* x *на підпростори* H_1 *і* H_2 *відповідно.*

Теорема Рісса. *Якщо* $f \in H^*$, *то існує єдиний елемент* $y(f) \in H$, *такий що* $f(x) = (x,y)$ *для довільного* $x \in H$, *та* $\|f\|_{H^*} = \|y\|_H$.

Доведення. Спочатку доведемо існування елемента y. Позначимо через $H_0 = Ker\ f$ множину тих елементів $x \in H$, які функціонал f відображає в нуль:

$$\forall x \in H_0\ f(x) = 0.$$

Оскільки $f \in H^*$, він є лінійним і неперервним, отже, $H_0 = Ker\ f$ — підпростір, тобто замкнена лінійна множина. Якщо $H_0 = H$, покладемо $y = 0$.

Розглянемо випадок, коли $H_0 \neq H$. Нехай $y_0 \in H \setminus H_0$. За теоремою Релліха подамо його у вигляді

$$y_0 = y' + y'',\ y' \in H_0, y'' \perp H_0.$$

Якщо $y'' \neq 0$, то $f(y'') \neq 0$. Значить, можна покласти

$$f(y'') = 1$$

(інакше ми могли б взяти замість y'' елемент $\dfrac{y''}{f(y'')}$).

Виберемо довільний елемент $x \in H$ і позначимо $f(x) = \alpha$. Розглянемо елемент $x' = x - \alpha y''$. Тоді

$$f(x') = f(x) - \alpha f(y'') = \alpha - \alpha = 0.$$

Отже,

$$x' \in H_0 \Rightarrow (x, y'') = (x' + \alpha y'', y'') = \alpha (y'', y'') \Rightarrow$$

$$\Rightarrow f(x) = \alpha = \left(x, \frac{y''}{(y'', y'')} \right) \Rightarrow y = \frac{y''}{(y'', y'')}.$$

Доведемо єдиність цього елемента. Дійсно, якщо

$$\forall x \in H\ \exists y, y_1 \in H\ (x, y) = (x, y_1),$$

то

$$(x, y - y_1) = 0 \Rightarrow y - y_1 \perp H \Rightarrow y = y_1.$$

Оцінимо норму функціонала.

$$|f(y)| \leq \|f\| \|y\| \Rightarrow \|f\| \geq f\left(\frac{y}{\|y\|} \right) = \frac{(y, y)}{\|y\|} = \|y\|.$$

З іншого боку,

$$\left|f(x)\right| = \left|(x, y)\right| \le \|x\| \cdot \|y\| \Rightarrow \|f\| \le \|y\|. \blacksquare$$

Зауваження. З теореми Рісса випливає, що між гільбертовим простором H і спряженим простором H^* існує ізоморфізм, і скалярні добутки вичерпують весь запас функціоналів, які можна задати на просторі H.

Література

1. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. — М.: Наука, 1981. — с. 143–147.
2. Канторович Л.В., Акилов Г.П. Функциональный анализ. — М.: 1977. — с. 160–167, 197–198.

17. Теорема про ізоморфізм

Обравши в n-вимірному евклідовому просторі ортогональний нормований базис $e_1, e_2, ..., e_n$, можна кожний вектор $x \in R^n$ записати у вигляді

$$x = \sum_{k=1}^{n} c_k e_k , \qquad (1)$$

де

$$c_k = (x, e_k).$$

Постає питання, як узагальнити цей розклад на випадок нескінченновимірного евклідова простору. Введемо наступні поняття.

Озн. 17.1. *Система ненульових векторів* $\{e_k\} \subset E$ *називається* ***ортогональною****, якщо*

$$(e_k, e_l) = 0 \text{ при } k \neq l.$$

Озн. 17.2. *Система* $\{e_k\} \subset E$, *елементи якої задовольняють умову*

$$(e_k, e_l) = \begin{cases} 0, \text{ якщо } k \neq l, \\ 1, \text{ якщо } k = l \end{cases}$$

називається ***ортонормованою***.

Нагадаємо означення із теорії лінійних просторів.

Озн. 17.3. *Найменший лінійний підпростір, що містить множину* A *у лінійному просторі* X, *називається* ***лінійною оболонкою*** *множини* A, *або* ***лінійним підпростором, що породжений множиною*** A. *Цей підпростір позначається як* $\mathrm{span}\, A$.

Зауваження 17.1. Лінійна оболонка *лінійної* множини A є замкненою, але якщо множина A є довільною, це не обов'язково так. В той же час у *нормованих* просторах підпростори є замкненими за означенням, тому лінійна оболонка множини в нормованому просторі є замкненою.

Озн. 17.4. *Система* $\{e_k\} \subset E$ *називається* ***повною***, *якщо її лінійна оболонка є скрізь щільною в E, тобто* $\overline{span\{e_k\}} = E$.

Озн. 17.5. *Повна ортонормована система* $\{e_k\} \subset E$ *називається* ***ортонормованим базисом***.

Приклад 17.1. В просторі l_2 ортонормований базис утворюють послідовності $e_i = \left(0,\ldots,0,\underbrace{1}_{i-\text{тий}},0,\ldots,0,\ldots \right)$.

Скалярний добуток: $(x,y) = \sum_{n=1}^{\infty} x_n y_n$.

Приклад 17.2. В просторі $C_2(a,b)$ ортонормований базис утворюють вектори

$$\frac{1}{2}, \cos\frac{2\pi t}{b-a}, \sin\frac{2\pi t}{b-a}, \ldots, \cos n\frac{2\pi t}{b-a}, \sin n\frac{2\pi t}{b-a}, \ldots .$$

Скалярний добуток: $(f,g) = \int_{-\pi}^{\pi} f(t)g(t)dt$.

Лема 17.1. *В сепарабельному евклідовому просторі будь-яка ортогональна система є не більш ніж зліченною.*

Доведення. Не обмежуючи загальності, розглянемо ортонормовану систему $\{\varphi_k\} \subset E$. Тоді

$$\|\varphi_k-\varphi_l\|=\sqrt{(\varphi_k-\varphi_l,\varphi_k-\varphi_l)}=$$
$$=\sqrt{(\varphi_k,\varphi_k)-2(\varphi_k,\varphi_l)+(\varphi_l,\varphi_l)}=$$
$$=\sqrt{(\varphi_k,\varphi_k)+(\varphi_l,\varphi_l)}=\sqrt{1+1}=\sqrt{2}.$$

Розглянемо сукупність куль $S\left(\varphi_k,\frac{1}{2}\right)$. Ці кулі не перетинаються. Якщо зліченна множина $\{\psi_k\}$ є скрізь щільною в E, то в кожну кулю потрапить принаймні один елемент ψ_k. Отже, потужність множини таких куль не може перевищувати потужність зліченої множини. ■

Озн. 17.6. *Ортонормована система* $\{\varphi_k\}\subset E$ *називається **замкненою**, якщо для довільного* $f\in E$ *виконується рівність Парсеваля*

$$\sum_{k=1}^{\infty}c_k^2=\|f\|^2. \tag{2}$$

Озн. 17.6. *Нехай* $\{\varphi_k\}\subset E$ *— ортонормована система в евклідовому просторі, а* f *— довільний елемент із E. Поставимо у відповідність елементу* $f\in E$ *послідовність чисел*

$$c_k=(f,\varphi_k),\ k=1,2,\ldots$$

Числа c_k *називаються **координатами**, або **коефіцієнтами Фур'є** елемента* f *по системі* $\{\varphi_k\}\in E$*, а ряд*

$$\sum_{k=1}^{\infty}c_k\varphi_k$$

називається ***рядом Фур'є*** *елемента* f *по системі* $\{\varphi_k\} \in E$.

Теорема 17.1. *Ряд Фур'є збігається тоді і лише тоді, коли система* $\{\varphi_k\} \in E$ *є замкненою.*

Доведення. Розглянемо суму

$$S_n = \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k$$

і для заданого числа n відшукаємо коефіцієнти α_k, що мінімізують $\| f - S_n \|^2$.

$$\| f - S_n \|^2 = \left(f - \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k, \, f - \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k \right) =$$

$$= (f, f) - 2 \left(f, \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k \right) + \left(\sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k, \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k \right) =$$

$$= \| f \|^2 - 2 \sum_{k=1}^{n} \alpha_k c_k + \sum_{k=1}^{n} \alpha_k^2 =$$

$$= \| f \|^2 - \sum_{k=1}^{n} c_k^2 + \sum_{k=1}^{n} (\alpha_k - c_k)^2 .$$

Мінімум цього виразу досягається тоді, коли останній член дорівнює нулю, тобто, коли

$$\alpha_k = c_k, \; k = 1, 2, ..., n.$$

В цьому випадку

$$\| f - S_n \|^2 = \| f \|^2 - \sum_{k=1}^{n} c_k^2. \qquad (3)$$

Оскільки $\| f - S_n \|^2 \geq 0$, то

$$\sum_{k=1}^{n} c_k^2 \leq \| f \|^2 .$$

Переходячи до границі при $n \to \infty$, отримуємо нерівністю Бесселя:

$$\sum_{k=1}^{\infty} c_k^2 \leq \| f \|^2 . \qquad (4)$$

Із тотожності (3) випливає, що рід Фур'є збігається тоді і лише тоді, коли виконується рівність Парсеваля, тобто система є замкненою. ■

Теорема 17.2. *В сепарабельному евклідовому просторі E будь-яка повна ортонормована система є замкненою, і навпаки.*

Доведення. Необхідність. Нехай система $\{\varphi_k\} \subset E$ є замкненою. Тоді за теоремою 17.1 для довільного елемента $f \in E$ послідовність часткових сум його ряду Фур'є збігається до f. Це означає, що $\overline{span\{\varphi_k\}} = E$, тобто система $\{\varphi_k\}$ є повною.

Достатність. Нехай система $\{\varphi_k\}$ є повною, тобто довільний елемент $f \in E$ можна скільки завгодно точно апроксимувати лінійною комбінацією $\sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k$ елементів системи $\{\varphi_k\}$:

$$\forall \varepsilon > 0 \, \exists \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k : \left\| f - \sum_{k=1}^{n} \alpha_k \varphi_k \right\| < \varepsilon .$$

За теоремою 17.1 елементом найкращого наближення серед усіх сум вигляду $\sum_{k=1}^{n}\alpha_k\varphi_k$ є ряд Фур'є. Отже, цей ряд збігається, а, значить, виконується рівність Парсеваля, тобто система $\{\varphi_k\}$ є замкненою.■

Теорема Рісса–Фішера. *Нехай* $\{\varphi_k\}\subset E$ *— довільна ортонормована система в гільбертовому просторі E, а числа* $c_1, c_2, \ldots, c_n, \ldots$ *є такими, що ряд* $\sum_{k=1}^{\infty}c_k^2$ *є збіжним. Тоді існує такий елемент* $f\in E$*, такий що* $c_k=(f,\varphi_k)$ *і* $\sum_{k=1}^{\infty}c_k^2=(f,f)=\|f\|^2$.

Доведення. Розглянемо суму

$$f_n=\sum_{k=1}^{n}c_k\varphi_k .$$

Тоді,

$$\|f_{n+p}-f_n\|^2=\|c_{n+1}\varphi_{n+1}+\ldots+c_{n+p}\varphi_{n+p}\|^2=\sum_{k=n+1}^{n+p}c_k^2.$$

Оскільки ряд $\sum_{k=1}^{\infty}c_k^2$ є збіжним, а простір E — повним, послідовність $\{f_n\}_{n=1}^{\infty}$ збігається до деякого елемента $f\in E$. Оцінимо наступний скалярний добуток.

$$(f,\varphi_i)=(f_n,\varphi_i)+(f-f_n,\varphi_i).$$

При $n\geq i$ перший доданок дорівнює c_i, а другий доданок при $n\to\infty$ прямує до нуля, оскільки

$$\left|\left(f-f_n,\varphi_i\right)\right|\le\left\|f-f_n\right\|\left\|\varphi_i\right\|.$$

Ліва частина рівності від n не залежить. Переходячи до границі при $n\to\infty$, доходимо висновку, що

$$\left(f,\varphi_i\right)=c_i.$$

Оскільки за означенням елемента f

$$\lim_{n\to\infty}\left\|f-f_n\right\|=0,$$

то

$$\left(f-\sum_{k=1}^{n}c_k\varphi_k,\,f-\sum_{k=1}^{n}c_k\varphi_k\right)=\left(f,f\right)-\sum_{k=1}^{n}c_k^2\to 0 \text{ при } n\to\infty.$$

Отже,

$$\sum_{k=1}^{\infty}c_k^2=\left(f,f\right).$$

Теорема про ізоморфізм. *Довільні два сепарабельних гільбертових простора є ізоморфними один до одного.*

Доведення. Покажемо, що кожний гільбертів паростір H є ізоморфним простору l_2. Це доведе теорему про ізоморфізм.

Виберемо в H довільну повну ортонормовану систему $\left\{\varphi_k\right\}\subset H$ і поставимо у відповідність елементу $f\in H$ сукупність його коефіцієнтів Фур'є за цією системою $c_1,c_2,\ldots,c_n,\ldots$. Оскільки $\sum_{k=1}^{\infty}c_k^2<\infty$, то послідовність $\left\{c_1,c_2,\ldots,c_n,\ldots\right\}$ належить l_2. І навпаки, за теоремою Рісса–Фішера довільному елементу $\left\{c_1,c_2,\ldots,c_n,\ldots\right\}\in l_2$ відповідає деякий елемент $f\in H$, у якого числа

$c_1, c_2, ..., c_n, ...$ є коефіцієнтами Фур'є за системою $\{\varphi_k\} \subset E$. Ця відповідність є взаємно-однозначною. Крім того, якщо

$$f \leftrightarrow \{c_1, c_2, ..., c_n, ...\},$$

і

$$g \leftrightarrow \{d_1, d_2, ..., d_n, ...\},$$

то

$$f + g \leftrightarrow \{c_1 + d_1, c_2 + d_2, ..., c_n + d_n, ...\}$$

і

$$\alpha f \leftrightarrow \{\alpha c_1, \alpha c_2, ..., \alpha c_n, ...\}.$$

Крім того, із рівності Парсеваля випливає, що

$$(f, f) = \sum_{k=1}^{\infty} c_k^2, \quad (g, g) = \sum_{k=1}^{\infty} d_k^2,$$

$$(f + g, f + g) = (f, f) + 2(f, g) + (g, g) =$$

$$= \sum_{k=1}^{\infty} (c_k + d_k)^2 = \sum_{k=1}^{\infty} c_k^2 + 2\sum_{k=1}^{\infty} c_k d_k + \sum_{k=1}^{\infty} d_k^2.$$

Отже,

$$(f, g) = \sum_{k=1}^{\infty} c_k d_k .$$

Таким чином, установлена відповідність між елементами просторів H і l_2 є ізоморфізмом. ■

Література

1. Колмогоров А.Н., Фомин С.В. Элементы теории функций и функционального анализа. — М.: Наука, 1981. — с. 149–157.